AFGANİSTAN'DA HÂKİMİYET MÜCADELESİ

(DOĞU ve BATI ÇATIŞMASI 1809–2019)

Dr. Öğr. Üyesi İzzetullah ZEKİ

İzzetullah ZEKİ

1988 yılında Afganistan'ın Fâryâb ilinde doğdu. İlk ve orta öğrenimi doğduğu köyü Kâriz Kale'de okudu. 2004 yılında Fâryâb Ebu Müslim Horasânî Yüksek Medresesini bitirdi. 2012 yılında Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesini tamamladı. 2014 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları/İslam Tarihi Bölümünde "Ceditçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Türkistan Âlimleri Üzerindeki etkisi: Mahmut Hoca Behbudi ve Münevver Kari Örneği" konulu teziyle yüksek lisansını, 2018 "Gazneli Mahmud'un Dinî Siyaseti" konulu teziyle doktorasını tamamladı. 2015 yılında Afganistan Yüksek Mahkemesi Basın Muhabiri, 2015-2017 yılları arasında AFTÜRKDER başkanlığı ve 2016-2017 yılları arasında MEB İbrahim Ethem Kız Anadolu İmam Hatip Lisesinde öğretmenlik yaptı. Temmuz 2017 tarihinden beri Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak görev yapmakta olan Zeki, Özbek Türkü olup evli üç çocuk babasıdır. İyi derecede Farsça, Arapça ve orta seviyede İngilizce bilen Zeki, Türk lehçeleri ve şivelerini de bilmektedir.

Gazneliler-Selçuklular ve Timurlular üzerine çalışma yapan Zeki, alanında üç makale ve elimizdeki kitap dâhil altı adet kitap yazdı. 2016 yılından günümüze birçok yakın ulusal ve uluslararası sempozyum, kongre ve çalıştaysa katıldı. Alanında Türkiye ve Afganistan'ın yerel ve ulusal televizyonlarında programlara iştirak etti.

Eserleri ve Çalışmaları:

a. Kitapları

1. Gazneli Mahmud'un Din Politikası

2. Türkistan Ceditçileri

3. Afganistan Hâkimiyet Mücadelesi

4. Kırk Hadis

5. Yüz Hadis

6. Cennete Giden Yol (çeviri)

b. Makaleleri

1.Târîh-i Beyhaki'ye Gazneli Selçuklu İlişkileri ve Gazneli Algısı (USAD Ekim 2016).

2.Timur'un Sarayında Yetişen Tarihçilerin Timur Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2018).

3. Sultan Abdürreşid Dönemi Gazneli Devletindeki Olayların Temel Kaynaklara Yansıması (USAD Haziran 2019).

c. Sempozyum ve Kongreler

1. IV. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu (Ceditçilik Hareket Üzerine, Eylül 2016 Muğla).

2. IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (Türkistan'da Yenileşme Hareketi, Nisan 2017, Niğde).

3. Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu, IV-Sahip Ataoğulları ve Turgutoğulları (Günümüz Farsça Araştırmalarında Sahip Ata, Aralık 2017 Afyon).

4. 1243 Kösedağ Savaşı Uluslararası Şûrası (Mühezzibüddin Ali ve Kösedağ Savaşındaki Diplomatik Rolü, 10 Aralık 2017, Sivas).

5.Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Sempozyumu (15 Temmuz'un İslam Dünyasına Yansımaları ve Afganistan Örneği, Ekim 2017 Kocaeli).

6. V. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu, (Gazneli Mahmud Dönemi Temel Tarih Kaynakları, Mayıs 2018 İstanbul).

7. Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası (Horsan Mutasavvıflarının Gazneli Devleti Üzerindeki Etkisi: Gazneli Mahmud Dönemi Örneği, Kasım 2018 Konya).

8. Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu, V-Hamitoğulları Beyliği (Hamitoğulları Döneminde Yapılan Telif ve Tercüme Eserler Kasım 2018 Isparta).

9. XI. İslam Tarihçileri Koordinasyon Toplantısı Samsun 2019).

10. Din Dili Çalıştayı (Mayıs 2018 Cunda Balıkesir).

11. 16. Türk Dünyası Gençlik Günleri ve Kurultayı (Aralık 2014 İstanbul).

12. Türk Tarihinde Liderler ve Liderlik Stratejileri Sempozyumu (Gazneli Mahmud'un Dini ve Siyasi Kişiliği, Mart 2019 İstanbul).

13. Uluslararası Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğin Temel Meseleleri Sempozyumu (Timur'un Sarayında Yetişen Tarihçilerin Tarafsızlık Sorunu Nisan 2019 Konya).

14. Karaman Sempozyumu (Timur'un Karamanoğullarıyla İlişkileri, Haziran 2019 Karaman).

AFGANİSTAN'DA HÂKİMİYET MÜCADELESİ

(DOĞU ve BATI ÇATIŞMASI 1809–2019)

Dr. Öğr. Üyesi İzzetullah ZEKİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ....9
GİRİŞ....11

BİRİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZLERİN AFGANİSTAN HÂKİMİYET MÜCADELESİ (1809-1919)....15
1.1. Afganistan Tarihine Genel Bir Bakış....15
1.2. Birinci İngiliz İşgali Öncesi Gelişmeler....26
1.3. Birinci İngiliz İşgali (1838-1842)....31
1.4. Birinci İngiliz İşgali Sonrası Gelişmeler....41
1.5. İkinci İngiliz İşgali Öncesi Gelişmeler....45
1.6. İkinci İngiliz İşgali (1878-1880)....46
1.7. Emir Abdurrahman Dönemi ve İkinci İngiliz İşgalinin Sona Erişi....66
1.8. Üçüncü İngiliz İşgali (1919)....68
1.9. Kral Amanullah Dönemi ve Bağımsızlık Mücadelesi....73

İKİNCİ BÖLÜM

RUSLARIN AFGANİSTAN HÂKİMİYET MÜCADELESİ (1973-1992)....77
2.1. Afgan-Rus İlişkilerinin Geçmişi....78
2.2. Kraliyetin Çöküşü Rus Hâkimiyetinin Başlangıcı....79
2.3. İşgale Giden İlk Adım: Rus Darbesi....81
2.4. Rus İşgal Süreci: İlk Cumhurbaşkanı Muhammed Davut Dönemi....82
2.5. Doğu Hâkimiyetinde Sol Örgütler Dönemi....86
2.5.1. Demokratik Halk Partisi....86
2.5.2. Nur Muhammed Taraki Dönemi....90
2.5.3. Perçemciler Dönemi....95
2.5.4. SSCB Destekli Son Devlet Başkanı Dr. Necibullah....100
2.6. Değerlendirilime....105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABD'NİN AFGANİSTAN HÂKİMİYETİ MÜCADELESİ (1992-2019) 109
3.1. Batı Hâkimiyetinde Sağ Örgütler Dönemi 109
3.1.1. Hizb-i Cemiyet-i İslam-i Afganistan 110
3.1.2. Hizb-i İslami (Hikmetyar) 113
3.1.3. Hizb-i İslami (Yunus Halis) 114
3.1.4. Hizb-i İttihad-ı İslami 114
3.1.5. Hizb-i Hareket-i İnkılab-i İslami Afganistan 115
3.1.6. Hizb-i Mehaz-ı Milli-i Afganistan 116
3.1.7. Hizb-i Cephe-i Necat-ı Milli-i Afganistan 116
3.1.8. Hizb-i Vahdet-i İslam-i Afganistan 117
3.1.9. Hizb-i Vahdeti İslami Merdümü Afganistan 117
3.1.10. Taliban Dönemi ve Batı İşgali 119
3.1.11. Sağ Örgütlerin Değerlendirilmesi 128

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU ve BATI HÂKİMİYET MÜCADELESİNDE AFGANİSTAN TÜRKLERİ 131
4.1. Afganistan Türkleri 131
4.2. Afganistan Türklerinin Siyasi Teşekkülü 137
4.2.1. Kuzey Afganistan İlleri Mücahitleri İslam İttihadı 137
4.2.2. Cünbiş-i Milli İslâmi-i Afganistan 139
4.2.2.1. Cünbiş Partisinin Faaliyetleri 142
4.2.2.2. Cünbiş Partisinin Lideri Abdürreşid Dostum'un Hayatı ve Faaliyetleri 151
4.2.2.2.1. Parti Kurması 154
4.2.2.2.2. Kuzey İttifakı 156
4.2.2.2.3. Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Cünbiş'in Parçalanışı 157
4.2.2.2.4. Batı İşgaline Meşru Sebep: 11 Eylül Hadisesi 159
4.2.2.2.5. İşgalin Sonucu Kardeş Katli: Kaysar ve Cenk Kalesi 160
4.2.2.2.6. Türkiye ile İlişkileri 162
4.2.2.2.7. Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri 168
4.2.2.2.8. İran'la İlişkileri 169
4.2.2.2.9. Günümüzde Dostum ve Afganistan Türkleri 170
4.2.3. Cünbiş Gençleri Teşkilatı 173
4.2.3.1. Cünbiş Gençleri Teşkilatının Faaliyetleri 175

4.2.2.3.2. Dostum ile Görüşmelerim 178
4.2.4. Hizb-i Âzad-ı Afganistan 181
4.2.5. Hizb-i Cünbş-i Nevin-i Afganistan 183

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME 189
KAYNAKÇA 193

I. Bölüm

İngiliz Hâkimiyet Mücadelesi Döneminden Fotoğraf Kareleri 1809-1919 201

II. Bölüm

Rus Hâkimiyet Mücadelesi Döneminden Fotoğraf Kareleri (1973-1989) 235

III. Bölüm

ABD'nin Afganistan Hâkimiyet Mücadelesinden Fotoğraf Kareleri (1989-2019) 245

IV. Bölüm

Afganistan Türklerine Ait Fotoğraf Kareleri (1979-2019) 253

ÖNSÖZ

Elinizdeki kitap asırlar boyu doğu ve batının hâkimiyet mücadelesi verdiği, coğrafi açıdan stratejik bir konuma sahip olup, Hindûkuş, Pamir, Firuzkûh gibi dağlarıyla meşhur olan, Gazneliler, Selçuklular ve Timurlular gibi Türk Devletlerinin başkentliğini yapan, bitmeyen kavgasıyla milyonların merak konusu olan Afganistan'ın 210 yıllık doğu ve batı üstünlük mücadelesini konu edinmektedir. Eser, bölgede yaşayan biri olduğum için sıkça tarafıma yöneltilen*"Afganistan neden bu halde? Ne var bu Afganistan'da? Neden doğu ve batı Afganistan için bu kadar ısrar ediyor?"* gibi soruların kısmen de olsa cevap bulması, insanların kafasındaki sorulmayan sorulara ışık tutması niyetiyle kaleme alınmıştır.

Farsça, Türkçe ve İngilizce kaynaklardan istifade ettiğimiz kitap bir giriş dört ana bölümden oluşmaktadır. Özgün bir çalışma olan eserin birinci bölümünde Afganistan'ın genel tarihi ve Hindistan'ı işgal edip Afganistan'ı da çıkar sahasına sokmaya çalışan İngilizlerin 1809-1919 yılları arasındaki Afganistan hâkimiyet mücadelesine yer verilmiş, İngilizlerle Afganlar arasında yaşanan üç büyük savaş ve 1919 yılında Afganların elde ettikleri bağımsızlık mücadeleleri etraflıca değerlendirilmiştir.

Eserin ikinci bölümünde doğu bloğunun temsilcisi, bölgede batının devleri İngiltere ve Amerika gibi devletlere karşı çıkar çatışması veren Rusya'nın Afganistan hâkimiyet mücadelesine genişçe yer verilmiştir. Ülkenin kuzey kısmında bu-

lunan Türkistan'ı işgal edip çıkar sahası haline getiren Ruslar da İngilizler gibi Afganistan hayalinden vazgeçmemişlerdir. Bu çerçevede İngilizlerin bölgeye yönelmeye başladıkları tarihten itibaren Ruslar boş durmamış, türlü bahanelerle ülkeye müdahale etmeye çalışmışlardır. Özellikle 1973'ten sonra sıcak temas içine girerek işgalin yollarını aramışlardır. Dolaysıyla eserin bu ve sonraki bölümlerinde 2015 yılında hazırladığımız *1973 Sonrası Afganistan'da Siyasi Partilerin Gelişmesi ve Cünbiş Partisi Örneği"* konulu yüksek tezimizin bazı bölümlerinden istifade edilmiştir.

Kitabın üçüncü bölümde ABD'nin Afganistan hâkimiyet mücadelesi kaleme alınmıştır. Afganların Ruslara karşı ve bölgeye hâkimiyet kurmak için ABD'nin mücahitlere verdiği destek, Taliban'ın ortaya çıkışı ve ABD'nin 11 Eylül 2001'den sonra ülkeyi fiilen işgal etmesi ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda günümüze kadar devam eden batı işgalinin vahim sonuçları ve gelecekle ilgili tahminler üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümdeyse doğu ve batının hâkimiyet mücadelesinin gölgesinde Afganistan Türklerinin konumu, siyasi teşekkülleri, Cünbiş Partisi, lideri Raşit Dostum ve Afgan Türklerinin diğer siyasi örgütlerinden bahsedilmiştir. Son olarak değerli düşünceleriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Şaban Tanıyıcı, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Akkuş, Dr. Öğr. Üyesi Necati Aykon, Khal Mohammed Dihkanoğlu ve aileme gönülden teşekkür ederim. Ayrıca akademik alanda teşvik ve desteklerini benden esirgemeyen değerli büyüklerim Prof. Dr. Adem Korkmaz, Prof. Mehmet Karaca, Prof. Dr. Veli Atmaca, Doç. Dr. Necati Avcı ve Dr. Öğr. Üyesi Nurettin Çalışkan Beyefendilere teşekkür etmeyi bir broç bilir, Afganistan hâkimiyet mücadelesi sırasında vatan müdafaası için haytalarını kaybeden kardeşlerime Allah'tan rahmet dilerim.

Dr. Öğr. Üyesi İzzetullah Zeki

2019 Burdur

GİRİŞ

Afganistan'ın stratejik bir konuma sahip olması her zaman doğu ve batı güçlerinin çatışma ve çıkar alanı olmuştur. Bundan dolayı ülke 19. asrın ortalarında İngilizlerin başını çektiği batı işgaliyle karşı karşıya kalmıştır. 1783 yılında Amerika'daki hâkimiyetini kaybeden İngilizler, East Indian Company aracılığıyla Hindistan'ı işgal etmişlerdir. 1801 yılında İran'la yapmış oldukları anlaşma ile Fransızların bölgedeki tehditlerini de bertaraf etmişlerdir.[1] Yine bu amaçla 1809 yılında Afganistan ile dostluk anlaşması imzalayarak ülkenin dış politikasına el koymuşlar, 1839 yılında Hindistan'daki Sihlerle işbirliği yaparak Afganistan'ı işgal etmişlerdir. Fakat Afganistan emiri Dost Muhammed Han, İngilizleri ülkesinden çıkartmayı başarabilmiştir. Bununla birlikte İngiliz işgali ülkedeki birliği bozmuş ve dağınıklığa yol açarak iç karışıklıkları beraberinde getirmiştir. İngilizler 1878 yılında Ruslarla işbirliği yaparak ülkeyi ikinci kez işgal etmişlerdir. 1880 yılına kadar devam eden İngiliz işgali Rusya'nın desteğiyle devletin başına geçen Abdurrahman Han'ın döneminde sona ermiş, fakat olumsuz etkilerini günümüze kadar taşıyan Durand Sınır Anlaşmasını beraberinde getirmiştir. Çaresizlikten imzalanan anlaşma bugüne dek oluşan birçok siyasi problemin de temelini oluşturmuştur. Günümüzde Afganların arasında çokça eleştirilen Durand Anlaşması, Emir Abdurrahman'ın

[1] Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan Der Mesir-i Tarihi*, I. Baskı, Meyvend Yayınları, Kâbil, 2005, s. 354; Selçuk Duman, *Afganistan'da Türkler,* Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s. 13.

çaresiz kalmasından dolayı imzaladığı bir teslimiyet anlaşması olarak değerlendirilmektedir. Abdurrahman'ın vefatından sonra yerine Emir Habibullah Han geçmiş, 19 Şubat 1919 tarihinde Emir Habibullah'ın öldürülmesi üzerine yerine yenilik yanlısı oğlu kral Amanullah Han gelmiştir. Amanullah Han'ın Ruslara yaklaşması İngilizlerle arasında savaşın çıkmasına sebep olmuş, bu savaş 8 Ağustos 1919 tarihinde Ravalpindi Anlaşması'yla sona erdirilmiş ve Afganistan bağımsızlığına kavuşmuştur.[2]

Yazar ve tarihçiler tarafından "İmparatorluklar Mezarlığı", "Yabancı ordu Mezarlığı", "Savaşçılar Ülkesi" sıfatlarıyla anılıp asırlarca doğu ve batının savaş alanı olan Afganistan, 1747 yılında Gazneliler, Selçuklular ve Timurluların yurdu Türkistan'da Ahmed Şah Durrânî tarafından kurulduğu tarihten itibaren 1973 yılına kadar Afgan kabilecilik anlayışı ve kraliyetle yönetile gelmiştir. Bu tarihe kadar kendilerini Afgan olarak telakki eden Peştun dışı emir veya kralın devletin başına geldiği neredeyse görülmemiştir. Kısa bir süreliğine Habibullah Kalakânî gibi Tacik asıllı bir emir yönetimin başına geçtiyse de çok geçmeden yok edilmiştir. 1973 yılında kraliyetin bitirilmesi ve Rus destekli kişilerce cumhuriyetin ilanıyla demokrasi ve insan haklarından bahsedilmiş, ülkedeki diğer etnik gruplar da siyasi parti çatısı altında siyasete girmeye başlamışlardır. Bu çerçevede ülkede hâkim olan sağ ve sol düşünce çarpışmaya başlamıştır. Bu da doğu ve batı gibi dış güçlerin müdahalesine zemin hazırlamıştır. 1973 yılında kraliyetin eski başbakanı ve kralın amcaoğlu Muhammed Davut, SSCB'nin desteğiyle askeri bir darbe neticesinde cumhuriyeti ilan etmiş SSBC ile yakından ilişkiler kurmaya başlamıştır. 1919 yılında İngilizlerden bağımsızlığı-

[2] Naftula Arnuvich Khalfin, *Şikest-i Tecâvüz-i Britanya Ber Afganistan*, çev. Aziz Aryanfur, Moskova, 1959, s. 16; Orhan Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, Mengüceli Yayınları, Malatya, 2011, s. 35.

nı kazandığından beri kısmen tarafsız bir siyaset izleyen ülke bu tarihten sonra resmen doğu ve batı çatışmasının bir parçası haline gelmiştir. Bundan sonra her ne kadar Muhammed Davut, sağ düşünceli dindar bir kimliğe sahip olsa da onun hükümetinde SSCB yanlısı sol görüşlü komünistler de etkin olmaya başlamıştır. Bu durumda kendilerini baskı altında gören sağ görüşlü muhafazakâr örgütler de yurt dışına çıkarak batının desteğiyle Muhammed Davut'a karşı silahlı isyanlara girişmişlerdir.[3]

1992 yılına kadar hükümeti elinde tutan SSCB destekli sol görüşlü örgütler (Halk-Perçem), binlerce yurttaşı katletmiş ve bir o kadar insanı da engelli durumuna düşürmüşlerdir. 1992 yılında batının amansız mücadelesi sonucunda komünist düşüncenin son devlet başkanı olan Dr. Necibullah'ın düşmesiyle batı destekli sağ görüşlü muhafazakâr örgütler hükümeti ele geçirmiş, bunlar da intikam alırcasına karşıt görüşlü binlerce yurttaşı malından ve canından etmişlerdir.

1996 yılında uluslararası terör örgütü El Kaide'nin desteklediği ve batının farklı bir oyunu olan Taliban örgütü ülkeyi işgal etmiş, çoluk çocuk demeden binlerce insanı katletmiş, ülkenin üç yüzyıllık yapısını tamamen değiştirmiş, uzun yıllardan beri devam ede gelen devlet birikimini yok etmiştir. 11 Eylül 2001 tarihinde İkiz Kulelerin vurulması sonrası ABD öncülüğünde devleti işgal eden batılı güçler, ülkeyi cehenneme çevirmişlerdir. Ülkedeki hâkimiyet mücadelesinden aynen diğer etnik gruplar gibi olumsuz yönde etkilenen Afganistan Türkleri de önce Kuzey Afganistan İlleri Mücahitleri İslam İttihadı, ardından Cünbiş Partisi çatısı altında ortaya çıkmış,

[3] Gulam Muhammed Gubar, *Afganistan Der Mesir-i Tarihi*, I. Baskı, Meyvend Yayınları, Kâbil, 2005, s. 354; Seyit Mübeşşir Kasani, *Afganistan Der Du Nim Karn-i Ahir*, I. Baskı, çev: Muhammed Kazım Emini, Ceride-i Azad-i Meymene, Faryab, 2009, s. 10; Mehdi Duaguy, *Ruydadhay-i Penc Deha-i Ahir Der Afganistan*, I. Baskı, Müesses-i İntişarat-i El- Ezer, Peşaver, 2005, s. 8; Murat Baba Hocayev, *Mübarizât-ı Merdüm-i Afganistan Der Râh-ı İstiklal (Ceng-i Evvel-i Afgan ve İngiliz 1838-1842)*,çev: Aziz Aryanpûr, İntişarat-ı Edebiyat-ı Hâver, Moskova, 1960, s. 8.

başta Türkiye olmak üzere Türk Cumhuriyetlerinin maddi ve manevi desteğiyle ülkedeki önemli örgütlerden biri haline gelmiştir.[4]

Görüldüğü üzere ülkenin doğu ve batı işgali halkın bölünmesi ve parçalanmasıyla başlamıştır. Tabiri yerindeyse kale içeriden fethedilmiştir. Merkezi hükümetin zayıflığı, siyasi örgütlerin kişisel hırsları ülkeyi bitmeyen işgale sürüklemiştir. Afganistan hâkimiyet mücadelesi birlik ve beraberliğin ne kadar önemli olduğunu açıkça gözler önüne sermiştir. Afgan halkı bu değerler etrafında birleşemedikleri için doğu ve batının kurbanı olmuşlar, dünyaya ün salan kahramanlıkları adeta tarih sayfalarından silinmeye mahkûm olmuştur.

[4] Laurel Corona, *Afganistan*, I. Baskı, çev: Fatıma Şadab, Kakanus Yayınları, Tahran, 2002, s. 16; Yavuz Selim, *Afganistan ve Dostum*, I. Baskı, Hiler Yayınları, Ankara, 2004, s. 46.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZLERİN AFGANİSTAN HÂKİMİYET MÜCADELESİ (1809-1919)

1.1. Afganistan Tarihine Genel Bir Bakış

Yaklaşık yarım asırdır doğu ve batının güç mücadelesi, çıkar çatışması ve çevreleme politikasının kurbanı olan Afganistan, özellikle 1973'ten günümüze kadar mezkûr kutupların işgalleri altında ezilmiş, devlet ve millet olarak bölünmüştür. Asya'nın merkezi olarak da kabul edilen Afganistan, coğrafi konumu nedeniyle sadece bugün değil tarih boyunca dört bir yandan istila girişimlerine sahne olmuştur. Bölgeye yönelik bilinen ilk istila hareketi M.Ö.500 yılında İranlılar tarafından gerçekleştirilmiştir. İran hükümdarı Dara'nın orduları bugünkü Afganistan bölgesini işgal ederek yaklaşık 200 yıl kadar bölgede hüküm sürmüştür. Bölgedeki İran hâkimiyeti M.Ö.300'lerde Makedonya Kralı Büyük İskender'in Doğu Seferine çıktığı sırada sona ermiştir. Ardından bu topraklarda Yunanlıların kurduğu Bahtari Devleti, yaklaşık bir asır hükümdarlığından sonra kuzeyden gelen baskılar sonucu M.S.50'de yıkılmıştır. Horasan ve Sîstan olarak ikiye ayrılan Afganistan toprakları M.S.50 yılından sonra Türkler, İskitler, Sakalar, Akhunlarla tanışmıştır.[5]

[5] Gubar, s. 354; Kutlu Han Şakirov, Adnan Aslan, *Timur'un Günlüğü (Tüzûkât-ı Timur),* I. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 54.

Ülke, Hz. Osman ile Hz. Muâviye (r.a) dönemlerinde İslam'a girmiştir.[6] Ardından bölgeye Sâmânîler, Gazneliler, Karahanlılar Selçuklular, Hârzimşahlar, Timurlular, Babürlüler, Şeybânîler gibi Müslüman-Türk devletleri hâkim olmuştur.[7] XI. yüzyılın sonlarında Sâmânî Devleti'nin bir asırlık hâkimiyeti son bulmuş ve Gazneli hükümdarı Sebük Tegin Gazne'de bir devlet kurmuştur.[8] 1030 yılına kadar Asya'nın en büyük sultanı olarak kalan Gazneli Mahmud, Hindistan'ı Afganistan üzerinden fethetmiş ve Lahor'da bir üs kurmuştur. Selçuklu sultanı, Sultan Sencer'in 1157 yılında vefatının ardından Afganistan'da Gurlular ve Hârizmşahlar bir müddet hüküm sürmüşlerdir.[9]

1220 yılındaki Moğol istilası bu toprakları yeni bir yönetimle tanıştırmış, Timur'un ortaya çıkmasıyla yeniden Türk hâkimiyetine girmiştir.[10] Timur'un torunu Şahruh, 1477 yılına kadar Türkistan'ın büyük bir bölümünde hüküm sürmüştür.[11] Şahruh, Herat'ı başkent olarak seçerken ondan sonra devletin başına gelen Sultan Hüseyin Baykara da Herat'ın başkentliğini 1506 yılına kadar devam ettirmiştir. 1380'li yıllarında Timur'un kurmuş olduğu devlet, ölümünden sonra

---

[6] Gubar, s. 104.

[7] İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi,* I. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 29, İzzetullah Zeki, Gazneli Mahmud'un Dinî Siyaseti, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2018, s. 10.

[8] Enyatullah Şahrani, *Tarihçe-i Akvam-ı Afganistan*, I. Baskı, Editör: Burhaneddin Namık, Encümen-i Ferhengi Aydın Afganistan Yayınları, 2010, s. 65; Ahmad Jawid Noorulhak, *İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslamlaşma Süreci,* SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2005, s. 84.

[9] Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî, Tercüme-i Târîh-i Yemînî, I. Baskı, çev: Ebü'ş-Şeref Nâsih b. Zafer Curfadekânî, thk: Cafer Şiâr, Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran, 1966, s. 314; Hikmet Bayur, Hindistan Tarihi, I, II. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 136; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb II,* II. Baskı, nşr: Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1984, s. 37; Gubar, s. 184; Najiba Ziyai, *Afganistan Türklerinin Dini, İnanç ve Yaşayışları*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Dil Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2004, s. 5.

[10] Gleb Golubev, *Uluğ Bey,* I. Baskı, Çev: Abdrasul İshakov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 44.

[11] Gubar, s. 250.

dağılmışsa da torunlarından Muhammed Babür'ün bölgede kurduğu Türk devleti uzunca bir süre varlığını sürdürmüştür.[12] Babürlüler de diğer Türk devletleri gibi Hindistan'ı ele geçirmeyi hedeflemiş ve sınırlarını Hindistan'ın içlerine kadar genişletmişlerdir. Babürlü Devleti, içerisindeki kabileler arasında meydana gelen anlaşmazlıklar sebebiyle XVIII. yüzyılda zayıflamıştır.[13]

Afganistan XVI. ve XVIII. yüzyıllarda üç kısma ayrılmış, kuzeyde Özbekler, batıda Persler ve doğuda Moğollar hüküm sürmüştür.[14] Günümüzde yönetimi elinde tutan Afganlar ise XVIII. yüzyılda bölgedeki Türk ve Pers hükümranlığına karşı ayaklanmış, Pers ordusu (Nadir Kulu Afşar) bozguna uğratılmış ve daha sonraki yıllarda tüm Pers İmparatorluğu'nu ele geçirmişlerdir. Daha sonra Gılzayi Peştunları, Durânî Peştunları tarafından bozguna uğratılmış ve Durânîler Afganistan'ın yeni hâkimleri olmuştur. Ahmet Şah Durânî, o zamana Türk yurdu Horasan'ı elinde tutan Türk asıllı İran şahı Nâdir Kulu Afşar'ın 1747 yılında öldürülmesinden sonra Kandahar'ı ele geçirmiş, halefleri zamanla hâkimiyet sınırlarını Güney Türkistan'a kadar genişletmişlerdir.[15]

Ahmet Şah, Durânî'nin 1772 yılında vefat etmesinin ardından temsil ettiği kabilenin güç kaybetmesi sonucunda kabile ayrışmaları yeniden başlamış, ülke sırasıyla Dost Muhammed Han (1826–1863), Abdurrahman Han (1880–1901), Habibullah Han (1901–1919) tarafından yönetilmiştir. 1839 yılında İngilizler Sihlerle işbirliği yaparak Afganistan'ı işgal etmiş, ancak o zamanki Afgan kralı Dost Muhammed Han İngilizleri ülkeden çıkartabilmiştir. Bununla birlikte

[12] Hayrunisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360–1506),* I. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s. 37.
[13] Aliye Yılmaz, *Afganistan'da Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi,* SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 200, s. 12.
[14] İsmail Aka, *Timur ve Devleti,* 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 69.
[15] Khalfin, s. 67; Yazıcı, s. 45; Aka, s. 20; Yılmaz, s. 12.

İngiliz işgali ülkedeki birliğin bozulmasına ve dağılmasına yol açmış, bu durum sonraki yıllarda iç karışıklıkları izlemiştir. İngilizler Ruslarla işbirliği yaparak 1878 yılında ülkeyi ikinci kez işgal etmişlerdir. İkinci İngiliz işgali 1880 yılında sona ermiş, bu tarihte Abdurrahman Han, Afgan tahtına geçmiştir. Abdurrahman Han, sağlığının bozulması sebebiyle tahtını 1901 yılında oğlu Habibullah Han'a devretmiştir.[16]

Ardından devletin başına geçen Emir Abdurrahman, 1893 yılında İngilizlerle Durand Sınır Anlaşmasını imzalamıştır. Durand Hattı olarak adlandırılan 2450 km uzunluğundaki bu yeni sınır, Afganistan'ı nüfusunun üçte birinden mahrum bırakmıştır. Durand Hattı, Afgan halkını yapay bir şekilde bölmüş ve doğal olmayan bir sınır çizmiştir. Bugün Afganların arasında çokça eleştirilen Durand Anlaşması, Emir Abdurrahman'ın çaresiz kalmasından dolayı imzaladığı bir teslimiyet anlaşmasıdır. Habibullah'ın 19 Şubat 1919 tarihinde öldürülmesi üzerine yerine yenilik yanlısı oğlu Amanullah Han geçmiştir. Üçüncü kez Afganistan'ın hâkimiyetini ellerine geçiren İngilizler, Kral Amanullah Han'ın Hindistan'a saldırmasıyla bölgedeki hâkimiyetleri son ermiş, ülkenin bağımsızlığını tanımak zorunda kalmışlardır.[17]

Kendine Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek alan Kral Amanullah Han, aynı reformları Afganistan'da uygulamaya kalkınca tutucuların isyan etmesiyle ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.[18] 1929 yılında sürgünde bulunduğu Fransa'dan geri dönen Nadir Han, kargaşa ortamından yararlanarak iktidarı ele geçirmiştir.[19] Türkiye ile yakın ilişkiler kuran Kral Amanullah Han bir dönem Enver Paşa ile de irtibata geçmiş ve onu Afganistan köşkü Arg'da ağırlamıştır.[20]

---

[16] Gubar, s. 411; Hocayev, s. 86.
[17] Seyit Mübeşşir Kasani, s. 10.
[18] Aliye Yılmaz, "Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010, S. 21. s.s. 1–5.
[19] M. Ahmet Varol, *Afganistan Gerçeği*, I. Baskı, Yöntem Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11.
[20] Abdullah Recep Baysun, *Türkistan Milli Hareketleri*, I. Baskı, İstanbul, 1945, s. 76.

Amanullah Han'dan sonra Afgan geleneksel Kabile meclisi (Loya Jirga) ülkeye kısa sürede istikrarı sağlayan Nadir Han'a Şah unvanı vererek tahta çıkarmıştır. Halkın dini hassasiyetini de göz önünde bulunduran Nadir Şah, sağlam bir idare kurmuştur. Şahsi bir düşmanı tarafından 1933 yılında öldürülmesi üzerine yerine çocuk yaştaki oğlu Muhammed Zahir Şah devletin başına getirilmiştir. Zahir Şah babasının kurduğu idare sayesinde kırk yıl boyunca iktidarda kalmıştır. Zahir Şah, 1947 yılında kurulan ve kendisi için bir tehlike olarak gördüğü Pakistan'ın İngilizlerce desteklenmesi üzerine Sosyalist Sovyet Cumhuriyetler Birliğine (SSCB) yaklaşmıştır. Sovyet yönetimi bunu çok iyi değerlendirerek Afgan ordusu içinde kendine taraftar yetiştirmiştir. Bundan rahatsız olan Zahir Şah, Sovyet nüfuzunun daha fazla yayılmasını önlemek amacıyla başbakanı Muhammed Davut Han'ı görevden almıştır. Buna karşı Davut Han, 1973 yılında Sovyetlerin desteğiyle bir darbe yaparak Zahir Şah'ı tahttan indirmiştir. Bundan böyle Sovyetlerin yetiştirmiş oldukları elemanlar Afganistan'ın kilit noktalarına yerleşmişlerdir.[21]

Rusların işgalci eylemlerinden rahatsız olan Davut Han bazı Marksistleri tutuklatmaya başlamıştır. Bunun üzerine ordudaki Marksist subaylar Nisan 1978 tarihinde Davut Han'a karşı bir darbe gerçekleştirerek ailece öldürmüş ve yerine hapse attığı Marksist lider Nur Muhammed Taraki getirilmiştir. Yönetimin başına geçen Nur Muhammed Taraki, sert bir Marksist politika izlemeye başlamıştır. Bu da silahlı isyanlara yol açmış ve Taraki'nin politikasına karşı çıkan Hafizullah Emin, Eylül 1979 tarihinde başka bir darbe gerçekleştirerek onu öldürmüştür.[22] Bundan böyle doğunun süper gücü Rusların hâkimiyeti alanına giren ülkede darbe üstüne darbeler yapılmıştır.

[21] Varol, s. 12.

[22] Faruk Keskin, *Afganistan'da İnsan Hakları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2012, s. 15.

Bir süre sonra Sovyet yönetimi, istemedikleri kişi olan Hafizullah Emin'i görevden almak ve ülkede hâkim kılınmaya çalışılan komünist rejime karşı başlamış olan isyanları bastırmak amacıyla 27 Aralık 1979 tarihinde Afganistan'a doğrudan askeri müdahalede bulunarak ülkeyi işgal etmiştir. Sosyalist Sovyetler Birliği 24 Aralık 1979 tarihinde Kâbil'e asker indirerek Emin'i tasfiye etmişlerdir. Ülkede bulunmamasına rağmen Babrak Karmal'ın Devrim Konseyi Başkanlığına getirildiği bildirilmiştir. Ruslar, kendi kurdukları hükümetin daveti üzerine 28 Aralık 1979 tarihinden itibaren tüm ülkeyi işgal etmişlerdir. Sadece bir kukladan ibaret olan Babrak Karmal, ise 1 Ocak 1980 tarihinde Moskova'dan dönerek Sovyetlerin kurduğu yönetimin başına geçmiştir. Afgan halkının işgal sürecine tepkisi çok sert olmuştur. 1978 yılında iktidara gelen Nur Muhammed Taraki'nin İslam karşıtı uygulamaları Hizb-i İslami ve Cemiyet-i İslami gibi batı destekli mücahit grupların karşı çıkmalarına neden olmuştur. Ülke geneline yayılan ve cihat ruhunu kuvvetlendiren işgal bu iki büyük mücahit grubu güçlendirdiği gibi yeni grupların doğmasını da beraberinde getirmiştir. Afgan ordu ve polis gücünün tamamına yakını mücahit saflarına katılmıştır. 115 bin kişilik Kızıl Ordu desteğini arkasına alan Babrak Karmal birkaç çapulcu olarak nitelendirdiği, batının uçak savarlarını elinde tutan mücahitlerin bir türlü üstesinden gelememiştir.[23]

Rus işgali, başta batılı devletler olmak üzere uluslararası toplumdan çok sert tepki görmüştür. Tepkinin etik boyutu olduğu kadar ulusal çıkarlara da dayandığı başka bir gerçektir. 1980 yılında İslamabat'ta toplanan İslam Konferansı, Sovyetler Birliği'ni açıkça işgalci olarak nitelemiştir. BM'de Afganistan'daki yabancı askerlerin çekilmesi yönünde karar alınmıştır. Bütün bunlardan daha önemlisi ise ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki yumuşama dönemi yerini Afgan işgali ve Reagan'ın iktidara gelişiyle tekrar Soğuk Savaşa bı-

[23] Selim, s. 46.

rakmıştır. Gorbaçov'a kadar iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginlik had safhaya ulaşmış, ülke doğu ve batının bitmeyen savaş alanına girmiştir. Sovyetlerin, Çarlık döneminden miras aldıkları sıcak sulara inme idealinden endişe duyan ABD, işgale karşı mücadele eden mücahitlere yoğun destek vermiştir. Pakistan, İran ve daha birçok İslam ülkesinin desteğini arkasına alan mücahitler yenilmez denilen Kızıl Ordu efsanesini yerle bir etmişlerdir. Afgan cihadı (batının doğuya karşı sıcak savaşı) abartılan Kızıl Ordunun tarihe gömülmesini sağlamıştır. Sovyet yönetimi İslâmî direniş karşısında başarısız kalan Babrak Karmal'ı 1987 yılında görevden alarak yerine Dr. Necibullah'ı geçirmiştir. Dr. Necibullah Sovyetlerin Afganistan'ı terk etme kararı alması üzerine muhalefetle uzlaşma arayışlarına girmiştir.[24]

Bu çerçevede ilk etapta tek taraflı ateşkes ilan edilerek rejimin İslamî olduğu öne sürülmüştür. Politikaların bir uzantısı olarak Temmuz 1987 tarihinde devletin ismi Afganistan Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. Ama tüm bu girişimler sonucu değiştirmemiştir. Dr. Necibullah'ın en önemli komutanlarından Özbek Türkü Abdürreşid Dostum'un mücahit saflarına katılmasıyla Kâbil Ahmet Şah Mesut önderliğindeki mücahitlerin eline geçirmiştir. 1992 yılında BM'ye sığınan Dr. Necibullah 1996 yılında Taliban tarafından idam edilmiştir.[25]

Dünyanın en büyük ordusu Kızıl Ordu'yu dize getiren mücahitlerin sırf kişisel ihtirasları binlerce masum insanın ölümüne neden olmuş, hem İslam dünyasında hem de kendi halkları nezdindeki itibarlarını zedelemiştir. Bu anlamsız iç savaşın en büyük kurbanı Afganistan halkı olmuştur. Bu gelişmelerin ardından 28 Nisan 1992 tarihinde Sibgatullah Müceddidi'nin başkanlığındaki Geçici Konsey Afganistan'da

[24] Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, I. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul, 2003, s. 717.
[25] Laurel Corona, *Afganistan*, I. Baskı, çev: Fatıma Şadab, Kakanus Yayınları, Tahran, 2002, s. 16.

yönetimi devralmıştır. Geçici Konsey'de başbakanlığa da Hizb-i İslami'nin ileri gelenlerinden Abdüssabur Ferid getirilmiştir. Ancak Afganistan'da İslâmi bir yönetimin işbaşına gelmesinden dolayı endişeye kapılan batı basını derhal devreye girerek mücahitler arasında geçmişte ortaya çıkmış olan bazı ihtilafları gündeme getirmeye başlamıştır. Rusya, Afganistan yönetiminin ve mücahit gruplarının Orta Asya'daki Müslüman halkları etkilemesinden de endişe etmiştir. Dolayısıyla bu ülkeye karşı askeri tehdit gücünü kullanmaktan çekinmemiştir.[26]

Afganistan'ın Sovyet işgalinden kurtarılmasına ve ülkedeki komünist rejime son verilmesine rağmen iç çatışmaların sona ermemesi ve mücahit gruplar arasındaki anlaşmazlıkların devam etmesi ülkenin en önemli iç meselesi olmuştur. Bu durum ülkede belli bir siyasi düzenin oturtulmasına ve dış dünyayla bağlantıların kurulmasına da engel teşkil etmiştir. Yine yıllarca batının bölgedeki varlığına meşru bir zemin hazırlayacak, Taliban Örgütü Peştun asıllı Molla Ömer önderliğinde Pakistan'da eğitim görmekte olan talebelerle teşekkül bulmuştur. Molla Ömer, Pakistan gizli istihbaratı ISI'nın yardımıyla, 1994 yılında Taliban'ın lideri olarak ortaya çıkmış ve çok kısa bir süre içinde batının müttefiki Pakistan'ın da yardımıyla Afganistan'ın önemli şehirlerinin kontrolünü ele geçirmiştir. Taliban, önce Kandahar'ı sonra Herat, Kâbil, Mezar-i Şerif ve son olarak da Bamiyan'ı ele geçirmiştir. Fakat bunların hiçbiri, İslamabat ve Washington'un katılımı olmaksızın gerçekleşememiştir. Taliban'ın, günümüze kadar örtülü finanse eden Amerika'dan yaklaşık 10 milyar dolar aldığı tahmin edilmektedir.[27]

Afganistan'ın genel olarak sosyal yapısına bakıldığında kesin olarak şu neticeye varılır ki Afgan toplumu birçok tarihi ve medeni gelişmelerden geri kalmış, yaşamın gerçek

[26] Selim, s. 165.
[27] Selim, s. 177.

olaylarından nerede ise yabancılaşarak uzak kalmış, örf, adet ve inanç yegâne çıkış yolu olarak görülmüştür. Allah'a olan iman ve akidelerinden dolayı var olana şükür ve olmayana sabrederek kendilerini sosyal olaylar ve felaketlerden korumaya çalışmışlardır. Özellikle kırsal kesimdekiler hayatın günlük zorluklarını birer kader olarak değerlendirmiş, ilim ve mantıkla düşünmeyi reddetmiş, teknolojiyle uğraşmayı birer bidat olarak görmüş ve dinden uzaklaşmalarına sebep olacağını düşünmüşlerdir.[28]

Günlük olaylara akıl ve mantık gözüyle bakabilen az bir kesim varsa da toplum tarafından dışlanmamaları için örf ve adetlere uyarak topluma tabi olmuşlardır. Böylece toplumun büyük bir kesimi dünyadaki ilmi ve teknolojik gelişmelerden habersiz ve mahrum kalmıştır. Özellikle toplumu bir süre yöneten krallarla Taliban örgütü gibi tutucu ve mutaassıp kesim, kendi hükümranlıklarını devam ettirebilmeleri için halkı dünyadaki gelişmelerden habersiz tutmuş, ilim, mantık ve teknolojiyle uğraşanları kâfirlikle suçlamış ve dışlamışlardır. Konu ile ilgili, devlet ve toplumla ilgili bazı reformlar yapan Kral Amanullah'ı tekfir eden *"Hazret Şûr Bazar"* olarak tanınan "Hazret Mücedidi'nin *"Tekfirnâmesini"* örnek gösterilebilir.[29]

Afganistan toplumunda tutuculardan sonra en etkili ikinci kesim ise hiç şüphesiz toprak ağaları oluşturmuştur. İşte bu iki kesim devlet yetkililerini bile kontrolları altına almışlar, devleti istedikleri yöne yönlendirebilmişler ve bunlara ters davranışta bulunan devlet yetkililerini kâfirlikle suçlayarak halkı galeyana getirmişlerdir. Bu kesim o kadar ileri gitmişler ki kadınların okumasını hayâsızlıkla ilişkilendirerek yasaklamış ve kelimenin tam anlamıyla toplumu esaret altına almışlardır. Ancak bu tutucular ile toplum ağalarının büyüleri 1964 yıllarına gelindiğinde bozulmuş, devlet tarafından

[28] Duaguy, s. 5.
[29] Duaguy, s. 6.

çıkan özgüven yasası halkı biraz rahatlatmıştır. Bundan sonra halk özgür iradeyle hareket edebileceklerinin farkına varmış, ilim ve mantıkla uğraşarak cesur adımlar atmışlardır. Ancak Afganistan toplumu tutuculardan kurtulduğunu sanıyorken bu kez de solcu aydın kesimlerle karşı karşıya kalmışlardır. Boş durmayan solcu aydınlar Marksizm ve Leninizm fikirlerini topluma aşılamaya çalışmışlar, toplumun genel örf ve adetlerine ters davranışlarda bulunmuşlardır.[30]

Günümüzde de ülke halkının yegane arzusu emniyet içinde bir lokma ekmek bulmaktan ibaret olmuştur. Çünkü batı destekli hükümet ve Taliban halkı farklı adlar altında katletmekte, çoğu zaman batıya ait güçler istedikleri terör örgütü ile işbirliği yapmakta ve istedikleri köyleri bombalayabilmektedirler. Nitekim çok yakın zamanda yine batı tarafından bombaların anası gibi dehşet verici bomba ve silahlar mazlum Afganistan halkın üzerine denenmiştir.

İdeologlar İslam dışında hiçbir fikrin Afganistan toplumunda işe yaramayacağını bildikleri halde SSCB 1973'ten itibaren ülkede komünizm düşüncesini acımazsız bir şekilde yaymaya çalışmaya devam etmiştir. Onların en çok uğraştıkları kurumlar hiç şüphesiz okul ve üniversiteler olmuştur. Bunun yanı sıra SSCB yanlısı Hafizullah Emin, Nur Muhammed Taraki ve Anahita Ratibzad gibi kişiler bu tarihten son siyaseti ele geçirmek için meclise girmişlerdir. Kral Muhammed Zahir Şah'ın saltanatına karşı propaganda başlatmış, açılık grevine gitmiş ve SSCB'den aldıkları emirleri yerine getirmeye çalışmışlardır.[31]

Bu arada daha önceden planlanmış bir şekilde SSCB tankçıları Kâbil Pul Çerhi bölgesinde sözde yeni satın alınan tankları Afganistan tankçılarına eğitmek üzere gelmiş, bunlar da isyancıların yardımlarına koşmuştur. Sonunda beklenen

[30] Sayed Hanan Yusofi, *Afganistan'da Siyasi Partiler (1990–2010)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Trakya, 2013, s. 79.
[31] Duaguy, s. 8.

gün gelmiş, Mayıs 1973 tarihinde kralın amcaoğlu ve eski başbakan Muhammed Davut, isyancılar ve SSCB tankçılarının yardımıyla kralın İtalya'da olduğu sırada Şah'ın indirildiği, saltanatın yıkıldığını ve cumhuriyetin kurulduğunu ilan etmiştir. İşte bu tarihten itibaren SSCB'nin desteklediği komünistler ile başta ABD olmak üzere Pakistan, Suudi Arabistan ve İran gibi İslami devletlerin desteklediği tutucuların çatışması başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Tüm bu olumsuzluklara baktıltığında 40 yıllık Şah döneminin tarafsız ve istikrarlı bir dönem olduğu sonucuna varabiliriz. Zaten Şah tarafsızlık dışında başka bir seçeneğin olmadığının farkına varmış, doğu ve batı arasında orta bir siyaset izlemiştir.[32]

İşgalin temelini hazırlayan sağ ve sol ideoloji kavramının anlamı bölge ve ülkelere göre değişmektedir. Bazı ülkeler bu ayrımı ekonomik ve etnik temellere göre ayırırken, bazı ülkeler de bu ayrımı inanç ve kutsal değerlere bağlı olup olmadıklarına göre ayırmaktadır. Afganistan'daki sağ ve sol ayrımı son seçeneğe göre tanımlanmaktadır. Bu ayrımı etkileyen nedenler de muhakkak bölge ve komşu ülkelerde görülmekte olan ideolojilerdir. Bu çerçevede Afganistan sol görüşünü de Karl Marks, Lenin ve Mao'nun öne sürdüğü işçi ve köy halkının arkasına aldığı komünist düşünce oluşturmaktadır. 1940'lı yıllardan itibaren sol görüşlü Veyş Zalmayan (Gençlerin Uyanışı) Vatan Partisi, Halk Partisi gibi partiler kurulmuş ve 1973'ten sonra iktidara gelmiştir.[33] Genel olarak bakıldığında sağ düşüncenin temelini 1800'li yılların başında başlayan ve 1900'lara gelindiğinde iyice perçinleşen Seyit Cemâlleddin Afgani, Muhammed Abduh gibi düşünürlerin İslamî uyanışı oluşturmaktadır. Nitekim bu düşüncede okullarında eğitim gören Burhaneddin Rabbani, Abdurrab Rasul Sayyaf, Sibgatullah Müceddidi ilk sağ görüşlü partilerin temellerini atmışlardır.[34]

[32] Duaguy, s. 9.
[33] Yusofi, s. 73.
[34] Andican, s. 725.

1.2. Birinci İngiliz İşgali Öncesi Gelişmeler

Afganistan hâkimiyet mücadelesinin temel sebebi coğrafi açıdan önemli bir konuma sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra ticaret yolunun da bölgeden geçmesi, önemini daha da artırmaktadır. Hindû tüccarlarla Türkistan (Orta Asya) tüccarları Afganistan üzerinden Çin kumaşlarını İran'a oradan da Avrupa pazarına sundukları da görülmektedir. Daha önceden Hindistan coğrafyasına yerleşen İngilizler, Afganistan için hayaller kurmuş, siyasi, askeri ve ticari olarak bölgeyi kontrolleri altına almak istemişlerdir. Bu doğrultuda İran gibi bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmiş, İran, Sind ve Pencâb bölgelerine diplomatlarını göndermişlerdir. İran'la görüşmeler neticesinde 12 Mart 1809 tarihinde aralarında dostluk antlaşması imzalanmış, antlaşmaya göre Afganistan'ın en yakın komşularından olan İran olası Britanya-Afganistan savaşında İngilizleri destekleyeceklerine dair söz vermekteydi. Diğer yandan Pencâb hükümdarı Ranjet Singh'e Charls Matcap'ı göndererek Afganistan'a saldırmaya ve böylece kendilerine ittifak aramaya devam ediyorlardı. İngilizlerin baskısı altında bulunan Ranjet Sing, onların isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. 25 Nisan 1803 tarihinde Lahor'un Amritser şehrinde yapılan anlaşmayla Ranjet'in İngilizlerin yanında yer alması resmiyete döküldü. Pencâb hükümetine her türlü desteği veren İngilizler, 1808-1809 yıllarına gelindiğinde Afganistan'a girmenin yayılma politikalarının bir sonucu olduğunu ortaya koydular. Bu amaç üzerine Mountsturat Elphinstone İngilizlerin elçisi olarak Afganistan emiri Şah Şücâ Durani'nin sarayına gitti. İki ülke arasında bir dostluk anlaşmasının imzalanmasını sağladı. Ayrıca ülkenin sosyal ve siyasal durumunu rapor etmeye devam etti.[35]

İngilizlerle Afganlar arasında yapılan ilk antlaşmaya göre Orta Asya'yı sömürme peşinde olan emperyalist güçlerden Fransa'nın Afganistan üzerinden İngiltere'nin sömürgesi

[35] Khalfin, s. 16; Yazıcı, s. 35; Hocayev, s. 106.

olan Hindistan'a geçmesine müsaade edilmeyecekti. Böyle bir durumda İngilizler Afganlara savaş masraflarını karşılayacak, buna karşı her iki ülke İngiltere ve Afganistan biri diğerinin içişlerine karışmayacak, aralarındaki ebedi dostluk devam edecek ve Afganistan emiri hiçbir Fransız'ın ülkesine girmesine izin vermeyecekti.[36] Böylece Afganistan ilk defa Avrupa devletlilerinden olan İngiltere ile sıcak temas içine girmiş oldu. Dolaysıyla 1809 Afganistan'a yönelen işgalin ilk ayak sesleri oldu. 17 Haziran 1809 tarihinde İngiltere ile Afganistan arasında yapılan anlaşma Afganistan'ın bağımsızlığına vurulan ilk darbe oldu. Görüleceği üzere İngiltere batılı rakibi Fransa'nın bölgedeki müdahale ve üstünlüğüne son verirken Afganistan'ın da bir nevi dış politikasını kısıtlamış oldu.

Diğer yönden Afganistan'daki iç ihtilaflar, koltuk kavgaları ülkenin istikrarını bozdu. 1803 yılında üvey kardeşler Şah Mahmud ile Şücaü'l-Mülk arasındaki üstünlük kavgası Şücaü'l-Mülk'ün zaferiyle tamamlanmıştı. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen İngilizler, Haziran 1809 tarihinde Elphinstone'yi elçi olarak gönderip iki devlet arasında ilk antlaşmanın yapılmasını başardı.[37] Kısaca söz konusu olduğu üzere antlaşma İngiliz işgalinin ilk adımı sayılmaktaydı. Antlaşmaya göre Afganlar, İngilizlerle beraber Fransa, İran ve Hindistan'a karşı işbirliği içinde olacaktı. İngilizlerin hâkimiyeti altındaki Hindûlar da Emir Şücâ'ya yardım sözü veriyorlardı. Antlaşmanın ilginç yönü, olası Afgan-İran savaşı sırasında İngilizler, Afganlara yardım etmekle mükellef değillerdi.[38] Bu da İngilizlerin çifte siyaset izlediklerinin tipik örneğidir. Manidar ki günümüzde dâhil, batının dev sömürgecilerinin bu siyaseti hala varlığını korumakta ve Müslümanlar üzerine uygulanmaktadır.

[36] Yazıcı, s. 36.
[37] Hocayev, s. 106.
[38] Khalfin, s. 19.

Haziran 1809 tarihinde İngiliz yanlısı Şücâü'l-Mülk, kardeşleri Şah Mahmud'a karşı yenilerek İngilizlerin hâkimiyet alanı Hindistan'a firar etti.[39] İngilizlerin siyasi ajanı olarak her türlü ilgi ve desteği gördü. 1820-1825 yılları arasında İngilizler, casuslardan oluşan büyük bir ekibi bölgedeki siyasi, askeri ve iktisadi gelişmelerin bilgilerini toplamak üzere Morcraf önderliğinde Afganistan'a kalabalık bir ekip gönderdiler. Gelen casuslar ülkenin dar geçit ve dağlık bölgelerini gözlemlediler. Bu arada Herat'ın İran tarafından işgal edilmesi üzerine Afgan emiri Dost Muhammed Han, İngilizlerden yardım talep etti. Ayrıca Sihlerle anlaşma noktasında Pencâb ve Keşmir bölgelerinin sorunlarını gündeme getirdi. Bu talep üzerine 1831-1833 yılları asında Lord Auckland ve Aleksander Burnes öncülüğünde yeni bir ekip bölgeye gönderildi. Dost Muhammed Han'ın taleplerini İngiltere hükümetine ileten Auckland ve Burnes ekibi olumlu cevap alamadı.[40] İngilizlerin, İran'a yanaşmamaları aralarında olası Rus-İngiliz çıkar çatışmasına sebep olabileceği endişesidir. Nitekim İngilizlerin bu olumsuz tavrı Rusların bölgeye girme zeminini hazırladı. Aynı yıl içinde Rus diplomat Yüzbaşı Paul Vitkovitch'i Kâbil'e geldi.[41] Vitkovitch ile görüşen Emir Dost Muhammed Han, aralarında ticari bir antlaşmanın kabul ettiğini, buna karşılık İran'ın Herat emelinden vazgeçirmelerini istedi. Hatta Nisan 1838 tarihine gelince Emir milli meseleleri için Ruslardan yardım talep edildi.[42] Bu gelişme ister istemez bölgedeki doğu batı çatışmasına ivme kazandırdı.

Diğer yandan Afganistan'a gönderilen İngiliz ajanları, Sind, Pencâb, Afganistan ve Buhara bölgelerini gezerek İran üzerinden Hindistan'a döndüler. Hükümetlerine bölgenin sağlam ve zayıf yönlerini rapor ettiler. Bu arada Dost Muhammed Han'ın Rusya'ya yaklaşması İngilizleri iyice ra-

[39] Victor Cargon, *Rusya ve Afganistan,* hz: Aziz Aryanpûr, Moskova, 2009, s. 32.
[40] Yazıcı, 39; Khalfin, s. 19.
[41] Cargon, s. 32.
[42] Yazıcı, s. 39; Khalfin, s. 19.

hatsız etti. İngilizlerin Hindistan Genel Valisi Lord Auckland, Rus yanlısı İran'ın da Herat'ı ele geçirmek üzere Afganistan sınırına yaklaşmasını göz önünde bulundurarak 1832 yılında kendilerine sığınmış olan devrik emir Şücâü'l-Mülk'ü yeniden tahta geçirmek için Kandahar'a gönderdiler.[43] Fakat Şah Şücâ Kâbil bölgesinden gelen Duranî, Gılzayi ve Kızılbaşlardan oluşan orduya karşı yenilerek tekrar İngilizlere sığındı. Kandahar cephesinde başarılı olan Dost Muhammed Han, 1835 yılında Peşâver'i Sihlerin lideri Maharaca Ranjit Singhe'den almak için çalıştıysa da başarılı olamadı.[44]

İngilizler, düşman Dost Muhammed Han'a karşı dost Şücâül-Mülk'ü destekleyerek Afganistan'ın başına getirme yollarını aramaya devam ettiler. 1836-1837 yılları arasında Burnes gibi casuslarının eliyle bilgi toplamaya, ardından Aralık 1837 yılında bizzat Burnes'in kendisini elçi olarak göndererek diyalog kurmaya çalıştılar. Bu kez ekonomik meselelerle gelen İngiliz heyeti, Afgan emiri ile Sind bölgesini gemilerin geçtiği anayol haline getirmek istediler. Dost Muhammed Han ise antlaşmayı şartlı olarak kabul edeceğini, Sihlerle yapılan savaşta ülkesinin yorulduğunu, Peşâver'in geri alınmasında İngilizlerin desteğinin yanlarında olmasını istedi. Uzun hedefler peşinde olan İngiliz heyeti Burnes, Dost Muhammed Han'ın şartını hemen olumlu karşılayarak yardım sözü verdi. İranlıların Kandahar'a saldırılarına karşı garanti verdi. Olumlu gelişmeyi hükümetine aktardı. Anacak İngiliz hükümeti, Sihlerle-Afganların arasındaki anlaşmazlığı sonlandırmak istemiyorlardı. Dolayısıyla hiçbir zaman dostane bir yaklaşım göstermediler.[45]

Bu arada İngiliz hükümeti Burnes üzerinden Dost Muhammed Han'a yeni mesajlar gönderdi. Emir Dost Muhammed Han'ı Rus hükümetine yakınlaşarak İngilizlere

[43] Hocayev, s. 80; Khalfin, s. 19.
[44] Khalfin, s. 19; Yazıcı; s. 40
[45] Khalfin, s. 52; Yazıcı, s. 41.

karşı düşmanlık beslediği gerekçesiyle Afganistan'a müdahale edileceğini dile getirdi. Bu da Dost Muhammed Han'ın Peşâver davasından vazgeçip, Ruslarla ilişkilerini kesmesini zorluyordu.[46] Buna karşı Dost Muhammed Han: *"Ben biliyorum ki İngilizler benim dostluğuma değer vermezler. Kapılarını çaldığımda yüzüme kapattılar. Ruslar ise bize uzaktırlar fakat Fars üzerinden yardım edebilirler"* diyerek açıkça niyet ve endişelerini dile getirdi. Böylece diplomatik çabalardan bir sonuç alamayan Burnes, 26 Nisan 1838 tarihinde Kâbil'i terk ederek askeri müdahalenin yollarını aradı.[47]

İngilizler, 26 Haziran 1838 tarihinde kendi himayeleri altında Ludiana'da ikamet etmekte olan Şah Şücâ ile bir antlaşma imzalayarak savaşa hazırlandılar. 1 Ekim 1838 tarihinde de resmen savaşılacağını duyurdular. Savaşa gerekçe gösterilen mesele ise İran'ın Afganistan sınırından çekip gitmesine rağmen Lord Auckland 8 Kasım 1838 tarihinde yeni bir bildiriyle düşman Emir Dost Muhammed Han'a karşı dost bir emirin getirilmesinin daha iyi olacağını diletirdi.[48]

Diplomatik girişimler sonucunda Afganistan'ı işgal edemeyen İngilizler, türlü bahaneler uydurarak Afganistan'a müdahale yollarını aradılar. Ruslarla irtibat halinde olan Dost Muhammed Han'ın artık vakit kaybedilmeden indirilmesini istediler. Bu hedefe ulaşmanın türlü yol ve yöntemleri arandı. Bir yabancı kanı dökülmesi, adeta kurban olması gerekirdi. O da Pencâb'daki Sihlerin lideri Ranjit Singhe üzerinden gerçekleştirilmek istendi. Onun ordusu İngilizlerin elinde olan Şücâü'l-Mülk'ün adamlarıyla beraber Afganistan'a sokulması planlandı. Ancak Ranjit Singhe sıcak çatışmaya girmeyi reddederek lojistik destek vermeye hazır olduğunu bildirdi. İngilizler ise kuklaları haline gelen Şücâü'l-Mülk'e İngiliz asıllı destekçi askerler de tahsis ettiler. Şah Şücâ'nın

[46] Yazıcı, s. 41; Khalfin, s. 52.
[47] Khalfin, s. 53; Yazıcı, s. 41.
[48] Yazıcı, s. 41, Khalfin, s. 52.

yönetimin başına getirilmesi için yegâne seçenek olarak askeri müdahaleyi tercih eden İngilizler, Mayıs 1838 tarihinde Sir William Macnaghten Pencâb'a çağrıldı. 16 Temmuz 1838 tarihinde Şücâül-Mülk, 23 Temmuz 1838 tarihinde Mahara Ranjit Singhe ortak noktaları İngiliz egemenlik ve üstünlüğünü kabul eden üçlü ittifakın temelleri atıldı.[49]

Böylece Afganistan işgal planı hazırlanmış oldu! Ekim 1838 tarihinde İngilizler tarafından yayımlanan bildiride Afganistan'a müdahale etmenin sebepleri yazılıyordu. Dost Muhammed Han'ın, İngilizlerin önemli müttefikleri olan Ranjet Singh'e saldırabileceği, İran'la gizli ilişkileri İngilizlerin menfaatine zarar vereceği zikredilmekteydi. Bildiride Afganistan halkının Şah Şücâ'yı desteklediğini, İngilizlerin sadece dış müdahaleye karşı himaye edeceği, bu işin sonunda ülkeden çıkacaklarını yazılmaktaydı. Nihayet İngilizlerin Afganistan'ı işgal etme planı fiilî olarak devreye sokuldu. Afganistan'da hüküm sürmekte olan Muhammed Zayi hanedanının yok edilmeleri istendi. 13 Eylül 1839 tarihinde askeri müdahale başladı.[50]

1.3. Birinci İngiliz İşgali (1838-1842)

İngilizler, diplomatik yollarla "böl parçala yönet" politikalarıyla Afganistan'ı itaatleri altına alamayınca 1838 yılının sonlarına doğru 30.000'den fazla asker Afganistan'a saldırdılar. Saldırıda 7.500 Bengal, 5.500 Bombayı askerlerinden müteşekkil 13000 ordu hazırlandı. Bunların yanında Şah Şücâ'nın da Hindistanlı ve Nepallilerden oluşan 6.000 askeri bulunmaktaydı. Böylece Aralık 1838 tarihinde Pencâb'da 19000 ordu toplandı. Bu orduya hizmetçi, köle, hamal, sanat erbabı, tüccar ve bunların kadın çoluk çocuklarından oluşan 15000 artçı kişi bulunmaktaydı.[51]

[49] Khalfin, s. 58; Yazıcı, s. 41.
[50] Hocayev, s. 88; Khalfin, s. 58; Yazıcı, s. 42.
[51] Yazıcı, s. 42; Khalfin, s. 58; Hocayev, s. 168.

Bunlar İngilizlerin idaresi altında olup tüm masrafları da karşılanmaktaydı. Peşâver tarafından Şah Şücâ'nın oğlu Şehzâde Timur, Sihlerin desteğiyle savaşa girmişti. İngilizlerin diğer bir ordu birliği ise Sind Nehri üzerinden saldırıya geçmişti. Her ne kadar Şah Şücâ Afganların adına emir olarak savaşa girdiyse de savaşı aynı zamanda Bombayi ordusunun başında bulunan General Sir John Keane tarafından sevk ve idare ediliyordu. İngilizler, kesin zafer elde edeceklerine inanmaktaydılar. Çünkü daha önceden Kasım 1837 tarihinde diplomatik ilişkiler için gönderdikleri diplomatları Burnes aracılığıyla Dost Muhammed Han'ı, 13 süvari, 2500 piyade, 45 topçuya sahip olduğunu öğrenmişlerdi.[52]

İngilizler, ordularını Sihlerin kontrolündeki Lahor ve Peşâver yolu yerine Sind ve Belûcistan üzerinden Afganistan'a sevk etmeyi kararlaştırdılar. Firuzpûr ile Sind nehrinin geçiş noktasındaki Bekr Kalesini elinde tutan Emir Hayırpûr'u kuşatmakla tehdit ederek güvenli bir şekilde geçmeleri için kalenin kendilerine terk edilmesini sağladılar. Afganlar tarafından ise 3000 kişi Kandahar'ı savunmaktaydı. Fakat içlerindeki serdarlardan Hacı Han Kakar, Şah Şücâ'dan aldığı bir mektupla İngilizlerin idare ettiği müttefik güçlere katıldı. Şaşkınlık içinde yurttaşlarının hıyanetini izleyen Afganlar, İngilizlere karşı fazla tutunamadılar. Böylece İngilizler, 20 Nisan 1839 tarihinde fazla zorluk çekmeden Kandahar'a girdiler.[53] 29 Haziran 1839 tarihinde Gazne-Kâbil üzerine saldırıya geçtiler.[54]

İngilizlerin temsilcisi Burnes, ayrıca 19-20 Haziran 1838 tarihinde Sir William Macnaghten'e yazdığı mektupta Dost Muhammet Han'ın 1500'i geçmeyeceğini, belki de çoğunun halkla beraber Şah Şücâ'nın tarafına geçebileceğine dair bilgiler vermişti. İngilizler 25 Nisan 1839 tarihinde Bulan ve Hajey bölgelerinden Kandahar'a girerek Şah Şücâ'nın başına taç

[52] Khalfin, s. 6; Yazıcı, s. 43.
[53] Yazıcı, s. 43; Khalfin, s. 65; Hocayev, s. 172.
[54] Hocayev, s. 172.

giydirdiler. Sir William Macnaghten de bu durumu müjde babından İngiliz lider Auckland'a göndererek Şah Şücâ'yı halk sevinçle karşıladıklarına dair haber verdi. Ancak gönderilen bilgiler hakikati yansıtmamaktaydı. İngiliz tarihçisi Lourist'e göre: *"Şah Şücâ Kandahar'a girdiği sırada siyah üniforma giyinmiş İngiliz askerleri solunda, saç sakalı uzamış kirli kıyafetleri ile bazı yerli halk sağında duruyordu. Kandahar halkından yüzü aşacak kadar kişi gelmemişti. Hatta gelenlerin çoğu kâfirler memleketimizi işgal ettiler diyerek hakaretler içeren sloganlar atıyorlardı."*[55] Kandahar işgal edildikten sonra Macnaghten, Şah Şücâ ile bir antlaşma imzalayarak İngiliz ordusunun daimi kalmasıyla beraber ülkenin dış politikasını İngilizlerin eline geçmesini sağladı. İngilizlerin başarılı olmalarının ardında üstün askeri güç ile bolca para harcamaları yatmaktaydı. Kimi kanaat önderini zorla kimilerini ise parayla ikna ederek itaatleri altına aldılar.[56]

İngilizlerin zafer elde etmeleriyle Dost Muhammet Han'ın yenilmesinin başka bir sebebi de bulunmaktadır. Bir kere Emir Dost Muhammed Han, İngilizlerin saldıracağını beklememekteydi. Ayrıca ülke içinde Kunduz Hanlığı Mir Murat Beyhan'a karşı savaşıyordu. Bunun için işgalciler kolay bir şekilde savaşmadan Kandahar'a girebildiler. Barakzayi yöneticileri Kühendil Han ve kardeşleri de savaşmadan Sistan'a firar etmişlerdi. Bu sırada ülkenin bir bölümünü işgal eden İngilizler, Dost Muhammed Han'ı da Hindistan'a çağırarak satın almak istediler. Ancak Dost Muhammed Han, İngilizlerin bu teklifini reddetti. Bu esnada Güney Afganistan'ı işgal eden İngilizler, yağmalamaya başladılar. Buna karşı Afgan halkı pasif itirazdan fiili saldırılara geçerek direnmeye başladılar. İngilizlerin üstlerine saldırarak rahat bırakmadılar. Ülkede öyle bir durum hâkim oldu ki İngilizler dışarıya korumasız ve teçhizatsız çıkamaz hale geldiler.[57]

[55] Khalfin, s. 65; Yazıcı, s. 43.
[56] Khalfin, s. 65; Yazıcı, s. 43.
[57] Khalfin, s. 66; Yazıcı, s. 45.

Gün geçtikçe Afganların özgürlükçü saldırıları devam etti. İngilizler Haziran 1840 yılında Kallat Gılzayilerinin üzerlerine giderek bastırdılar. Ardından Gazne'yi kuşattılar. Bu sırada Kâbil'de bulunan Dost Muhammed Han'da İngilizlere karşı önlem almaya çalışarak, Kâbil'in savunma yollarını aradı. Büyük oğlu Muhammed Ekber Han'ı dağlık ve stratejik bölgeleri savunmak üzere Peşâver'e gönderdi. Diğer bir oğlu Haydar Han'ı Kandahar-Kâbil yolunu korumak üzere Gazne bölgesine gönderdi. Diğer üçüncü oğlu Muhammed Efdal Han'ı Gazne yakınlarına yerleştirdi. Kendisi ise başkenti savunmak üzere Kâbil'de kalarak zayıf noktaları desteklemeye devam etti. Bu esnada beklenmedik bir şekilde Dost Muhammed Han'ın yiğeni Abdürreşid Han, Şah Şücâ'ya sığınarak Gazne'nin zayıf ve savunmasız yönlerini ifşa etti. Bunun neticesinde Temmuz 1839 tarihinde Gazne düştü, binlerce Afgan katledildi.[58]

Gazne'nin düşmesinden sonra Dost Muhammed Han'ın morali bozuldu. Şah Şücâ'ya mektup göndererek saltanattan vazgeçtiğini, kendini başbakan olarak kalmasını istedi. Ancak işgalciler kendisine teslim olmasını, esir olarak Hindistan'a gönderileceğini bildirdi. Dost Muhammed Han ise rezalet dolusu bu teklifi kabul etmedi, ailesi ve yanındaki küçük askeri birliğiyle Güney Türkistan'a giderek Tacik, Özbek ve Türkmenlerin desteğiyle direnmeye devam etti. İngilizler tarafından yakalamak üzere gönderilen Hacı Kakar da yolunu değiştirerek Emir Dost Muhammed Han ile karşı karşıya gelmedi.[59]

İngilizler ise 7 Ağustos 1838 tarihinde Lieutenand Durand komutasında Kâbil'i işgal ettiler. Şehir halkını zorla Şah Şücâ'yı karşılamaya götürdüler. Beş yıl aradan sonra Şah Şücâ'yı yeniden tahta oturttular. 1839 yılının yazında ise Megen Dorsu Tod öncülüğünde Herat'ı işgal ettiler. Yüklü

[58] Khalfin, s. 67; Yazıcı, s. 45; Hocayev, s. 175.
[59] Hocayev, s. 93; Khalfin, s. 67; Yazıcı, s. 46.

miktarda para ile Herat'a giden Tod, Kabile reislerini para karşılığında ikna etmeye çalıştı.[60] Bir müddet sonra da Kâbil'in kuzeyinde bulunan Çarikar, Bâmiyan ve Güney Türkistan'ı işgal ettiler. Ardından Herat'ı Şah Şücâ'ya bağladılar. Şehirleri yağmalayarak kırsaldan ağır vergilerin yanı sıra hayvanlarının yemlerini dâhil almaya başladılar. İşgalcilerin bineklerine yem vermeyi reddeden Bâmiyan Hazara halkını katlettiler. Bu baskıların sonucu olarak direnişler ve ayaklanmalar hat safhaya ulaştıysa da feci ve acımasız bir şekilde bastırdılar.[61]

Nisan 1840 tarihinde Gılzayiler ayaklanarak Kandahar-Kâbil yolunu kapattılar. Bunun üzerine işgalci General Hut, isyanı bastırmak üzere 200 süvari ile bölgeye gönderildi. İsyan bastırılmayınca General Capitan Anderson 300 süvari ve bir topçu bateriyesi ile bölgeye gönderildi. Gılzayi isyanı geçici bir süre bastırılırsa da tamamen kontrol altına alınamadı. Daha fazla güç kullanarak bir sonuç alamayan işgalciler, bu kere para gücüyle isyancıların öncülerini ikna etmek üzere Macnaghten, 3000 pound ile bölgeye gitti. Fakat bir türlü başarı elde edemedi. Aynı şekilde Belûciler de Kallat bölgesinde ayaklandılar. Diğer yönden Kakar kabilesi de isyan ederek Quetta-Kandahar bağlantısını kestiler. Gün geçtikçe yayılan özgürlükçü isyanları İngilizler hiçbir şekilde sona erdiremediler.[62]

İngilizlere karşı özgürlükçe mücadeleye Güney Türkistan'da bulunan Özbekler de aktif bir şekilde yer aldılar. Eylül 1840 tarihinde Taşkurgan Özbek Hanlığı hâkimi Mir Veli önderliğinde sekiz bine yakın kişi Dost Muhammed Han'ı destekleyerek direnişe geçtiler. Fakat modern savaş taktiğini iyi bilmeyen Özbekler, Saygan bölgesinden geri püskürtüldüler.[63] Bu sırada aynı bölgede ikamet etmekte olan Şah

[60] Khalfin, s. 68; Yazıcı, s. 44.
[61] Khalfin, s. 69; Yazıcı, s. 44.
[62] Khalfin, s. 70; Yazıcı, s. 44.
[63] Yazıcı, s. 48; Khalfin, s. 71; Hocayev, s. 180.

Şücâ'nın özel birlikleri Salih Muhammed adlı komutanın öncülüğünde Dost Muhammed Han'a katıldı. İngilizlerin ağır toplarına karşı dayanamayan Dost Muhammed Han, Saygan ve Bâmiyan dağlık bölgelerine çekilmek zorunda kaldı.[64] Dost Muhammed Han'ın 1839 yılında Buhara'ya giderek bir müddet ikamet ettiği veya gözaltında tutulduğu, daha sonra ülkesine dönerek İngilizlere karşı önemli üstünlük sağladığı da nakledilmektedir.[65]

Bu arada para ile ikna edilen feodal kesim de kendilerinden ağır vergiler alınmaya başlayınca itiraz etmeye başlayarak özgürlükçülerin saflarına katıldılar. İngiliz temsilcisi Burnes, her ne kadar farklı Tacik kabilelerini para karşılığında Dost Muhammed Han'ın aleyhinde kullanmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. 2 Kasım 1840 tarihinde Dost Muhammed Han öncülüğünde savaşan Taciklere karşı ağır baskılar yapıldı. Dost Muhammed Han'ın diri veya ölü yakalanması için başına yüz bin rupiye para konuldu. Fakat Taciklerin başını çektiği Parvan özgürlükçü isyanı durdurulamadı. Aksine gün geçtikçe ses getirmeye ve kalabalıklaşmaya başladı. Bu arada Emir Dost Muhammed Han, Necrâb bölgesi liderlerinden Mir Mescidî Han ile Sultan Han'ın da desteğini alarak güçlendi. 2 Kasım 1840 tarihinde 5000 kişilik ordusuyla Çarikar'da İngilizleri ağır bir yenilgiye uğrattı. Fakat Dost Muhammed Han, beklenmedik bir şekilde İngilizlere teslim olunca esir olarak Hindistan'a gönderildi.[66] Tarihçi Hocayev'e göre Emir Dost Muhammed Han azcık birliğine: *"Allah ve Peygamber aşkına öne! Kâfirleri ülkemizden çıkaralım"* demesine rağmen dinleyen olmadı. Emir İngilizlerin ruhen sarsıldığı bir anda Kâbil'e akın etmesinin yerine teslim oldu.[67]

Emir Dost Muhammed Han'ın teslim olması halkın özgürlük isyanlarına herhangi bir gölge düşürmedi. İsyanlar

[64] Khalfin, s. 71, Yazıcı, s. 48.
[65] Hocayev, s. 101; Cargon, s. 45.
[66] Yazıcı, s. 48; Khalfin, s. 72.
[67] Hocayev, s. 193.

olduğu gibi yer yer devam etti.[68] Ekim 1840 tarihinde ülkenin doğusunda ikamet etmekte olan Gılzayi kabilesi isyan ederek Kâbil-Celalâbad ulaşımını kontrol altına alarak İngilizlerin Hindistan ile bağlantılarını kestiler. İngilizlerin nefes alıp verdiği ulaşım noktası olan bölgenin isyancıların eline geçmesi derhal İngilizleri harekete geçirdi. Bölgeye sevk edilen ağır silahların gücüyle tekrar kontrol altına alındı. Fakat bundan böyle İngilizlerin maneviyatı bozuldu. Halkın cesaretli eylem ve söylemlerini gören İngiliz askerleri ülkeden sağ çıkma hayallerini yitirdiler. Ailelerine yazdıkları mektuplarında bu durumu yansıtmaya çalıştılar. 1841 yılının ortalarına gelince isyanlar daha şiddet kazandı. Esir emir Dost Muhammed Han'ın oğlu Aktar Han Kandahar'ı kuşattıysa da İngilizler tarafından kanlı bir şekilde geri alındı.[69]

Emir Dost Muhammed Han'ın teslim olmasıyla rahat bir nefes alan İngilizler, kışın yaklaşmış olduğunu bahane ederek bir süre işgallerini devam ettirmek istediler. Ayrıca halka karşı kötü muameleleri, Şah Şücâ'nin birtakım icraatına mani olmaları halkın nefretini uyandırdı. Diğer taraftan İngilizlerin emirin rakipleri olan Barakzayileri desteklemeye devam etmeleri, esir edilen emirin oğullarının Kâbil'de İngilizlerin himayesi altında kol kola gezmeleri Şah Şücâ'yi ciddi bir şekilde rahatız etmekteydi.[70]

1841 yılının güz döneminde özgürlükçü hareketler birleşti. Abdullah Han Açikzayi, Aminullah Han Logarî, isyan hareketlerini sevk idare etmeye başladılar. Bu gelişme üzerine Eylül 1841 tarihinde Kâbil'de Abdullah Han Açikzayi'nin evinde İngilizlere karşı silahlı mücadele kararı alındı. 2 Ekim 1841 tarihinde direniş hareketi resmen baş göstermeye başladı. Kâbil'in fakir halkı eline taş, keser, testere, kılıç, bıçak, çakı ve kısacası ellerine ne geçirdiyseler İngilizlerin temsilcisi

[68] Khalfin, s. 72.
[69] Khalfin, s. 74.
[70] Yazıcı, s. 49.

Burnes ve diğer İngilizlerin ikamet ettiği konağa doğru akın ettiler.[71] İngilizler, isyancı halkı etkisiz hale getiremediler, aksine Burnes'in öldürülmesiyle en büyük kayba uğradılar. Temsilcilerinin öldürülmesinden sonra Şirpûr bölgesindeki İngiliz birliklerinin maneviyatı bozuldu, dağlık bölgelere dağıldılar. En şiddetli çatışma günümüzde Vezir Ekber Han Tepesi olarak bilinen Şir Pûr'un Bibi Mehru Tepesinde yaşandı. İngilizlerin ağır ateş açmaları ve saldırılarına karşı Kâbil halkı cesurca direndi. İngilizler, 300'den fazla asker ve tophanelerini kaybettiler. İngiliz büyüklerinden Kadın kıyafeti giyerek kaçmaya çalışan Burnes öldürüldü.[72] Bu durumu İngiliz General Robert Sale'nin eşi Leddey Sale günlüğünde: *"Düşman ilerliyordu. Bizim askerlerimiz kuzuların kurtlardan kaçtıkları gibi kaçıyorlardı"*[73] şeklinde anlatmaktadır.

Bu esnada ülkenin Türkistan bölgesinde ikamet olan Dost Muhammed Han'ın oğlu Vezir Ekber Han, 6000 bin Özbek ile Kâbil'e doğru ilerledi. Kâbil, Gazne, Celâlabâd kuşatıldı. İngilizlerin Hindistan ile bağlantıları kesildi.[74] Bu arada Şah Şücâ'nın ordusu dağıldı. Aralık 1841 tarihinde devlete bağlı ordunun büyük bir kısmı isyan ederek özgürlükçü hareketlere katıldılar. Yer yer hükümet yanlısı kişiler de halkın yanında yer aldı. İngiliz temsilcisi William Macnaghten dâhil Ekber Han ve Eminullah Han Logarî ile müzakere masasına oturmak zorunda kaldı. Fakat Macnaghten diğer yandan 50 bin rupiye karşılığında kabile reislerinden birini satın alarak özgürlük hareketin maneviyatını bozmaya ve nifak tohumları ekmeye çalıştı. İngiliz taraftarlarına 200 bin rupiye vaatte bulunsalar da özgürlük isyanını durdurmayı başaramadılar. Fakat Kasım 1941 tarihinde İngilizlerin dağıttığı para ile hareketin lider kadrosundan Abdullah Han Açikzayi ile Mir Mescidi Han öldürüldü. İngilizler halkın önde gelenlerini

[71] Hocayev, s. 201.
[72] Hocayev, s. 202
[73] Khalfin, s. 76; Yazıcı, s. 51.
[74] Hocayev, s. 191; Khalfin, s. 77.

öldürme ve suikasta uğratmaktan herhangi bir sonuç alamadılar. Mecburen William Macnaghten Aralık 1841 tarihinde İngilizlerin Afganistan'ı terk edeceklerine dair taahhütte bulunmak zorunda kaldı. Hindistan'da esaret hayatı yaşayan özgürlükçü emir Dost Muhammed Han'ın geri getirileceğini duyurdu. 23 Aralık 1841 tarihinde özgürlükçü hareketin liderlerinden Ekber Han ile görüşmeye karar verdi. Fakat türlü hilelerle yeniden ayrılık tohumları ekmeye çalıştı. Ekber Han ile görüşmeye gelen William Macnaghten, aralarında anlaşmazlık çıkınca Ekber Han tarafından vurularak öldürdü.[75] Bu da işgalci İngilizlere vurulan ve faturası çok ağır olan ilk darbe anlamına gelmekteydi. Çünkü bundan sonra öfkeli işgalcilerin saldırıları artacak ve yüzlerce masum insan idam edilecektir.

Bu gelişme üzerine General Elphinstone 1 Ocak 1842 tarihinde Şirpûr'daki askerleriyle teslim olacaklarını bildirdi. İngilizler o kadar zayiat verirler ki 13 Ocak 1842 tarihinde Celâlabâd'da 15000 İngiliz askerinden sadece üstünde üniforması olan Doktor William Brydon adlı tek bir askerin canını kurtarabildiği rivayet edilmektedir. Celâlabâd-Kandahar kontrol hattı kontrol altına alındıktan sonra Mart 1842 tarihinde Gazne kurtarıldı. Burada 400 İngiliz askeri etkisiz hale getirildi. Bu esnada kukla emir Şah Şücâ da Nisan 1842 tarihinde ele geçirilerek öldürüldü.[76]

William Macnaghten, İngiliz ordusunun gözlerinin önünde öldürülmesi morallerini iyice bozdu. 1 Ocak 1842 tarihinde İngilizlerin ülkeden çıkmaları, çıkarlarken Afgan ileri gelenlerinin oğullarının güvenliklerini yanlarında bulunarak temin etmelerini istediler. Fakat Muhammed Ekber Han onların bu tekliflerini kabul etmeyerek aşağıdaki anlaşma maddelerini imzalamaları konusunda zorladı:[77]

[75] Khalfin, s. 79; Yazıcı, s. 55; Hocayev, s. 208.
[76] Khalfin, s. 80; Hocayev, s. 211.
[77] Yazıcı, s. 55; Khalfin, s. 80; Hocayev, s. 208.

İngiliz ordusu 24 saat içinde Afganistan'ı terk etmeye başlayacak.

1. Güvenli bir şekilde ülkeden çıkmaları için Afgan serdarlarından Serdar Osman sınıra kadar eşlik edecek.
2. Kâbil'deki İngilizlerin çıkışıyla eş zamanlı olarak Celâlabâd'daki İngiliz birlikleri Peşâver'e gidecek ve yolda birleşmeyecekler.
3. Gazne'de bulunan İngiliz askeri süratle Kâbil yolu üzerinden ülkeyi terk edecek.
4. Kandahar'daki ve Afganistan'daki İngilizlerin tümü Hindistan'a dönecek.
5. İngiliz hükümetinin Dost Muhammed Han'ın dönmesine izin verecek.
6. İngiliz ordusunun ileri gelenlerinden yedi kişi Dost Muhammed Han Peşâver'e yaklaşıncaya Kâbil'de kalacak.
7. Afgan-İngiliz dostluğu devam edecek, Afgan hükümeti İngilizlere danışmadan hiçbir devlet anlaşma yapmayacak ve İngilizler istendiği takdirde yardım edecektir.
8. Kâbil'de kalan İngilizler ülkelerine dönene kadar saygı içinde koruncaklardır.
9. İngilizler, dostluğun alameti olarak büyük topları hariç diğer silahlarını Afganlara teslim edeceklerdir.
10. Hasta olarak kalan İngilizlere iyi davranılacaktır.

Bu gelişme üzerine Hindistan Genel Valisi harekete geçerek Lord Aylan'ı Auckland'ın yerine getirdi. Nisan 1842 tarihinde ek kuvvet göndererek Celâlabâd'daki esirlerini kurtardı. Diğer yönden İngilizler, kendilerinin Afganistan'a girmelerine engel olmamak şartıyla ellerinde esir olan Dost Muhammed'i Afganistan'a gönderdiler.[78] İngilizlerin Afganistan'a görevlendirdiği General William Nott, 1842

[78] Khalfin, s. 81.

yılının güzünde Kandahar'dan, diğer bir İngiliz komutanı General George Pollock ise Celâbabâd'dan Kâbil'e doğru ilerleyerek yoldaki şehirleri yağmaladılar. General Pollock, Eylül 1842 tarihinde Kâbil'i yeniden işgal etti. Şehri yakıp yıktı, halkın malvarlığını yağmalayarak cezalandırdı.[79] 1843 yılının başlarında Dost Muhammed Han, yeniden emir olarak ülkeye girdi. Fakat halkın özgürlükçü hareketleri devam etmekteydi. Afganlar, Tacikler, Özbekler ve Hazaralar ortaklaşa mücadele veriyorlardı. Kâbil Vaizi Mir Masum tarafından Emir Dost Muhammed Han'a Emirü'l-Müminin unvanını verdi. Emir Dost Muhammed Han da İngilizlere karşı büyük mücadele veren oğlu Muhammed Ekber Han'ı vezirliğe getirdi.[80]

1.4. Birinci İngiliz İşgali Sonrası Gelişmeler

Savaş sonrası İngilizlerin hedefleri değişmedi. Ne pahasına olursa olsun Afganistan hâkimiyetini kontrolleri altına alma hedeflerinden vazgeçmediler. 1838-1842 yenilgisinin sebep ve sonuçları üzerine derin değerlendirmeler yaptılar. Görünüşte her ne kadar Afganistan'ı terk etseler de bölgedeki işgallerine devam ettiler. 1843 yılında Sind ile Belûcistan'ın bir bölümünü işgal ederek 1846 yılında Pencâb'ı istila edip yakıp yıktılar. Böylece işgalci teşebbüsleriyle yeniden Afganistan'ın civar bölgelerindeki tehditlerini devam ettirdiler.[81]

Diğer yönden ülke işgal sonrası büyük bir yıkımla karşı karşıya kaldı. Askeri, siyasi ve iktisadi açıdan büyük tahribata uğradı. Bu kadar tahribata rağmen ikinci kez devletin başına geçen Dost Muhammed Han, özgürlükçü davalarından vazgeçmedi. Ülkenin eski toprakları Peşâver'i ülkeye katma yollarını aradı. İngilizler 1848 yılında yeniden Pencâb'a karşı işgalci girişimlere başlayınca Dost Muhammed Han, bölge halkı Sihlerle Peşâver üzerine anlaşarak 10000 kişilik bir

[79] Khalfin, s. 82; Yazıcı, s. 61.
[80] Khalfin, s. 86; Yazıcı, s. 61; Khalfin, s. 89.
[81] Khalfin, s. 89; Yazıcı, s. 62.

süvari gönderdi. Fakat Dost Muhammed Han'ın gönderdiği ordu herhangi bir derde derman olmadı, İngilizler Pencâb'ı tamamen işgal ettiler. Böylece Dost Muhammed Han'ın Peşâver umutları tamamen kayboldu. Bu yüzden yönünü Özbek, Türkmen ve Taciklerin yaşadığı Türkistan'a çevirdi.[82]

Dost Muhammed Han Mart 1855 tarihinde oğlu Gulam Haydar Han üzerinden İngilizlerle diyaloga girdi. Aralarında bir dostluk antlaşmasın imzalandı. Antlaşmaya göre Dost Muhammed Han, kendisi ve ailesi adına: *"İngilizlerin dostlarının dostu, düşmanlarının düşmanı"*[83] taahhüdünü vererek bir kez daha İngiliz hâkimiyeti altına girdi. Bu antlaşma ile Dost Muhammed Han, Peşâver'in İngilizlerin olduğunu tanıdı. Az önce ifade edildiği üzere antlaşma çoktan Afganistan'ın bağımsızlığına gölge düşürmeye başlamıştı. Antlaşmaya göre İngilizler, Afganistan'ın işlerine karışmayacak aksine mali yardımda bulunacaktı.[84]

Diğer yandan Dost Muhammed Han 1855 yılından itibaren gönül rahatlığıyla ve İngilizlerin teçhizatlarıyla ülkenin kuzeyinde (Güney Türkistan) hanlıklar üzerinde çalıştı. Belh, Kunduz, Taşkurgan bölgelerinin üzerinde hâkimiyetini genişletti. Afgan feodalleri güneydeki umutlarını keserek özgürlük ve genişleme heyecanıyla Güney Türkistan'a yöneldiler. İngilizler de bundan memnundu. Çünkü bir kere Afganlar güç kaybediyorlardı. İkinci olarak Afganların eliyle Ruslar sıkıştırılmaktaydı. Daha sonra görüleceği üzere İngilizler, yeni bir işgalin peşindeydiler.[85]

1856 yılında İngilizlerle İran arasında antlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bunun için bir kez daha Afganistan üzerine yoğunlaştılar. 1857 yılında 1855 yılında yapılan antlaşmayı teyit ve tekit eden yeni bir antlaşma imzalandı. İngilizler İran'la

[82] Yazıcı, s. 62, Khalfin, s. 90; Hocayev, s. 56; Cargon, s. 31.
[83] Khalfin, s. 95.
[84] Khalfin, s. 95
[85] Khalfin, s. 96; Yazıcı, s. 63.

savaş sırasında Afganistan'a 1/2 milyon rupiyi ödeyeceklerinin sözünü verdi. Bu şartlar altında İngilizlerin Afganistan topraklarında bulunmalarına izin verilecektir. Verilen paraları da kontrol etmek üzere İngilizlerin temsilcisi Fisher Afganistan'da bulunacaktır. Fisher, bilgi toplama, siyasi ve askeri gelişmeleri gözlemleyecektir. Bunun karşılığında İngilizler, Afganistan'a savaş aletleri desteği verecektir. Emir Dost Muhammed, Ocak 1857 tarihinde Pencâb Yüksek Komiseri Lourans ile Cemrûd (sınır) bölgesinde antlaşma için görüştüler. Antlaşmaları imzalayarak gözden geçirdiler. Dost Muhammed Han, İngilizlerin ordugâhında 7000 askerin olduğunu gözledi. İngiliz ordularının düzenli duruşu da farklı mesajları beraberinde getirmekteydi.[86]

Afganlarla antlaşma yapan İngilizler, Hindistan'daki işgallerini genişlettiler. Özellikle Mayıs 1859 tarihinde işgal sahaları genişledi. Buna karşı Afganlar da Dost Muhammed Han'ın ne yaptığını anlamamaktaydılar. Onun Hindistan'daki Müslümanların yardımına gitmelerine neden mani olduğuna anlam veremiyorlardı. Mesela onun üvey kardeşi Serdar Sultan Muhammed Han, Pencâb'ı yeniden almak istiyordu. Bunu defalarca emire dillendirmişti. Fakat emir İngilizlerle antlaşmasının esiriydi. Tarafsız kalması gerekirdi. Diğer taraftan İngilizlerin desteğini de görüyordu. İngilizler, Emir Dost Muhammed Han'ı Sistan ile Güney Türkistan'ın Andhoy bölgesinin işgalinde desteklemekteydiler.[87]

Diğer yandan İngilizler 1857-1860 yılında rahat bir nefesle Hindistan ile Afganistan arasında kalan kabileler Mesud Veziri bölgesini işgal etmeye devam ettiler. Sistan'ın Kûhistan bölgesinde bulunan Yusufzayi kabilesinin özgürlükçü hareketleri bastırıldı. 1863 yılının yazında Mahabon dağlarında içinde Afganların da bulunduğu özgürlükçüleri etkisiz hale getirildiler. Nitekim Müslüman Hindistanlılar Afganistan'ın

[86] Khalfin, s. 98.
[87] Khalfin, s. 100.

desteği için feryat etmekteydiler. Bir gün İngilizlerin kendi başlarına musallat olacaklarını dile getiriyorlardı. Bu çağrı İngilizlerin 6000 ordu ve 19 tophane ile Mahabon dağlarına yöneldikleri sırada gelmişti. Özgürlükçü hareketlere karşı büyük kayıplar veren İngiliz komutanlar, 27 Ekim 1863 tarihinde Noil Chamberline'e mektup yazarak destek kuvvet istedi. Aralık 1863 tarihinde 25000 kişilik takviye ordu gönderildi. 200 kişiye yakın kayıp veren İngilizler para dağıtarak özgürlükçü hareketlerin öncülerini satın alarak nifak tohumları ekmeye başladılar. Diğer yandan da özgürlükçü hareketlerin büyükleriyle müzakere masasına oturdular. Zor durumda kalan İngilizler, komşu devletlerden yakınmaya başladılar. Böylece Afganistan topraklarına bir kez daha göz dikmeye ve art niyet gütmeye giriştiler. Afganistan topraklarından istifade etme yollarını aradılar.[88]

Diğer taraftan Âmu Derya civarında bulunan Özbek ve Tacikleri kontrolü altında tutan Dost Muhammed Han, Kandahar'dan sonra Herat'a yöneldi. Kardeşinin oğlu yiğeni ve damadı olan Serdar Sultan Muhammed Han'ı bağımsız emir olarak bölgeye gönderdi. 1861 yılının baharında büyük bir ordu ile bölgeye kendisi gitti. Savaş bir yıl sürdü. Nihayetinde Haziran 1862 tarihinde Herat'a girmeyi başardı. Böylece Afganistan'ın birliğini sağlayarak 9 Haziran 1863 tarihinde vefat etti. Vefatından sonra veliaht tayin ettiği oğlu Şir Ali Han ile üvey kardeşleri Muhammed Efdal Han ve Muhammed Azim Han arasında taht kavgaları başladı.[89] Bu taht kavgaları da ülkenin kaderini ikinci kez İngilizlerine eline geçmesine zemin hazırlayacaktır.

[88] Khalfin, s. 103.
[89] Yazı, s. 76; Khalfin, s. 103.

1.5. İkinci İngiliz İşgali Öncesi Gelişmeler

Son dönemlerinde İngilizlere karşı çatışmasızlık siyasetini savunan Dost Muhammed Han, 1858 yılında Serdar Şir Ali Han'ı veliahdı tayin etti. 1863 yılında kendisi de vefat edince oğulları arasında taht kavgası çıktı.[90] İlk isyanı 1864 yılının yazında kardeşi Muhammed Azam Han başlattı. Fakat Serdar Şir Ali Han, kardeş isyanını kolay bir şekilde bastırmayı başardı. Muhammed Azam Han ise Hindistan'a firar ederek İngilizlere sığındı. Mayıs 1864 tarihinde emirin diğer kardeşi Türkistan hâkimi Muhammed Efdal Han, firari Muhammed Azam Han'ın tahrikiyle başkaldırdı. On yıldan beri Türkistan hâkimi olan Muhammed Efdal Han, 25000 orduya sahip olmasına rağmen ağabeyine karşı dayanamadı. 3 Haziran 1864 tarihinde Bâmiyan bölgesinde aralarında antlaşama sağlandı. Fakat Emir Şir Ali Han, Kasım 1864 tarihinde kardeşini gözaltına alarak hapsetti. Bu sırada Serdar Muhammed Emin Han, Kandahar'da isyan etti. Diğer taraftan Hindistan'da sürgünde olan Muhammed Azam Han ile Semerkant'ta olan Serdar Abdurrahman Han, Şubat 1866 tarihinde Kâbil'e dönerek hâkimiyeti ele geçirdiler.[91]

Mayıs 1866-Ekim 1868 tarihleri arasında sırasıyla Muhammed Efdal Han ile Muhammed Azam Han kendilerini emir olarak ilan ettiler. Türkistan'da ise Serdar Feyiz Muhammed Han bağımsız emir oldu. Böylece ülkede aynı anda Emir Şir Ali Han dâhil üç bağımsız emir bulunmaktaydı. Fakat Emir Şir Ali Han kısa bir süre sonra diğer kardeş ve yiğenleri üzerine üstünlük kazanarak 18 Ağustos 1868 tarihinde ülkeyi hâkimiyeti altına aldı. Kâbil'i idare etmekte olan Muhammed Azam Han ise Türkistan'a kaçtı.[92]

Emir Şir Ali Han, Ekim 1868 tarihinde Kâbil'e girdi. Son mücadeleyi Ocak 1869 tarihinde Muhammed Azam Han ve

[90] Muhammed Hasan Kakar, *Ceng-i Duvum-ı Afgan-İngiliz*, nşr. Muhaz-ı Milli-i İslami-i Afganistan, Matbaa-ı Riyaset-i Ferhengi, Kâbil, 1989
[91] Kakar, s. 10; Yazıcı, s. 67.
[92] Kakar, s. 10.

Abdurrahman Han'a karşı vererek ülkedeki birliği sağladı.[93] Afgan ordusunu çağdaş bir düzene soktu. Eğitim ve askeri alanında reformlar yapmaya başladığı sırada dış müdahalelerin ayak sesleri gelmeye başladı. Bunun üzerine emir vergileri arttırıldı, orduyu daha da güçlendirilmeye çalıştı. Fakat diğer taraftan vergilerin ağırlığı halkı rahatsız etmeye başladı. Ülke içinde birliği sağlayıp ordu ve eğitimde reformlar yapan Emir Şir Ali Han, büyük hatayı veliahtlık konusunda yaptı.[94] 1872 yılında 1862 doğumlu küçük oğlu şehzade Abdullah Can'ı veliaht tayin etti. Halkın beklentisi zor durumlarda yanında olan büyük oğlu Serdar Muhammed Yakup Han'dı. Nitekim büyük oğulları Muhammed Yakup Han ve Muhammed Eyüp babalarına karşı isyan etti, aile içi çatışma başladı. Bir müddet sonra aralarında barış yapılsa da Emir Şir Ali Han, oğlu Muhammed Yakub'u üç gün sonra Kasım 1874 tarihinde hapsa attı. Bunun üzerine Emir Şir Ali Han ile İngilizlerin arası açıldı. İngilizler, Emir Şir Ali Han'a oğluna karşı iyi ve yumuşak davranmasını istiyordu. Emir ise İngilizlerin bu isteklerini içişlerine müdahale olarak görürdü. Nitekim ikinci İngiliz işgali sırasında etkisini gösterdi.[95] Akıllı bir siyaset izleyen Emir Şir Ali Han, İngilizlere yanaşmadı. Altında işgalin olduğu antlaşmaları reddetti.[96] Fakat İngilizlerin genişlemeci politikası onu rahat bırakmadı, gerek ailevi çatışmalar gerekse aralarında yapılan dostluk antlaşmaları yüzünden ülkeyi bir kez daha hâkimiyetleri altına almayı başardılar.

1.6. İkinci İngiliz İşgali (1878-1880)

Ülkesini İngiliz ve Rus tehdidinden muhafaza etmek isteyen Emir Şir Ali Han, doğu ve batıyı temsil eden her iki İmparatorlukla ölçülü ve dikkatli bir siyaset izlemeye çalıştı. 1863 yılında devletin başına geldiği sırada İngilizler, onun

[93] Kakar, s. 11.
[94] Kakar, s. 17; Yazıcı, s. 67.
[95] Kakar, s. 17; Yazıcı, s. 67.
[96] Kakar, s. 30; Yazıcı, s. 68.

dirayet ve kudretlerine pek güvenmemişlerdi. Fakat kısa bir süre sonra istikrarı sağlayıp aile fertlerini kontrolü altına alınca ona yaklaşmaya çalıştılar. İki taraftan atılan adımlar sonucunda emir, Mart 1969 tarihinde Hindistan'a giderek Ambalad'da İngilizlerin temsilcisi Lord Mayo ile görüştü. İngilizlerden kendisi dışında başka hiç kimsenin emirliğini tanımamalarını istedi. Bu konuda İngilizlerden tam manada bir söz alamasa da içişlerine karışmama sözü ve yardımların devamı ile bir miktar silah alarak Hindistan'dan ayrıldı.[97]

Bu sırada Londra, Lord Lytton isminde yeni bir temsilcisini Hindistan'a gönderdi. Lytton, 1872 yılının başlarında Afgan heyeti Seyid Nur Muhammed Şah ile görüşmelere başladı. Afgan heyeti, 30 Ocak 1877 tarihinden Mart 1877 tarihine kadar Peşâver'de kalarak Lord Lytton'un temsilcisi Sir Lewis Pelly ile görüştüler.[98] Afgan heyeti iç ve dış müdahalelere karşı hanedanın korunması, maaşların verilmesi, şehzade Abdullah Can'ın veliahtlığının tanınmasıyla ülkenin kuzey sınırlarını Ruslardan korunması istendi.[99]

Buna karşı İngiliz heyeti ise İngiliz temsilcilerinin özellikle başta Herat olmak üzere sınır illerinde kabul edilmeleriyle dış ilişkilerde kendileriyle istişare edilmesini istediler. Ruslarla herhangi bir ilişki kurulmaması, ülkenin kapılarını siyasi ilişkiler için İngilizlere açık tutulması talepler arasında yer aldı. Emir Şir Ali Han baştan itibaren İngilizlere güvenmiyordu. Buna istinaden Afgan temsilci Seyyid Nur Muhammed Şah İngilizlere: *"Biz size itimat edemeyiz. Korkarız ki hakkımızda çeşitli şeyler yazarak aleyhimizde işleyeceksiniz. Böylece özgürlüğümüzü elimizden alacaksınız"* diyerek kaygılarını dile getirdi. Olumsuz neticelenen görüşmeden sonra heyetler dağıldı. Kısa bir süre sonra 26 Mart 1877 tarihinde Seyid Nur Muhammed Şah vefat edince görüşmeler tamamen sona erdi.[100]

[97] Kakar, s. 26; Yazıcı, s. 68.
[98] Yazıcı, s. 79; Kakar, s. 30.
[99] Kakar, s. 30.
[100] Kakar, s. 31; Yazıcı, s. 80.

Ardından İngilizleri tehdit olarak gören Emir Şir Ali Han, Rusya ile diyaloga geçmeye başladı. 13-14 Ağustos 1877 tarihinde Rusya'nın Taşkent temsilcisi Stolietoff ile görüştü. Görüşmeye göre Ruslarla Emir Şir Ali Han arasındaki dostluk kalıcı olacak, emirin oğlu Serdar Abdullah Can'ın veliahtlığı tanınacak, olası saldırılara karşı Afganistan'a istenildiği kadar yardım verilecek, Afganistan'a karşı yapılan saldırılar danışma veya başka bir yöntemle defedilecektir. Afganistan Rusya'nın haberi olmadan hiçbir güç veya devletle antlaşma yapmayacak, ülkeyi ilgilendiren gelişmelerden Ruslar haberdar edilecek, istekler genel komutan üzerinden bildirilecek, ticaret serbestliği tanınacak, elde edilen kâr sahibine ait olacaktır.[101] Açıkça görüldüğü gibi bu anlaşma ile ülkenin kaderi Rusların eline düştü. Buna bağlı olarak da İngilizlerin Afganistan hâkimiyet kavgası daha da çetin bir hale getirdi.

Emir Şir Ali Han, Rus elçisi Stolietoff, istişaresini dinledikten sonra 23 Ağustos 1878 tarihinde Taşkent'ten dönerken 30000 askeri yardım sözünü de almış bulunmaktaydı. Stolietoff, 21 Eylül 1878 tarihinde söz konusu yardımda bir gelişmenin olduğunu bildirdi. Emir Şir Ali Han diğer taraftan 19 Kasım 1878 tarihinde Rusların bilgisi dâhilinde küçük bir İngiliz heyetinin Kâbil'e gelmesine müsaade etti. Fakat İngilizler, Afganların Ruslara yakınlaşmalarını çekemediler. Emir Şir Ali Han'ın mektubu kendilerine ulaşmadan 29 Kasım 1878 tarihinde Hindistan sorumlusu Lytton üzerinden savaş ilan ettiler.[102] Hayber Daram ve Bolan bölgeleri üzerinden 30000 kişilik bir ordu ile Sir Samuel Browne, General Frederick Roberts ve General Donald Stewart öncülüğünde Kasım 1878 tarihinde Kurram Vadisinden geçerek Afgan topraklarını işgal etmeye başladılar. Celâlabâd, Kurram ve Quetta kısmetinden saldırıya geçen İngilizler, fazla direnmeden 8 Ocak 1879 tarihinde Kandahar'a yaklaştılar. Bunun

[101] Yazıcı, s. 82; Kakar, s. 33.
[102] Kakar, s. 34; Yazıcı, s, 82.

üzerine Emir Şir Ali Han, İngilizlere karşı cihad ilan ederek ülkesini korumaya çalıştı.[103]

Afgan tarihçi Kakar'ın aktardığına göre İngilizler, savaş ilan edince Emir Şir Ali Han, kardeşi Serdar Muhammed Yakup Han'ı hapisten çıkararak Kâbil'e bıraktı. Kendisi ise 13 Aralık 1879 tarihinde ülkenin kuzeyinde bulunan Mezar-ı Şerif bölgesine gitti. Türkistan Genel Valisi Rus Kaufmann'dan yardım talebinde bulundu. Diğer taraftan Herat ve Kandahar valilerine talimat göndererek İngilizlere karşı savaşmamalarını emretti. 1 Ocak 1880 tarihinde Mezar-ı Şerif'e ulaşan Emir Şir Ali Han'ın neden Kâbil'i terk ettiğine dair farklı görüşler bulunmaktadır. İngiliz işgaline karşı Rusların desteğini almak için gittiği genel kabul görmüş görüşlerdendir. Ülkenin kuzeyi Türkistan bölgesine giden Emir Şir Ali Han'ın Taşkent'e ardından Sent Stresburg'e giderek Rusların desteğiyle uluslararası bir konferansla ülkesini savunacağını dile getirmek istediği aktarılmaktadır.[104]

Başka bir görüşe göre Emir Şir Ali Han, sürekli tutarsız davranışlarıyla halkın arasındaki meşruiyet ve sevgisini kaybetmişti. Halkının kendisini İngilizlere karşı desteklemeyeceğini biliyordu. Bir müddet halkından uzaklaşarak eski itibarını kazanarak yeniden güçlenmek istiyordu. Bunun için Türkistan'a yerleşmişti. Diğer taraftan aralarında yapılan antlaşma çerçevesinde Ruslar ona yardım sözü vererek adeta yeşil ışık yakmışlardı. Belki de bu umutla kuzeye yerleşmişti. Nitekim Rus General Kaufmann gönderdiği bir mektubunda: *"Afganistan'a yapılan saldırı imparatorluğumuzun ayıbı ve eksikliği sayılacaktır"* şeklinde emirin yanında yer alacaklarını ima etmişti. Diğer bir taraftan ise Emir Şir Ali Han'ı yakalanmış olduğu gut hastalığı ağırlaşmış ve günden güne onu zayıflatıyordu. İngilizlere karşı gelmemesinde bunun da etkili olabileceği ihtimaller arasındadır.[105]

[103] Yazıcı, s. 83; Kakar, s. 39.
[104] Kakar, s. 39; Yazıcı, s. 84.
[105] Kakar, s. 41.

Ülkenin kuzeyine yerleşen Emir Şir Ali Han, General Feyiz Muhammed Han'ın istişaresi üzerine Taşkent'e gitmekten vazgeçti. Zaten Mezar-ı Şerif halkı da işgalci İngilizlere karşı cihad yapmaktan yanaydılar. Bu durumu iyi değerlendiren Emir Şir Ali Han, Ruslara bir heyet göndererek yapılan antlaşma gereği yardım talebinde bulundu. Ne yazık ki Ruslardan gelecek yardımın neticesini alamadan 21 Şubat 1880 tarihinde vefat etti.[106] Vefatından beş gün sonra Kâbil halkı emirin oğlu Muhammed Yakup Han adına hutbe okutarak devletin başına geçirdiler. Tahta geçen Muhammed Yakup Han, devletin başına geçtiğini Ruslara bildirdi. Ardından Lytton'a mektup göndererek İngilizlerle dostluğunun daimi olduğunu bildirdi. Fiilen Afganistan topraklarında bulunan Lytton, böyle bir mektubu beklemekte olup ülkedeki istikrarsızlıktan istifade ederek yeni emire istediklerini kolayca yaptırabileceğine inanıyordu. İngilizler Afganistan'a girerken Afgan halkı ve hanedan mensuplarının düşmanı olmadıklarını, hasımlarının iki ülkenin dostluğunu bozan Emir Şir Ali Han olduğunu dillendiriyorlardı. Afganistan'ı işgal etmelerinin sebebinin ilki Emir Şir Ali Han'ı cezalandırmak, ikincisi ise ülkenin sınırlarına ıslahat getirmek, üçüncüsü ise Afganistan genelinde siyasi nüfuzlarını yerleştirmekti.[107]

İngilizler bu hedefler doğrultusunda Muhammed Yakup Han'ın mektubunu anlamlı ve yerinde buldular. Şubat-Nisan 1879 tarihinde Hindû vekilleri Münşi Bahtiyar Han aracılığıyla defalarca mektuplar gönderdiler. Daha sonra ele alınacak Gandamak antlaşmasına konulacak maddeler üzerine yoğunlaştılar. Emir Muhammed Yakup Han da İngilizlerin istekleriyle tartışmalı bölgeler meselesini hemen hepsini kabul etti. Fakat onu zor durumda bırakacak mesele ise bir grup İngiliz heyetinin Kâbil'i ziyaret edecek olmasıydı. Çünkü halk ve Kâbil'deki muhalefet bunu kesinlikle kabul etmezdi. Aksine

[106] Yazıcı, s. 84.
[107] Kakar, s. 43.

İngilizlere karşı cihad yapılmasını öne sürüyorlardı. Bundan dolayı Emir, bir grup İngiliz heyetin Kâbil'e gelmelerine sıcak bakmadı. Aksine kendisinin İngilizlerin kampına giderek ziyarette bulunacağını bildirdi.[108]

Bu doğrultuda Emir Muhammed Yakup Han, 2 Mayıs 1879 tarihinde İngilizlerle antlaşma yapmak üzere Gandamak (Gendumak, Sefid Seng, Aktaş) bölgesine gitti. Lytton'un vekili Binbaşı Pierre Louis Cavagnari ile görüştü. İngilizlere ayaklarına kadar geldiğini, bunun bir samimiyetin göstergesi olduğunu, dolaysıyla somut bir antlaşmanın yapılmasına gerek kalmadığını dile getirdi. Fakat İngilizlere karşı başarılı olmadı. Aksine 26 Mayıs 1879 tarihinde kendisinden önceki hiçbir emirin kabul etmediği şartları kabullenmek zorunda kaldı. Anlaşma maddeleri:

1. Gandamak anlaşması imzalandıktan sonra Afgan hükümetiyle İngiliz hükümeti arasında daimi sulh olacak,
2. Anlaşmadan sonra Emir ülkesinde genel af ilen edecek,
3. Bu anlaşmayla Emir, sadece İngilizlerden emir alacak, İngilizlerin haberi olmadan hiçbir ülke devletle anlaşma yapmayacak, buna karşılık ülkeye yapılacak olası saldırılara karşı İngilizler destek verecek,
4. Anlaşmanın yürütülmesi için bir İngiliz elçisi Kâbil'de saygın bir şekilde ikamet edecek, bir Afgan temsilcisi Hindistan sarayında bulunacak,
5. Kâbil'de ikamet edecek olan İngiliz elçisi, Afgan emiri tarafından şan ve şöhretine zarar gelmeyecek şekilde koruyacak, buna karşılık elçi de emirin içişlerine karışmayacak,
6. Emir iki ülke arasında ve Afganistan dâhilinde İngiliz vatandaşlarının ticari faaliyetlerine herhangi bir yasaklama getirmeyecek,

[108] Kakar, s. 44; Yazıcı, s. 84.

7. İki tarafın arasındaki ticari transit yollarının güvenliği alınacak, ileride bir ticari anlaşma imzalanacak,
8. İki ülke arasında İngilizlerin mali desteğiyle telgraf hattı kurulacak,
9. Anlaşmaya göre İngiliz hükümeti, halen işgalinde bulunan Kandahar ve Celâlabâd gibi Afganistan topraklarını, Kurram, Sibi ve Pişin hariç Afganistan'a iade edilecek, ayrıca Peşâver Celâlabâd arasında yer alan Hayber ve Minşi geçitleri ve bu bölgedeki halklar, İngilizlerin denetimleri altında olacak,
10. Bu anlaşmanın yürütülmesi için İngiliz hükümeti yıllık altı lek (600 bin) rupiye para tahsis edecektir.[109]

Emir Muhammed Yakup Han bu anlaşma ile adeta ülkesinin istiklal ve istikbalini İngilizlerin eline teslim ederek onların istişaresi haricinde hiçbir devletle sözleşme ve antlaşma imzalamayacağına dair söz veriyordu. İngiliz temsilcilerinin de Afganistan'da ikamet etmelerine ve güvenliklerini kendisi tarafından sağlanacağı teminatını verilen sözler arasında yer almaktaydı. Buna karşı İngilizler, sözde Afganistan'ın içişlerine karışmayacaklarına ve bu ülkeye karşı gelebilecek saldırıları para, asker ve silah zoruyla defedeceklerine dair söz veriyorlardı.[110]

Özetle işgal edilen bölgeler Afganlara iade edilecek, fakat Kurram, Sibi ve Pişin bölgeleri özel olarak İngilizlerin kontrolünde kalacaktı. Bu bölgeler Afganistan'a ait olup idaresi İngilizlerin elinde duracaktı. İngiliz hükümeti Hayber geçidi ile Minşi geçitleri gibi stratejik bölgeler İngilizlerin kontrolünde olacaktı. Bu bölgelerdeki halkın idaresi de İngilizlerin elinde olacaktı. Buna karşılık yıllık 6 yüz bin rupiye para emire ödeme yapılacaktı. Afgan hükümeti savaş sırasında İngilizlerin yanında yer alan Afgan kabileleri affedecekti.

[109] Yazıcı, s. 86; Kakar, s. 45.
[110] Kakar, s. 45; Yazıcı, s. 85.

Aynı yıl içinde iki devlet arasında ticari antlaşmalar yapılacaktı. İngilizler, telgraf hattı üzerinde Kâbil-Kurram arasındaki irtibatı sağlayacaklardı. Bu konuda emir de gerekli kolaylığı sağlayacaktı.[111]

Kısacası yukarıdaki antlaşmada istenilen her şey dayatılmıştı. Bu da tıpkı Hindistan ve Belûcistan gibi Afganistan'ı tedrici bir şekilde işgal etmeyi beraberinde getirdi. Diğer yönden İngiliz temsilcilerinin müdahalesiyle özgürlükçü hareketlere başvurabilecek nüfuzlu kişilerin bir kısmı susturuldu ve bir kısmı da kontrol altına alındı. Karşıt görüşte olanlar ise bitirilmeye çalışıldı. Böylece İngilizler Lytton aracılığıyla "içişlerine karışmama" kandırmacısıyla Afganistan emirini itaatleri altına alarak büyük bir başarı elde etmişlerdi. Nitekim Lytton bu başarısından dolayı İngiliz hükümetinin takdirini toplamıştı.[112]

Diğer taraftan Emir Muhammed Yakup Han, halkının İngilizlere karşı olduklarını bildiği için böylesi işgal antlaşma metnini gizliyor, değersiz bir kâğıt parçasından ibaret olduğunu dile getiriyordu. İngilizler de bunun farkındaydı. Fakat hedeflerine ulaşmak için fırsat kolluyor ve sabırlı davranıyorlardı. 24 Temmuz 1879 tarihinde anlaşmaya bağlı olarak Louis Cavagnari başkanlığında İngiliz heyetinin emirin sarayının yakınlarında bulunan Bâlâhisar'ın bir bölümüne yerleşmesi, korumaları için Kızılbaş asıllı gulamların görevlendirilmesi halkı iyice rahatsız etti. Adeta 1838-1841 İngiliz işgali yeniden canlandı.[113] Halk arasında işgal karşıtı söylemler dillendirilmeye başlandı.

Bu sırada Emir Muhammed Yakup Han da tehlikeleri göz önünde bulundurarak valilerin yerlerini değiştirip akrabalarını yerleştirdi. Temmuz 1879 tarihinde Kâbil'de İngiliz büyükelçiliğinin açılması ve İngiliz temsilcilerinin ülkeye

[111] Kakar, s. 45; Yazıcı, s. 86.
[112] Kakar, s. 47; Yazıcı, s. 86.
[113] Kakar, s. 48; Yazıcı, s. 87.

girmesine müsaade etti. Emir Muhammed Yakup Han'ın İngilizlere karşı olumlu davranışları, istikrarsızlığa yol açtı. Badahşan ve Meymene gibi Türkistan illerinde kontrol elden çıktı. Bu da Emir Muhammed Yakup Han'ın İngiliz askerlerine güvenip Afganistan ordusunu izne çıkararak dağıtmasının bir sonucuydu. İzne giden askerler bir daha kışlalarına dönmediler. Aksine İngiliz karşıtı özgürlükçü hareketlere katıldılar. Emirin ailesinden Muhammed Eyüp Han da Gandamak Antlaşmasına karşıydı.[114] Dolaysıyla onun da özgürlükçü hareketlerin yanında yer almaması düşünülmezdi.

Diğer bir önemli bir mesele ise İngilizler tarafından ödenen maaşları kesilen elit kesim Muhammedzayiler de Emir Yakup Han'dan incinmişlerdi. Diğer taraftan İngiliz Cavagnari'nin taraftarları olan Cavagnarizayiler de halk tarafından hakarete uğramakta ve maaşlarının kesileceğinden endişe etmekteydiler. Emir Muhammed Yakup Han ile Cavagnari'nin arası kırk dokuz günlük Kâbil elçiliği döneminde iyiydi. Fakat aralarında Gandamak Antlaşmasında yer alan İngiliz yanlısı Cavagnarizayilerin muafiyeti konusunda anlaşamıyorlardı. Emir Yakup Han, onların maaşlarını azaltmış ve bazılarını görevlerinden uzaklaştırmıştı. Onları adeta birer maşa olarak görürdü. Diğer yönden İngilizlerin Kâbil temsilcisi Cavagnari, Emir Muhammed Yakup Han'ı sürekli tesiri altında tutmak isterdi. İl ve ilçe ziyaretlerinde yanında yer almak istiyordu. Fakat emir kendi seviyesinde olmayan bir kişiyi yanında bulundurmaktan rahatsız oluyordu. Cavagnari ise İngilizlere mektuplar yazarak Emir Muhammed Yakup Han'ı idare edip gözettiğini, hatta öldürülmesinden bir gün önce her şeyin iyi olduğunu bildirmişti.[115]

Bu arada İngiliz karşı ayaklanmalar genişledi. Özellikle Gazne yakınlarındaki Şilgar bölgesinde ikamet eden Andar aşiretinden Molla Muşk-i Âlem Ahundzade, alevli vaazlarıy-

[114] Kakar, s. 50.
[115] Kakar, s. 56.

la halkı cihada teşvik etti.[116] Bu ayaklanmalar başkent Kâbil'e de yansıdı. 3 Eylül 1879 tarihinde Kâbil halkı isyana karşı ayaklanarak askeri ve siyasi heyetleri etkisiz hale getirdiler. Cavagnari başta olmak üzere tüm İngiliz temsilcileri öldürüldü. Diğer taraftan maaşlarını alamadıkları sebebiyle isyan başlatan askerler, silahsız bir şekilde: *"Gelin önce elçiyi öldürelim, ardından emiri öldürelim"*[117] diyerek kendi aralarında konuşmaya başladılar.

Ardından devlet erkânı ve İngiliz heyetinin bulunduğu bölgeye doğru yürüyerek taş atmaya başladılar. Karşılarına çıkan görevliler, başındakilerin izni ve haberi olmadan isyancıların üzerine ateş açtılar. Fakat ayaklanan askerler, cephanelere girerek silahlandılar. Askeri ve resmi bölgelere giden giriş çıkışları kapattılar. Diğer yönden halk da askerlere destek vermeye başladılar. Bu sırada durumun vahametini gören İngilizler, askerlerin altı aylık maaşlarını ödeyeceklerini, isyandan el çekmelerini istediler. Ancak İngilizlerin bu teklifleri sonuç vermedi kısa bir süre sonra İngiliz elçisi alnından vuruldu. Yaralı halde binaya götürülen büyükelçi bir müddet sonra üzerine yıkılan damın altında kalarak hayatını kaybetti. Bu sırada sağ kalan diğer İngilizler, Emir Muhammed Yakup Han'a adam göndererek yardım talebinde bulundular. Fakat gönderdikleri Hint asıllı elçi isyancılar tarafından parça parça edildi. Zor durumda kalan İngilizler ikinci kez başka bir kişiyi göndererek yine yardım talebinde bulundular. O da isyancılar tarafından gözaltına alındı. Bu arada ayaklanmaya Kâbil'de bulunan 6668'e yakın askerin çoğu isyana katıldılar. Fakat askerlerin iki katından fazlasını oluşturan halkın askerlerin yanında yer almaları durumu değiştirdi. Bu durumda Emir Muhammed Yakup Han, Sipehsâlârını isyancıların yanına göndererek isyanı bitirmelerini istediyse başarılı olamadı, gönderdiği sipehsâlârı isyancılar atından zorla indirildi.[118]

[116] Yazıcı, s. 88.
[117] Kakar, s. 58; Yazıcı, s. 89.
[118] Kakar, s. 59; Yazıcı, s. 90.

Ardından Emir Muhammed Yakup Han, kayınpederi Serdar Yahya Han ile küçük yaştaki oğlu Musa Can'ı bir Kurân-ı Kerim'le beraber isyancılara gönderdi. İsyancılara kâfiri İngiliz'i ülkeden çıkaracağı mesajını ilettiyse de herhangi bir sonuç alamadı. Bu sırada İsyancılar Emir Muhammed Yakup Han'ın bulunduğu Saraça bölgesine doğru ilerledikleri sırada Emir sarayından sarığını başından çıkararak: *"Kurân'ın hürmetine bu davranışlarınızdan vazgeçin! Şu dört kişinin öldürülmesiyle benim adımı yok etmeyin! Ben onları geri gönderirim. Ardından gönlünüze hareket edin"* dediyse de bir sonuç alamadı. Yine General Abdülkerim Han ile Kûhistanlık kanaat önderi Ahmedzayi, Gılzayi, Padişah Han Gılzayi'yi isyancılarla görüşmek için gönderdi. General Abdülkerim isyancıları ikna etmenin yerine: *"İşinizi tamamlayın"* diyerek teşvik etti. İngilizlerin ikamet ettikleri bölge kuşatılırken üst düzey askeri heyet de isyancılara eşlik etti.[119]

Dini hassasiyeti yüksek Afgan halkının İngilizleri işgalci ve kâfir olarak adlandırdıkları anlaşır ve makuldür. Peki devletin resmi askerleri neden isyan etti? İsyanın sebebi sadece aylardır verilmeyen maaşlar mıydı? Yoksa maaşların verilmemesi bahanesiyle halk içindeki işgalci İngiliz nefretini mi dile getirdi? Bu soruların farklı cevapları bulunmaktadır. Dönemin tarihçilerine göre askerin maaşlarının ödenmemesi meselesi bir bahaneydi. İşgal altında ezilen halk böyle bir fırsatı bekliyorlardı. Nitekim sokaklara dökülen halk isyan eden askerden daha fazlaydı. Hedef maaş olmuş olsaydı askerler kendilerine vaat edilen altı aylık maaşı alıp isyanlarına son vermeleri gerekirdi. Hedef maddi olsaydı isyancılar kontrolünü ellerinde tuttukları bölgenin yakınında bulunan devlet hazinelerine saldırmaları gerekirdi. Bunu yapmadıklarına göre hedeflerinde sadece İngilizler vardı. Aksi bir durum olsaydı kendileriyle görüşmek üzere gelen Emir ve emirin he-

[119] Kakar, s. 60.

yetini öldürebilirlerdi.[120] Fakat isyancılar sadece İngilizlere karşı ve İngiliz yanlısı Afganlara karşı görevlerini yaparak dağıldıkları görülmektedir.[121]

Bu isyanın arkasında kimlerin olduğu meselesi de merak edilen bir konudur. Kimileri İngilizlerle yapılacak antlaşmaya karşı olan Herat valisi Emir Muhammed Yakup Han'ın kardeşi Serdar Muhammed Eyüp Han'ın tahrik ettiğini öne sürmektedirler. Kimi tarihçilere ise isyanın arkasında Emir Muhammed Yakup Han'ın üvey annesi valide sultan bulunmaktaydı. Sebebi ise Emir Muhammed Yakup Han, annesinin yüklü miktardaki altınlarına el koymuştu. Üvey annesi de bunun intikamını almak üzere devletin sipehsâlârı Devlet Şah'a 3000 altın vaadiyle halkın içine fitne çıkararak isyana zemin hazırlamıştı.[122] Yanında 400-500 askerinin olmasına rağmen hemen yanı başında ikamet edip İngilizlerin desteğine gelmeyen Emir Muhammed Yakup Han'ın parmağı olduğu da nakledilmektedir. Nitekim huzurunda İngilizlerin öldürülmesinden bahsedildiği zaman bir daha herhangi bir İngiliz'in elçi olarak gelmeyeceğini dile getirmekteydi. Öldürülen elçiye umum halkın bulunduğu park ve eğlence yerlerine gitmemesi doğrultusunda uyardığı da bilinen bir gerçektir. Diğer önemli bir mesele ise daha önceden kısaca değinildiği üzere Emir Muhammed Yakup Han'ın antlaşma maddelerinden olan İngiliz yanlısı kişilerin muafiyet meselesiydi.[123]

Ayaklanma neticesinde elçisinin öldürüldüğü haberini alan Lytton, 4 Eylül 1879 tarihinde 7000 askeri Kâbil'e gönderdi. Kandahar'da bulunup daha önceden tahliye emri alan İngiliz birliğinin de bulunduğu yerlerinde kalmasını istedi. Diğer yönden Afganistan'daki diplomasi planlarının netice vermediğini, ülkenin daimi bir şekilde parçalanması ge-

[120] Kakar, s. 61.
[121] Kakar, s. 62.
[122] Kakar, s. 64.
[123] Kakar, s. 66.

rektiğini, öldürülen Cavagnari'nin intikamının alınmasını, Sind'den Âmu Derya bölgesine kadar İngiliz hâkimiyeti altına girmesini hükümetine yazdı.[124]

Bu sırada Emir Muhammed Yakup Han, Kurram'da bulunan Roberts'e mektuplar yazarak ülkesindeki şansızlık sonucunda saltanatının elden çıktığını yazdı. Britanya hükümetine istişare talebinde bulundu. Diğer taraftan da sınırlarını koruma altına almaya çalıştı. Üçüncü olarak da dayılarından olan Mohmand kabilesini İngilizlere karşı savaşa çağırdı. Bu esnada emirin İngilizlere gönderdiği mektupların yanıtları gelmeye başladı. 13 Eylül 1879 tarihinde gelen mektupta: *"Britanya ordusu sizi savunmak üzere topraklarınıza girecektir. Sizden ricamız bize yetkili bir elçi göndermenizdir"* şeklinde işgal emellerini dile getirdi. Bunun dışında Farsça yeni bir bildiri yayınlayarak emirin zayıf düştüğünü, öldürülenlerinin intikamının alınması gerektiğini, antlaşma maddelerine uyulacağını ve kimsenin canına dokunulmayacağını da ilave etti.[125]

Bunun üzerine Emir Muhammed Yakup Han, Müstevfi Habibullah Vardak ile dışişleri bakanı Şah Mahmud Han'ı 23 Eylül 1879 tarihinde Roberts'le görüşmek üzere Hindistan'a gönderdi. Afgan heyeti İngilizlerin askeri saldırılarının bir müddet ertelenmesini isteyerek suçluların tespit edilip emir tarafından cezalandırılacağını ve yeni bir ordu tanzim edileceğini bildirdi. Ayrıca isyancıların bütün halktan oluştuklarını, onlara karşı mücadelenin herkesin ayaklanmasına sebep olacağını da belirtti. Buna karşı Roberts: *"Emirin tüm önerisini kabul etmek mümkün değildir. Buna Hindistan Genel Valisi da üzülecektir. İngilizlerin yardımı olmadığı takdirde emir zarar görebilir. Üçüncüsü ise İngiliz halkının elçilerinin öldürenlerin öldürülmediği müddetçe ikna olmayacaklar"* diyerek Afganistan'a karşı askeri saldırıda bulunacaklarını bir kez daha altını çizdi. Bu sırada İngiliz yanlısı Cavagnarizayiler, Roberts'in yanına

[124] Kakar, s. 69; Yazıcı, s. 89.
[125] Kakar, s. 70.

dalkavukluk yapmaya gittiler. Ardından Emir Muhammed Yakup Han'ı kendisi Roberts'in yanına giderek İngilizleri sevinçle karşılayacağını bildirdi. Roberts ise yeni bir bildiri ile Emir Muhammed Yakup Han'ın İngilizlerin Kurram'daki askeri unsurlarını Kâbil'e davet ettiğini bildirdi. Bu sırada Kâbil halkı da Çarasyab bölgesinde direnişe geçti. Direnişi eski emir Dost Muhammed Han'ın oğlu Nik Muhammed Han idare ediyordu. Halka Emir Muhammed Yakup Han'ın İngilizler tarafından hapiste tutulduğunu dile getirerek harekete geçmelerini sağladı.[126]

Bu arada Çarasyab direnmesini kıran Roberts, eylemin arkasında Emir Muhammed Yakup Han'ın olduğunu düşünmeye başladı. Hâlbuki Nik Muhammed Han, emirin adına insanları cihada teşvik etmişti. Nihayetinde İngilizler, ağır silah ve toplarıyla Kâbil'e girdiler.[127] Çarasyab savaşından sonra Afgan savaşçıları Çihilsutûn yolu üzerinden geri çekildiler. Şehir halkı ise işgalciler gelince şehri terk ettiler. General Muhammed Can gibi özgürlükçü hareketin liderleri de İngilizlere karşı dayanamadı. İngilizler şehre girerek kamplarını kurdular. Emir Muhammed Yakup Han da İngilizlerin bir kampında gözetimde tutuldu. Şehrin hâkim noktasına Britanya bayrağını astılar. 12 Ekim 1879 tarihi sabahı Emir Muhammed Yakup Han, General Roberts'in çadırına gelerek istifasını sundu: *"İngilizlerin kampında bahçıvan olmak Kâbil emiri olmaktan daha iyidir"*[128] diyerek tesirsiz ve işgal altında olduğunu gözler önüne serdi. İşgalin rezaletine dikkat çekti.

Emir Muhammed Yakup Han'ın istifa etmesinin sebebini: *"Benim İngilizlerin yanında olmamdan dolayı halkım beni kâfir olarak telakki etmektedir. Yakın hizmetçilerim bile benden uzaklaşmaktalar. Kimse benim sözümü dinlemez ve kimse bana emir demez"* şeklinde açıkladı. Kimi tarihçiler Emir Muhammed

[126] Kakar, s. 73.
[127] Kakar, s. 74.
[128] Kakar, s. 76.

Yakup Han'ın İngilizler tarafından istifaya zorlandığını yazmaktalar. Buna dayanak olarak da İngiliz temsilcisi General Roberts ile Çarasyab çatışmasından sonra aralarının açıldığını öne sürmekteler.[129]

General Roberts aynı gün içinde Kâbil Bâlâhisar bölgesinde büyük tören hazırlayarak Serdar Musa Can, Müstevfi Hamidullah ve dışişleri bakanı Serdar Yahya Han'ın zorla toplantıda bulunmalarını sağladı. Farsçanın Darice şivesinde: *"Ben Britanya hükümeti tarafından Emir'in kendi rızasıyla istifa ettiğini, Afganistan'ı yönetimsiz bıraktığını, Britanya hükümeti tüm Afganistan yetkililerine güven içinde görevlerine devam etmelerini, zaruret halinde bana müracaat etmenizi, hükümetimizin isteği halka karşı adaletli davranmanız olduğunu duyuruyorum. Hükümetimiz dini ve mezhebi değerlerinize saygılıdır. Güvenliğin korunması için çaba gösterenlerin hukukları verilecektir. Ancak kargaşa yaratanlar ile Britanya makamlarına saldıranlar cezalandırılacaktır. Britanya hükümeti yeni ve daimi bir düzen için halkın önderleriyle görüşerek iradesini ortaya koyacaktır"*[130] şeklinde bir konuşma yaptı.

Ardından başta emir olmak üzere tehlikeli gördüğü Müstevfi Habibullah, dışişleri bakanı Yahya Han, vezir Şah Mahmud ve Zekeriya Han'ı hapsa attı.[131] İngilizler, Majer Jezehler'i Afganistan Genel Komutanı, Gulam Hasan Han'ı onun yardımcısı olarak atadılar. Hemen ardından Cavagnari'nin katline sebep olanların cezalandırılacağı duyurdular. Bir hafta sonra silah ile yakalanan herkesin idam edileceğini ilan ettiler. Daha sonra İngiliz elçiliğine saldıranları ihbar edenlere 50 Rupiye para ödülü verileceğini de bildirdiler. Afgan halkı İngilizlerin bu davranışlarına karşı pervasızca davrandılar. 1842 olayının intikamının geçici olduğunu düşündüler. Zira halk diğer taraftan kıtlık ve alçıla

[129] Kakar, s. 77.
[130] Kakar, s. 77.
[131] Yazıcı, s. 89.

mücadele ediyorlardı. Bu arada İngilizler, kendilerine karşı yapılan olayların intikamının alınması için askeri ve siyasi komisyonlar oluşturdular. Bundan böyle, terör, katliam ve idamlar ardı ardına gelmeye başladı. Her Afgan İngiliz elçiliğini basan birer şüpheli olarak görüldü. Nitekim İngiliz General Massy*: "Biz intikamcı bir askeriz. Kanuna uyulmazsa cezalandırırız"*[132] diyerek halkı tehdit ediyordu.

General Roberts, 1879 yılının son baharına doğru ülkenin siyasi ve idari yönetimine el koydu. Başka bir ifade ile ülke İngilizlerin Hindistan komutanı Roberts tarafından idare edilmeye başlandı.[133] 16 Ekim 1879 tarihinde başlayıp 26 Kasım 1879 tarihine kadar devam eden komisyon sorgulaması neticesinde binlerce masum Afgan halkı idam edildi. Hatta yanından bir çakı bile çıkan idamla mahkûm edildi. İdam edilenlerin hepsi İngiliz büyükelçiliğine karışanlar değillerdi. Çarasyab çatışmasında yer alanlar da idamla mahkûm edildiler. İdam edilenlerin çoğu da İngiliz karşıtı tahrik suçundan idam ediliyorlardı. Muhammed Aslem Han Kutval, Hace Nazar ve din görevlisi Sahibzade Fahreddin gibi insanlar bu tür suçlamalardan dolayı idam edilmişlerdi. Aslından onlar işgalcilere karşı vatan savunması yapan özgürlük savaşçılarıydılar.[134]

General Roberts idam edilenleri türlü yalan yanlış suçlamalarla itham etmekteydi: *"Elçimizin üzerine saldıranlar, onlara ait paraları kendi zimmetine geçirenler, Çarasyab'da yasal emirlerine karşı isyan edenler, yaralılarımızın başını kesenler tespit edilerek idam edildi"* şeklinde kendilerini savunmakta, kanlı bir şekilde halkı susturmaya çalışmaktaydı. İşgal girişimine başarılı olan Roberts artık ülkeyi de bölmeyi kafasından geçiriyordu. 22 Ekim 1879 tarihinde Hindistan'a gönderdiği mektubunda: *"Artık burada nüfuzlu kimse kalmadı. Yeni bir güç merkezi kura-*

[132] Kakar, s. 79; Yazıcı, s. 89.
[133] Yazıcı, s. 89; Kakar, s. 79.
[134] Kakar, s. 81; Yazıcı, s. 89.

cak kişiyi göremiyorum. Ancak bizim ordumuzun himayesiyle bir düzen getirilebilir. Görünen her şey bölünmeyi göstermektedir"[135] şeklinde yazmaktaydı.

İngilizler ikinci kez ülkeyi işgal edince görevinden uzaklaştırılan Emir Muhammed Yakup Han'ı 14 Aralık 1879 tarihinde Hindistan'a sürgüne gönderdiler. Yakın danışmanları Serdar Yahya Han, Vezir Şah Mahmud Han ve Serdar Zekeriya Han ise Lahor'a gönderildiler.[136] İngiliz Robert ise Muhammedzayi reisleri ve kendi taraftarlarının desteğiyle ülkeyi yönetmeye başladılar. Bazı kişileri kilit bölgelere vali olarak atadılar. Yeni atanan kişilere vergilere yanı sıra gıda ve mühimmat masraflarının da alınması istendi. Bu arada Vardak'ta Molla Muşk-i Âlim isyanı başladı. Ardından Parvan'da isyanlar başladı. Böylece Robert Kâbil civarı bölgelerde istikrarı sağlayamadı, hatta isyanlar Kâbil'e dayandı.[137]

Emir'in sürgüne gönderilmesi halkı daha da tahrik etti. Hatta Aralık ayında Molla Muşk-i Âlim önderliğinde genel bir direniş başladı. İngilizler ise Kûhistan bölgesinden Kâbil üzerine akın etmekte olan direnişleri durdurmak için askeri önlemler almaya başladılar. Direnişçiler ise Aralık 1879 tarihinde işgal altında olan Kâbil'i dört bir taraftan kuşattılar. Logar, Zurmet, Mangal ve Zadran kabileleri güneyden, Kûhdaman, Kûhistan, Necârb ve Tagab halkı kuzeyden, Meydan Vardak, Gazne halkı batıdan eş zamanlı olarak düşman ordusunu etkisiz hale getirerek Kâbil'e Muhammed Can'ın önderliğinde girdiler.[138]

Köşeye sıkışan İngiliz Roberts mağlubiyetini Veli Muhammed Han önderliğindeki Afgan müttefikleri Cavagnarizayiler'e yükledi. Afganlar tarafından hainlikle suçlanan bu grup doğru istihbarat bilgisi vermedikleri için

[135] Kakar, s. 83.
[136] Kakar, s. 86.
[137] Kakar, s. 89; Yazıcı, s. 91.
[138] Kakar, s. 96.

İngilizler tarafından da hain olarak görüldüler. Bu sırada direnişçiler 12 Aralık 1879 tarihinde İngilizlerin askeri bölgelerinden olan Taht-ı Şah'ı, 13 Aralık 1879 tarihinde Kûh-i Âsmâî ve Dihmezeng bölgelerini kontrol altına aldılar. İngilizler ise geri çekilerek firar etmeye başladılar.[139] Yaklaşık otuz bin Afgan direnişçi, Kâbil'in stratejik bölgelerine hâkimiyet sağladılar. Arkalarından da köy ve kasabalardan gelen halk bıçak, çakı, silah veya eli boş bir şekilde direnişçilerin yanında yer aldılar.[140]

Kâbil'in kurtuluşunda Afgan kadınları da yer aldılar. Direnişlere gıda ve giyim türünden lojistik destek veren kadınlar, savaş sırasında burkalarını dâhil bir süre açarak erkekçe mücadele ettiler. Bu sırada İngilizlerin en büyük askeri kampı plan Şirpûr kuşatıldı. İçeride kalan İngilizler zor günler yaşadılar.[141] 7000 askerle mahsur kalan İngiliz Roberts, Hindistan'a büyüklerine telgraf çekerek elinden geleni yapacağını, kurtuluşları için yardımcı kuvvet gönderilmesini istedi. Ancak diğer taraftan Afgan özgürlükçüleri tekbir sesleriyle her türlü yardımın gelmesini engellediler. İngilizlerin Kâbil-Peşâver irtibatını kestiler. İngilizler ise barut, benzin ve türlü yöntemlerle halkı dağıtmaya çalışsalar da başarılı olmadılar, ölümcül ateş altına almaya çalıştılar. Afganların Şirpûr kuşatmaları 11 gün sürdü. Mahsur kalan İngilizlere Charlis Gap kumandasında yardımcı kuvvet gelince direnişçiler dağıldı, mahsur kalan İngilizler yeniden şehri işgal ettiler.[142]

Riştiya ve Gubar gibi Afgan tarihçilerin ifadesine göre direnişçilerin başarısızlığa uğramalarının sebebi Zarparça Han ve Muhammed Şah Surhabî adlı iki komutanın İngilizlerden gelen para karşılığında birliklerini geri çekmelerinden kaynaklanmıştı. Sirâcü't-Tevârih'te ise direnişçilere liderlik eden

[139] Kakar, s. 103.
[140] Kakar, s. 107.
[141] Kakar, s. 122.
[142] Kakar, s. 126; Yazıcı, s. 92.

bizzat Muhammed Can Han'ın 60000 keldar para karşılığında geri çekildiği beyan edilmektedir. Bazı modern tarihçiler ise direnişin kırılmasını Afganların elinde İngilizlerin elindeki gibi tophanenin olmamasına bağlamaktadırlar.[143]

General Roberts, direnişleri yenilgiye uğrattıktan sonra Kâbil'de çarşı ve pazarda uzun saçlı, sakallı kişileri mücahit, gazi ve direnişçi suçlamasıyla idam ettirmeye çalıştı. Baba Koçkar, Deh-i Mir Beççe Han ve Padişah Han Ahmedzayi köyü gibi mücahit mahalleleri yağmalattı, ağaçlarını kestirdi. 26 Aralık 1879 tarihinde İngilizlerin âdetine ters bir uygulama ile genel af ilan edildi. Muhammed Can Han, Molla Muşk-i Âlem, Semender Han, Mir Beççe Han ve Serdar Muhammed Tahir gibi direnişlerin önderleri af dışı tutuldu. Veli Muhammed Han başkanlığında sivil bir yönetim oluşturuldu.[144]

İngilizler büyük direniş sonrası Afganistan'a yönelik yeni hedefler koydular. Görüldüğü gibi şiddetle ve intikamla işgali devam ettirmeyeceklerine inandılar. Askeri yönetimin yerine sivil yönetim, intikam yerine af ilan ettiler. Fakat diğer taraftan gizli gündemlerinden asla vazgeçmediler. Lytton 7 Ocak 1880 tarihinde Afganistan'ı bölerek idare etmek istedi. İngilizlerin kontrolü dışında Serdar Muhammed Eyüp Han'ın emiri olduğu Herat bölgesi Farslarda kalmak üzere Kâbil ve Kandahar'da iki hükümetin kurulmasını istedi. Bu konuda büyük Britanya'nın desteğini almaya, bu amaçla ülke genelinde umumi bir askeri saldırıya geçmeyi aklından geçirdi. 19 Mart 1880 tarihinde Kâbil'de yeni bir yönetimin atanması veya seçilmesi için deneyimli diplomatlarından olan Lepel Griffin adlı İngiliz'i gönderdi. Diğer taraftan Kandahar'dan Kâbil'i kapsayan Bahar Operasyonun da altyapısını hazırladı.[145]

Bu sırada 28 Nisan 1880 tarihinde Britanya'da gerçekleşen seçim sonucunda muhafazakâr Yatory'nin yerine Liberal

[143] Kakar, s. 127.
[144] Kakar, s. 130; Yazıcı, s. 92.
[145] Kakar, s. 130.

Kalitston geldi. O, Lytton'un Afganistan siyasetini şiddetle kınamaktaydı. İş başına gelince derhal Hindistan temsilcisini değiştirdi, Lytton'un yerine Mark Be Dan'ı getirdi. Bu sırada Kâbil'i terk eden Afgan büyükleri Gazne'de hükümetlerini devam ettirdiler. İngilizlerin ülkelerini müzakere içinde terk edip azledilen veya istifaya zorlanan Emir Muhammed Yakup Han'ın yeniden yönetimin başına gelmesini istediler. Diğer taraftan da askeri açıdan hazırlık içinde olup İngiliz Roberts'a gönderdikleri mektupta: *"Biz Müslümanlar Britanya hükümetiyle herhangi bir düşmanlığımız yoktur. Biz emirimizin serbest bırakılmasını istiyoruz. Ardından sizin düşmanlarınızın düşmanı olacağız. Eğer emirimizi serbest bırakmazsanız isteğimizden vazgeçmez, genç ve yaşlı tende ruhumuz olduğu müddetçe size karşı savaşacağız"*[146] şeklinde mesaj verdiler.

Roberts, Gazne'de bulunan Serdar Musa Can, Muhammed Can ve diğer Afgan büyüklerinin gönderdikleri mektuba ters bir cevap vererek şöyle tehdit etti: *"Siz şimdi muhalefet yapmayı bırakın. Kâbil'e gelin sizi saygın bir şekilde karşılayalım. Aksine mevcut halinize devam ederseniz sizi ve sizi takip eden cahil halkı yok ederiz."* Böylece müzakere sonuç vermeyince Afgan büyükleri Serdar Musa Can'ın önderliğinde Gazne'de varlılarını muhafaza etmeye devam ettiler.[147] Diğer taraftan insanlara cihad ruhunu yaşatmaya, onları işgalcilere karşı birlik içinde olmaları yönünde davet ettiler. Gazne civarındaki kabileler de Serdar Musa Can'ın emirliğini kabul ettiler. Serdar Musa Can da boş durmadan civar bölgeleri gezerek halkı Kâbil'i işgalcilerden kurtarmaya teşvik etti. Bu sırada Emir Abdurrahman'ın tahtın başına geçmesi gündeme gelince Serdar Musa Can'ın planları durdu.[148]

[146] Kakar, s. 133.
[147] Kakar, s. 135.
[148] Kakar, s. 138; Hocayev, s. 9.

1.7. Emir Abdurrahman Dönemi ve İkinci İngiliz İşgalinin Sona Erişi

Serdar Abdurrahman Han, on bir yıl Taşkent'te ikamet ettikten sonra Şubat 1880 tarihinde Rusya'nın sağladığı bir miktar para ve birkaç koruma ile Afganistan'ın Badahşan iline girdi. Oradan da Mir Sultan Murat Katagani'nin yardımıyla 22 Mart 1880 tarihinde Talikan'a geldi. Bu arada Sultan Murat Han'ı etkisiz hale getirmek üzere Türkistan Nâibü'l-Hükümesi (hâkimi) Gulan Haydar Han tarafından gönderilen birlik de Serdar Abdurrahman'a katıldı. Bir müddet sonra Türkistan (Güney Türkistan) bölgesinin tamamını kontrolü altına aldı.[149] Güney Türkistan'dan Afgan Türkistan'ı, Afgan emirlerinden de Padişah-ı Afganistan ve Türkistan olarak anılmaya başladı.[150]

Diğer taraftan İngiliz Lytton Serdar Abdurrahman Han'ın Rusya'da ikamet etmesini göz önünde bulundurmadan müzakere kapısını açtı. Emir Şir Ali Han ve Emir Muhammed Yakup Han ailesinin rakibi olan Emir Abdurrahman Han'ı yönetimin başına getirdikleri takdirde kendilerine müteşekkir kalacağını düşündü. 10 Nisan 1880 tarihinde Abdurrahman Han'ın bulunduğu Kunduz'a bir elçi göndererek şifahi bir şekilde: *"İngilizler kendilerine dost bir emir ister. İngilizler ülkeyi terk edecek, Rusya topraklarında yaşamasına bakmayacak, Rusya kadar emire yardımcı olacak"* şeklinde hedeflerini bildirdiler. Emir Abdurrahman Han ise İngilizlerin kendisine dostluğunun mahiyetini öğrenmek istediğini, her iki devlet Britanya ve Rusya'ya karşı eşit dost olacağını bildirdi.[151]

Bu sırada önemli değişiklikler oldu. Lytton'un görevi değişti. Önceki görüşmeler durdu. Yeni göreve başlayan Griffin ise Mayıs 1880 tarihinde Abdurrahman Han'a üç kişilik bir heyet göndererek Afganistan'ı bölme planı, Kâbil merkezli Kuzey Afganistan düşüncesini öne sürerek Rusya'nın mü-

[149] Kakar, s. 139.
[150] Hocayev, s. 9.
[151] Kakar, s. 141.

dahil olmamasını belirtti. Fakat Serdar böyle bir antlaşma telifine yanaşmaktan uzak durarak endişelerini ve ülkesinde herhangi bir batılı ülkenin kalıp kalmayacağını sordu. Diğer taraftan da kabile ve direnişçilerin önde gelenlerine mektuplara göndererek savaşa hazır olmalarını, sadece müzakerelerin sonuçlanmasının beklemelerini istedi.[152]

Bu esnada İngilizler de Serdar Abdurrahman Han konusunda kafa yordular. Diğer taraftan azledilen Emir Muhammed Yakup Han'ın yeniden devletin başına getirme seçeneği üzerine durdular. İngilizlerin Hindistan Genel Valisi son bir kez Emir Abdurrahman ile görüşülmesini, Kandahar'ı Kâbil'den ayrı bir bölge görmesi şartıyla Kâbil'e emir olarak gelebileceğini öne sürülmesini istediler. Bir müddet sonra İngilizlerin bu teklifini alan Serdar Abdurrahman Han hiç beklemeden Kâbil'e doğru yola çıktı. 14 Temmuz 1880 tarihinde Kâbil'in yakınında bulunan Parvan'a ulaştı. İngilizlerin şartlarını kabul eden Serdar Abdurrahman Han, 20 Temmuz 1880 tarihinde Çarikar bölgesinde toplanan 20000'e yakın kabile reisleri tarafından emir ilan edildi. 22 Temmuz 1880 tarihinde Leffel Griffin Serdar Abdurrahman Han'ın emirliğini resmen tanıdı.[153]

27 Temmuz 1880 tarihine gelince Serdar Muhammed Eyüp Han önderliğinde İngilizlerin Kandahar idarecisi Serdar Şir Ali Han düşürüldü, direniş hareketi Quetta'ya kadar genişledi. Böylece Serdar Muhammed Eyüp Han hem yeni emir Abdurrahman Han için ve hem İngilizler için tehlike oluşturdu. Bu iki müttefik biri diğerini desteklemek zorunda kadılar. 31 Temmuz-1 Ağustos 1880 tarihlerinde üst üste iki toplantı yapılarak İngilizlerin vakit geçirmeden ülkeyi terk etmeleri, yarısı bahşiş ve yarısı Afgan hazinesine ait 19 yüz binden fazla Rupiye paranın Emir Abdurrahman Han'a ödenmesi, buna kaşı Emir Abdurrahman Han'ın General Roberts kumanda-

[152] Kakar, s. 141; Yazıcı, s. 98.
[153] Kakar, s. 142; Yazıcı, s. 100.

sında Kandahar'a gidecek İngiliz ordusunu yolu üzerindeki Gılzayi kabilesinin rahatsız etmeyecekleri teminatının verilmesi kararlaştırıldı. Emir Abdurrahman'ın ısrar etmesine rağmen aralarında hiçbir yazılı bir anlaşma imzalanmadı.[154]

Ardından General Roberts, 10 bin kişilik bir ordu ile 10 Ağustos 1880 tarihinde Kandahar'ı Serdar Muhammed Eyüp Han'dan kurtarmak üzere yola çıktı. Serdar Muhammed Eyüp Han'ı Kandahar'da mağlup eden Roberts, Quetta üzerinden Hindistan'a gitti. Kâbil'de ikamet eden 20000 İngiliz ise daha önceden Şuturgerden yolu üzerinden Hindistan'a gitmişti. Kandahar'da kalan İngilizler de Nisan 1881 tarihinde bölgeyi Emir Abdurrahman Han'a teslim ettiler.[155]

1.8. Üçüncü İngiliz İşgali (1919)

İkinci İngiliz işgalinden ülkesini kurtarıp 20 Temmuz 1880 tarihinde devletin başına geçen Emir Abdurrahman Han, kendisi hayattayken oğlu Serdar Habibullah Han'ı veliahdı tayin ederek devlet işlerinin bir kısmını ona devretti. Emir Abdurrahman Han vefat edince devlet erkânı istikrarsızlığa fırsat vermeden 3 Ekim 1901 tarihinden Serdar Habibullah Han'ı emir ilan ettiler.[156]

Afganistan'da eğitim, adalet ve sosyal hayata yönelik çeşitli reformlar yapan Emir Habibullah, eski düşmanları İngilizleri kıskandırdı. Diğer taraftan Rusların, yeni emire gönderdikleri sıcak kutlama mesajları Afganistan'ın güney komşusu Hindistan'da bulunan İngilizleri iyice rahatsız etti. Bu sebeple İngilizlerin Hindistan temsilcisi Lord Curzon, Afgan-Hint sınırında aşiretlerin sık sık İngilizlere karşı ayaklanmalarının ardında Afganistan'ın parmağının olduğunu düşünerek 1902 yılının ilkbaharında sınır ihlalinin yapılmaması, aşiretlerin himaye edilmemesi ve Afganistan tarafında

[154] Kakar, s. 143; Yazıcı, s. 100.
[155] Kakar, s. 143; Yazıcı, s. 101.
[156] Yazıcı, s. 165.

ikamet etmekte olan aşiretlerin silahsızlandırmasını kapsayan altı maddelik kesin bir uyarı gönderdiler. Ültimatomda Afganların Rus tehdidine karşı İngilizlerin himayesi altına girmeleri ve dışişlerinde İngilizlere bağlı Hint hükümetine bağlı kalmaları istenmekteydi. İkinci İngiliz işgalini sona erdiren anlaşmanın 1880 yılında Emir Abdurrahman ile Lepel Griffin arasındaki şahsi dostluktan kaynaklandığı, herhangi bir resmi mahiyete sahip olmadığı, dolaysıyla aralarında yeni bir dostluk anlaşmasının yapılmasını önermekteydiler.[157]

Fakat Emir Habibullah Han, Afganistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu dile getirerek İngilizlerin kötü emelli isteklerine yanaşmaktan uzak durdu. Sömürgecilik noktasında Rusya'ya karşı rekabet içinde olan İngiltere, Afganistan gibi stratejik bir bölgeye iyice odaklanmıştı. Bundan dolayı her fırsatta Emir Habibullah'a dostluk anlaşması talebini ısrarla dile getiriyordu. Bu arada Emir Habibullah'ın 24 dünya ülkesine yeni temsilcilik açma planı İngiliz Curzon'u harekete geçirdi. Londra'dan Afganistan'ın işgali konusunda izin istedi. Fakat İngilizler geçmiş acı tecrübelerini dikkate alarak Curzon'un temkinli davranmasını istedi. Ancak Afganistan ile İran arasındaki tartışmalı bölge Sîstân, Afganlarla İngilizleri yeniden bir araya getirdi. 1903 yılında McMahon başkanlığındaki İngiliz heyeti, Durand Antlaşması gereğince 1200 kişilik ekibiyle Quetta'dan başlayarak Afganistan'ın Hilmend Nehri'ne kadar ilerledi. İki yıl boyunca bölgede kalarak sınır çalışması yapma bahanesiyle işgal yollarını aradı. İngilizlerin belirlediği Hilmend Nehri Afganistan-İran sınırı olarak kabul edildi.[158]

Sîstân sınırın çözümü İngilizlerle Emir Habibullah Han'ı yakınlaştırdı. Emir, bir anlaşma yapmak üzere İngiliz heyetinin Kâbil'e gelmesine müsaade etti. Buna binaen 12 Aralık 1904 tarihinde Hindistan dışişleri sekreteri Sir Louis Dane bir grup heyetle Kâbil'e geldi. Emir Habibullah Han, gelen

[157] Yazıcı, s. 167.
[158] Yazıcı, s. 169.

heyete İngilizlerin ülkesinin tam bağımsızlığını tanımasını istedi. Bu isteğinin kabul edilmemesi durumunda tüm ilişkilerini kesebileceğini dile getirdi. Temkinli davranıp sükûnetle hareket eden İngilizler bu fırsatı kaçırmak istemiyorlardı. Üstü kapalı olarak muhtemel bir Rus tehdidine karşı Emir Habibullah'ın İngilizlerin yanında yer alması konusunda ikna ettiler. Anlaşmaya göre ülkede demiryolları ve telgraf hatları çekilecek, dış meselelerde İngiltere'nin aleyhinde olacak eylemlerde bulunmayacaktır. Ayrıca emir babası zamanında yapılan anlaşmaları kabul ettiğini bildirdi. İngilizler de Emir Habibullah Han'ı bağımsız Afgan Devleti'nin emiri olarak kabul ettiler.[159]

Her ne kadar yazışmada Afganistan bağımsız bir devlet görünse de Nevruz Anlaşması olarak bilinen söz konusu anlaşma ile üçüncü kez İngilizlerin hâkimiyeti altına girmiş oldu. Afganistan, bahsi geçtiği anlaşma ile bir kez daha doğu ve batının çatışma ve çıkar alanı oldu.

Bu arada Londra, Afganistan'a karşı sert politikalar izleyen Lord Cuzon'un yerine daha ılımlı bir siyaset izleyen Lord Minto'yu Hindistan Genel Valisi olarak tayin etti. Minto Hindistan'a gelir gelmez Emir Habibullah Han'ı şahsi olarak Hindistan'a davet etti. Emir Habiullah Han, kardeşi Nasrullah Han'ın muhalefet etmesine rağmen 20 Ocak 1907 tarihinde Hindistan'a gitti. Görkemli bir şekilde karşılanan Emir Habibullah Han'a İngilizlerin deniz güçleri gösterildi. Askeri alandaki faaliyetler izletildi. Psikolojik olarak İngilizlerin tesiri altında kalan Emir Habibullah Han, ülkesine dönerek ülkesinin kalkınma yollarını aradı.[160]

Emir Habibullah Han, daha Hindistan seyahatindeyken devler İngiltere ve Rusya kendi aralarında anlaştılar. Bölge meselelerini ve çıkar sahalarını belirleyen beş maddelik St. Petersburg anlaşmasını imzaladılar. Anlaşmanın birinci

[159] Yazıcı, s. 170.
[160] Yazıcı, s. 171.

maddesine göre İran iki nüfuz bölgesine ayrılmış olup, kuzeyi Ruslara, doğu ve güneyi ise İngilizlere bırakılmıştı. İkinci maddeye göre Rusya ve İngiltere Tibet'teki Çin hâkimiyetini tanımışlardı. Üçüncü madde gereğince Rusya, Afganistan'ı kendi nüfuz bölgesi haricinde tutmuş, Rus-Afgan ilişkilerini ilgilendiren konularda doğrudan İngilizlere danışmayı taahhüt etmişti. Anlaşmanın dördüncü maddesine göre İngiltere, Afganistan'ın hiçbir parçasını işgal etmeyecek ve içişlerine karışmayacaktı. Son olarak anlaşmanın Afganistan'la ilgili maddesi Afganistan emiri tarafından onaylandığı takdirde geçerli olacaktı.[161]

Emir Habibullah Han, ülkesine döner dönmez bir anlaşma metni arkasından gelince paniğe kapıldı, şimdilik seyahat yorgunu olduğunu daha sonra istişare ederek cevap yazacağını bildirdi. Ardından anlaşmaya yanaşmayacağına dair ayrı bir mektup yazdı. Bu arada anlaşma İran gazetelerinde yayınlanınca yazarlar, aydınlar ve vatanseverlerin tepkisini çekti. Afganistan'da da emir karşıtı söylemler dile getirilmeye başlandı. Genç Afganlar hareketi tesis edildi. Bir müddet sonra Emir Abdurrahman, muhaliflerini etkisiz hale getirdikten sonra siyasi, askeri ve ticari reformlarını hızlandırdı.[162]

Emir Habibullah, bir taraftan ufak çaptaki muhalefeti bastırırken diğer taraftan son hızıyla reformlarına devam ediyordu. Fakat 1912 yılında en büyük isyan olarak adlandırılan Host bölgesinde ikamet etmekte olan Mangal kabilesinin isyanıyla karşı karşıya kaldı. Üzerine gönderilen birlikleri etkisiz haline getiren isyancılar, Gerdiz bölgesini de ele geçirdiler. Bunun üzerine Emir Habibullah, Muhammedzayi büyüklerinden Muhammed Nadir Han'ı büyük bir ordu ile bölgeye gönderdi. Muhammed Nadir Han ise isyanı kanlı bir şekilde bastırdı.[163]

[161] Yazıcı, s. 177.
[162] Yazıcı, s. 180.
[163] Yazıcı, s. 183.

Kendi içişleriyle meşgul olan Emir Habibullah Han, Ağustos 1914 tarihinde Avrupa'da beklenmekte olan Birinci Dünya Savaş'ına taraf olmadığını bildirdi. Emir'in tarafsızlık tavrı savaşın önemli bir parçası olan İngilizleri memnun etti. Fakat ülkede İngiliz karşıtı yayın yapan Sirâcü'l-Ahbâr gazetesinde yayınlanan Osmanlı yanlısı Mahmud Tarzi'nin yazıları İngilizleri rahatsız etti. İngilizler, Emir Habibullah'a mektup göndererek gazete yayınının durdurulmasını istedi. Emir Habibullah da cevaben Gazetenin İngiliz karşıtı yayınlarına son verdiğini bildirdi. Hatta İngilizlerin Hindistan Genel Valisi Lord Hardinge, Mayıs 1915 tarihinde uyarıcı nitelikte mektup gönderdi[164]

2 Ekim 1915 tarihinde Birinci Dünya Savaşının ortak müttefiklerinden Tük-Alman heyeti Emir Habibullah Han'ın desteğini almak üzere Kâbil'e geldiler. Türk-Alman heyetinin, Emir Habibullah Han'ın tarafsız ilkesi gereği Afganların desteğini alamadan 22 Mayıs 1916 tarihinde Kâbil'den ayrılmaları İngilizleri sevindirdi. Diğer taraftan 17 Ekim 1917 tarihinde Çar hükümetine son veren Bolşeviklerin, İran'ın bağımsızlığını tanımaları İngilizleri üzdü. Çünkü Afgan kamuoyunda tam bağımsızlık sesleri yükselmeye başladı.[165] Afgan halkının tam bağımsızlık isteklerine sessiz kalmayan ve savaş seçeneğini de reddeden Emir Habibullah, 2 Şubat 1919 tarihinde İngiliz hükümetine bir mektup göndererek Birinci Dünya Savaşı görüşmeleri için düzenlenecek olan Paris Barış Konferans'ında kendi durumlarını da ele alınmasını istedi. Ancak İngilizler bu isteğin savaş sonrası görüşülebileceğini dile getirdiler.[166]

Bu esnada Emir Habibullah Han'a karşı tepkiler de çığ gibi büyüyordu. Bu tepkilerin ilki 1919 yılının başlarında doğum günü münasebetiyle düzenlenen toplantıda meyda-

[164] Yazıcı, s. 186.
[165] Yazıcı, s. 191.
[166] Yazıcı, s. 192.

na geldi. Kapatılan Sirâcü'l-Ahbar gazetesi muhabirlerinden Abdurrahman Han, emirin üzerine ateş açtı. Aslında bu Emire verilen ilk mesaj anlamına gelmekteydi. Ne yazık ki emir farkında değildi veya dikkate almak istemiyordu. Bu arada Emir Habibullah, kış mevsimini geçirmek için havası sıcak olan Celâlabâd'a gitti. 19-20 Şubat 1919 tarihinde de avlanmak üzere Lağman'a geçti. Kalla Guşh bölgesinde bulunan av sahasındaki çadırında uykuda bulunduğu sırada öldürüldü.[167]

1.9. Kral Amanullah Dönemi ve Bağımsızlık Mücadelesi

Emir Habibullah Han öldürülünce yerine kardeşi Nasrullah Han Celâlabâd'da kendini emir ilan etti. Fakat Kâbil halkı 23 Şubat 1919 tarihinde reform yanlısı, Mahmud Tarzi'nin fikirlerinden etkilenen Amanullah Han'ı emir ilan etti. Emir Amanullah Han da 28 Şubat 1919 tarihinde Afganistan'ı bağımsız bir devlet olduğunu ilan etti. 3 Mart 1919 tarihinde İngilizlerin Hindistan Genel Valisi Lord Chelmsford'a bir mektup göndererek hür ve bağımsız bir Afganistan adına yeni bir anlaşma yapılmasını istedi.[168]

İngilizlerin Hindistan Genel Valisi Lord Chelmsford, 15 Nisan 1919 tarihinde gönderdiği mektupta eski anlaşmaların geçerli olduğunu, yeni bir anlaşmaya gerek duyulmadığını yazarak bir nevi Afganistan'ın bağımsızlığını tanımadığını bildirdi. Bunun üzerine Amanullah Han, Afgan halkına ve özellikle sınırda yaşayan kabilelere yönelik bir ferman yayınlayarak savaşa teşvik etti. Sipehsâlâr Salih Muhammed Han'ın Celâlabâd'dan, Abdükuddüs Han'ın Kandahar'dan ve Muhammed Nadir Han'ın Host'tan Hindistan'a doğru savaşa girmesini emretti. 23-24 Mayıs 1919 tarihinde ilk defa 24 İngiliz kraliyet hava kuvvetleri Afgan mevzilerini bombala-

[167] Yazıcı, s. 193.
[168] Yazıcı, s. 196.

yarak Salih Muhammed Han'ın yönettiği kolu geri püskürttü. Muhammed Nadir Han'ın idare ettiği ordu ise demiryolu hattını kapatarak ciddi bir başarı elde etti. Kandahar'dan hareket eden Abdülkuddüs Han'ın ordusu ise yoldaki olumsuz şartlardan dolayı zamanında cepheye yetişemedi. Bir cephede İngilizlerin diğer bir cephede ise Afganların üstünlük sağladıkları üçüncü gün Afgan-İngiliz savaşı ilerleme göstermedi. Bu sırada Kâbil'de bulunan İngiliz temsilcilerin araya girmesiyle 3 Haziran 1919 tarihinde ateşkes ilan edilerek barış görüşmelerine geçildi.[169]

Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşını sona erdiren 8 Ağustos 1919 tarihinde Ravalpindi'de imzalanan anlaşmaya göre Afgan hükümeti ile İngiliz hükümeti arasında barış yapılacak, savaş sebebiyle sabık emir döneminde İngilizler tarafından Afganistan'a gönderilen cephane ve savaş malzemeleri bundan sonra Hindistan'a geçirilmesine müsaade edilmeyecek, önceki dönemlerden kalan ödemeler müsadere edilecek, yeni emire herhangi bir ödeme yapılmayacak, iki ay sonra bir daha görüşülecek, Afgan hükümeti, merhum emir tarafından kabul edilen Hint-Afgan sınırını kabul edecektir. Bu anlaşma ile İngiliz hükümeti Afganistan'ı tanımış oldu.[170]

İngilizlerin Afganistan hâkimiyet mücadelesi 1809 yılında başlayarak 1919 yılında sona ermiş gözükse de bölgedeki doğu ve batı çatışması günümüze (2019) kadar varlığını korumaktadır. İngilizlerin son mağlubiyeti 1919 yılından itibaren doğuyu temsil eden Rusların çıkar sahasına giren ülke 1989 yılında Rusların yenilgiye uğramasıyla yine batının hâkimiyet alanına girmiştir. 2001 yılına kadar ülkedeki örgütler üzerinden vekâlet savaşı veren batı bu tarihten sonra devleri ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya tarafından resmen ve fiilen işgal edilmiştir. Kısacası Rus hâkimiyeti sayılan 1973-1989 yılları hariç 1809'dan günümüze (2019) kadar batının yıkıcı, bitirici

[169] Yazıcı, s. 203.
[170] Yazıcı, s. 204.

sömürge ve işgali devam etmektedir. Yıpranmış figanlar ülkesi Afganistan'ın bu çatışma ve hâkimiyet mücadelesinden yegâne kurtuluş yolu yine Peştun, Tacik, Özbek, Türkmen, Hazara vs.'den müteşekkil Afganların elinde olduğunu, hep beraber işgale karşı: *"Durun! Biz kendi kendimizi yönetebiliriz"* demelerinde olduğunu düşünüyorum.

İKİNCİ BÖLÜM

RUSLARIN AFGANİSTAN HÂKİMİYET MÜCADELESİ (1973-1992)

Rusların Afganistan hakimiyetini ele geçirme hayalleri Afganların 1809 yılında İngizlizlerle dostluk anlaşması imzalamaları, ardından gelen üç Afgan-İngliz savaşıyla beraber başlamıştır. Stratejik açıdan ehemmiyete sahip olan Afganistan 1809 yılından itibaren doğu ve batıyı temsil eden İngiliz ve Rusların odak noktası olmuştur. İngilizler tarafından gerçekleştirilen üç işgal ve Afganlar tarafından kazanılan üç bağımsızlıkta doğu ve batı çatışmasının bir parçası olan Rusların doğrudan veya dolaylı olarak mutlaka etkisi olmuştur. Nitekim işgal dönemlerinde bazı Afgan şehzadeleri ve hanedan büyükleri Ruskların hakimiyeti altında bulunan Taşkent'te ikamet etmişler, Rusların maddi ve menevi desteklerini görmüşlerdir. İkinci Afgan-İngiliz savaşının kahramanı Abdurrahman Han, on bir yıl Taşkent'te ikamet ettikten sonra Şubat 1880 tarihinde Rusların maddi ve manevi desteğiyle ülkeye girerek İngiliz karşıtı grupları örgütlemiş ve liderlik etmiştir. Üçüncü kez İngiliz işgalinden 24 Şubat 1919 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Afganistan'ı Rusya 27 Mart 1919 tarihinde tanıyarak İngiliz karşıtı bir atılımda bulunmuştur. Tüm bu çabalarının ardında İngilizler gibi bir işgal sürecini hayal eden Ruslar, 1973 yılında Afganistan'da kraliyetin ye-

rine Cumhuriyetin kurulmasını sağlamış, 1979 yılında ülkeyi fiilen işgal etmiş, on yıllık bir yıpranmadan sonra meydanı tekrar batılılara bırakarak 1989 yılında ülkeyi terk etmiştir.

2.1. Afgan-Rus İlişkilerinin Geçmişi

Gerek coğrafi yakınlık açısından gerekse çıkar sahası olması açısından olsun Ruslar, Afganistan'ın kuruluş yılı olan 1747'den bu yana yakından takip etmişlerdir.[171] İngilizlerin 1919 yılında Afganistan'da yenilgiye uğrayıp ülkeyi terk etmeleri Ruslara kaçırılmaz bir fırsatı da beraberinde getirmiştir.[172] Bu tarihten itbaren Rus yanlısı emir Abdurrahman Han ile iletişim halinde olmuşlardır. Muhammed Nadir ve Muhammed Zahir Şah döneminde pasif bir siyaset izleyen, başka bir ifade ile fırsatı bekleyen Ruslar, artık sıcak temas kurmaya başlamışlardır. 1963 yılında SSCB başkanı Birijnev Afganistan'a resmi bir ziyarette bulunmuş, kral Muhammed Zahir tarafından görekemli bir şekilde karşılanmıştır. Afganistan'daki düzen ve askeri alandaki gelişmişliği gören SSCB yönetimi ülkenin işgali üzerine tam on yıl plan kurmuş, 1973 yılında Rusya'da bulunan kralın amca oğlu Muhammed Davut'u ilk cmhurbaşkanı ilan ederek ülkeyi işgal etme planlarına başlamıştır.[173]

Bu duruma batının hasta sömürgecisi İngilizlerin yerine geçen saldırgan Amerika devreye girmeye başlamış ve sessiz kalmamıştır. Rusların faaliyetlerine karşı Afganistan'ın farklı etnik gruplarından oluşan yedi mücahit örgütü kurarak finansa etmeye başlamıştır. Bu örgütler ABD işbirlikçileri başta Pakistan ve Suudi Arabistan olmak üzere SSCB karşıtı devletler tarafından ciddi bir şekilde desteklenmiştir. Burhaneddin Rabbani liderliğinde "Cemiyet-i İslami",

[171] Cargon, , s. 23.
[172] Cargon, s. 25.
[173] Gubar, s. 239.

Abdurrab Rasul Seyyaf liderliğinde "Davet-i İslami", Sibgatullah Müceddidi'nin liderliğinde "Necat", Seyit Ahmet Gilani liderliğinde "Muhaz", Hikmetyar ve Yunus Halis'in liderliğinde "Hizb-i İslami" örgütleri kurulmuştur.[174]

Bununla birlikte Şii fraksiyonu temsil eden Abdulali Mazari'nin yönettiği "Vahdet İslami" örgütü de bulunmuştur. Bu örgüt daha sonra Muhammed Ekberi, Kerim Halili, Muhammed Muhakkik ve Kazimi'nin yönettiği farklı örgütlere bölünmüştür. Bu örgütlerin hepsi birer parti gibi davranmalarına rağmen askeri yönleri ağır basmakta olup belli etnik grup ve mezheplere mensup olmuştur. Hatta 1989'dan sonra Afganistanlılar iç savaş döneminde birbirleriyle savaşırken 1980-1995 yılları arasında geçici olarak siyasi iktidarı ele geçirmeleri için birleşmeye çalışmışlardır. Mücahitlerin başarılı olmalarının en büyük nedeni daha önceden devlet başkanı Dr. Necibullah'ın hükümetinde çalışan Kuzey Afganistan'da Türk nüfusun liderliğini ettiği Abdürreşid Dostum ile birleşmeleri oluşturmuştur. Bu örgütler her ne kadar birer siyasi parti olarak davransalar da aslında birer silahlı örgüt mahiyeti taşımaktaydılar. Ancak 2001 sonrasında siyasi parti yasalarına uyarak bir kısmı silahlarını bırakmış ve Adalet Bakanlığından faaliyet izni almıştır.[175]

2.2. Kraliyetin Çöküşü Rus Hâkimiyetinin Başlangıcı

Kraliyet çökmeden önce kralın başbakanı ve amcaoğlu Muhammed Davut Han 1973 yılında SSCB Başkanı Kruschev'un resmi daveti üzerine birliğin başkenti Moskova Kremlin Sarayına gitti. Kremlin, daha önceden planlanmış programa göre iyi süslendi, kırk yıla yakın kraliyetle yönetilen bir devletin başbakanını ağırlamak için özenle ve eksiksiz

[174] Gubar, s. 239.
[175] Albayrak, s. 26.

bir resmi karşılama töreni hazırlandı.[176] Ruslar, Afganistan'da cumhuriyet kurma planının gerçekleşmediğinde kendilerinin dünyada itibar kaybedeceklerini de göz önünde bulundurarak dikkatli adımlar attılar. Muhammet Davut Han'ı istedikleri yönde etkilemek isteyen Kruschev, sözlerine saltanatla yönetilen ülkelerin geri kalmışlığından, cumhuriyetle yönetilen ülkelerin refah içinde yaşadıklarından ve Rusya'nın geçmiş tarihinden bahsetmekle başladı.[177]

Tarihçiler, Muhammed Davut'un da Kruschev'in dediklerini kafasını sallayarak onayladığını aktarmaktalar. İşte bu esnada Kruschev, hedeflerinin gerçekleşeceğine inanır ve gerisini bir sonraki geceye bırakmak üzere konuyu değiştirir. Afganistan'da saltanatın sonu geldiğini, Muhammed Davut'un ilk cumhurbaşkanı olacağını ve SSCB'nin her türlü desteğe hazır olduğunu dile getirir. Ülkesinin parlak geleceğini hayal eden Muhammed Davut, SSCB'nin sinsi planlarını düşünmeden evet onayını verir. Tarihi gecenin fatihi olan Kruschev, Muhammed Davut'un ellerini havaya kaldırarak *"Afganistan'da Cumhuriyeti Kuran Yaşasın Muhammed Davut"* sloganını yükseltirken toplantıda bulunan SSCB başbakanı, savunma bakanı ve KGB'nin başkanı da Kruschev'in sloganlarını tekrarlarlar.[178]

Özetle saltanatın yıkılması SSCB'nin Afganistan'ın işgali için atılan ilk adımı olur. Bu da Muhammed Davut'un realist olmayan saf ve iyi niyetli zafiyetiyle gerçekleşir. Ülkesinin geri kalmışlıktan kurtarmak için her tür antlaşmaya hazır

[176] Afganistan'da siyasi partiler uzun bir geçmişe sahip olmamakla birlikte XX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde siyasi partilerden bahsedildiği görülmüş ve daha sonra siyasi partiler kurulmuştur. Bu da 1940'te Kral Muhammed Zahir Şah'ın yenilikçi girişimleriyle gerçekleşmiş ve "Afgan Millet" isminde bir parti kurulmuştur. Daha sonra 1960 yılında Demokratik Halk Partisi ve Perçem Partisi adlarında komünist düşünceye sahip sol partiler kurulurken, 1970 yılında sağ düşünceye sahip Hizb-i Cemiye-i İslami kurulmuştur. 1964 yılında gelindiğinde siyasi partilerin daha da önünü açacak siyasi parti kurma yasası çıkmıştır. Duaguy, s.13.
[177] Duaguy, s. 22.
[178] Duaguy, s. 17.

olur. Üzerine anlaşacağı konuyu danışmayan ve doğrudan uygulamaya çalışan bir özelliğe sahip olan Muhammed Davut, ülkenin kaderini Rusların eline bırakır, kırk yıllık istikrara son noktayı koyar.

2.3. İşgale Giden İlk Adım: Rus Darbesi

Ruslar, Afganistan'ı işgal etmek üzere öncelikle 1973 yılında Muhammed Zahir Şah Hükümetine 120 adet Rus tankı satış anlaşmasını imzalamış ve Afganistan'daki hedeflerine bir adım daha ilerlemişlerdir. İki devlet arasında imzalanan antlaşmaya göre satın alınan tanklar Afganistan sınırlarına kadar getirilecek ve Afganistan'a teslim edilecekti. Ancak daha önceden planlandığı üzere Rusya'da eğitim alan Afganistan tankçıları tankların Kâbil'e kadar götürmekle görevlendirilmişlerse de tankların kullanmasını bilmediklerini öne sürerek mazeret bildirince Rusların Afganistan üzerindeki hedeflerinin bir adım ileri gitmesini sağlar Rus tankçıların, satın alınan tankları Kâbil'e kadar götürmeleri kararlaştırılır.[179] İçlerinde general rütbesi dahi olan tankçılar Kâbil'den geri dönmez, sözde eğitim amaçlı Kâbil'de ikamet etmeye devam ederler. Rus tankçıları Kâbil'de sadece Afganistan tankçılarını eğitmekle yetinmezler, geceleri kralı indirmek için darbe planları kurar, darbenin haritasını çizerler. Darbe senaryosu o kadar titizlikle götürülür ki, Afganistan istihbaratının bile haberi olmaz. İçişleri Bakanı Nimetullah Pajvak'ın zaten KGB yanlısı bir adam olduğu ve darbe sırasında destek verdiği görülür. Bu esnada solcuların önde gelenleri Babrak Karmal, Nur Muhammed Taraki, Hafizullah Emin ve Hasan Şark gibi komünistler darbecilerin safında yer alırlar.[180]

Rus ve Afganistan generalleri tarafından planlanan darbe, Muhammed Davut'un ifadesine göre "Beyaz Devrim" Mayıs

[179] Rauf Begi, *Adı Afganistan'dı Talibanların Eline Nasıl Geçti?* I. Baskı, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 19.
[180] Duaguy, s. 115.

1973 tarihinde gece yarısında başlar ve sabah saat 004:00'ü gösterdiğinde hükümetten yedi askerin ölümü ve darbecilerinden iki kişinin yaralanmasıyla kırk yıllık Muhammed Zahir Şah saltanatı tarihe karışır.[181] Darbe daha önce yapılan plana göre illere bildirilir, başkent Kâbil'de ise sırasıyla Radyo Televizyon, kralın köşkü, Savunma Bakanı ve Merkez Kuvvetleri Başkanının evi kuşatılır fazla kayıp verilmeden gerçekleşmiş olur.[182] Böylece günümüze kadar gelen ve bitmez bilmeyen felaketin başlangıcı uğursuz bir askeri darbe ile başlamış olur.

2.4. Rus İşgal Süreci: İlk Cumhurbaşkanı Muhammed Davut Dönemi

Rusların desteğiyle devletin başına geçen Muhammed Davut, vatan sever adımlar atmaya başlar. Başta Pakistan olmak üzere komşularına kafa tutarak bağımsızlık boy gösterisi düzenler. Gerçekten de halkın gönlünü kazanmayı başarır. Onun hükümetini yıpratan ve muhalifler tarafından birer propaganda aracı olarak kullanılan birkaç temel sorun bulunmaktadır. Bunların başında hiç şüphesiz Muhammed Davut'un kabine ve kilit idarelere hak eden insanlar değil de layık olmayan insanları yerleştirmiş olmasıdır. İkinci olarak Muhammed Davut'un "Beyaz Devrimin"de yer alanlara hak etmedikleri rütbeler vermesi, müdürlüğü yürütemeyen kişilerin devrimcilik zırhına bürünerek bakanlığa yükseltilmesidir. Üçüncü olarak Muhammed Davut'un kabinesindeki ideoloji farklılığından kaynaklanan iç ihtilaflardır. Bunlar onun hükümetinin yıpranmasının temel nedenlerinden sayılmaktadır. Muhammed Davut'un kabinesinde o kadar düzensizlik ortaya çıkar ki, bakanların bile arasında çalışma uyumu gözükmez hale gelir. Hatta bu bakanlar yüzünden Muhammed Davut'un hükümeti tenkit edilir ve muhaliflerin kara propagandalarına maruz kalmasınına sebep olur.[183]

[181] Muhammed Sena Metin Nekpey, *Şerh-i Zamanı Ruydadhay Muhimm-i Siyasi Afganistan,* I. Baskı, Aryayi Yayınları, Toronto, 2005, s. 12.
[182] Duaguy, s. 116.
[183] Begi, s. 19.

Muhammed Davut hükümetinin yıpranmasına sebep olan diğer bir nedense mutaassıp, tutucu muhafazakâr kesimin kendilerini yalnız ve dışlanmış hissetmesidir. Bazı dindar kesimin ordu ve devlet idarelerinden alınması bu durumu daha da alevlendirir, bunların çoğu Pakistan'a sığınır. Batının desteğini alarak Muhammed Davut hükümetine karşı cephe oluşturmaya başlarlar. Başka bir mesele ise Muhammed Davut'un dindarlığı ve vatanseverliğinden rahatsız olan içteki komünistlerin rahatsız olmalardır. Bunlar da SSCB'nin desteğini alarak Muhammed Davut'un hükümetini yıpratmaya ve ona karşı çalışmaya başlarlar.[184]

Başka bir sebep ise Muhammed Davut'un SSCB'nin verdiği vaatlerden ümitsiz kalıp farklı çareler araması ve aksi uygulamaların Rusları öfkelendirmesidir. İşte tüm bu olumsuzluklar, Muhammed Davut hükümetini yıpranması ve giderek yıkılmasına yol açmıştır. Muhammed Davut, uyumsuz çalışan bakanlarının yüzünden siyasi krizle karşı karşıya kalmış, bilmeden düştüğü tuzaktan kurtuluşun yollarını aramış ve herhangi bir neticeye varamamıştır. Çünkü muhafazakâr, tutucu gruplar Pakistan'a sığınarak silahlı çatışmaya girmiş, devlete ait okul ve yolları yıkıp yakmaya başlamışlardır. Bunun üzerine SSCB de Muhammed Davut'u yalnız bırakmıştır. Muhammed Davut, Ruslara güvenerek halka verdiği vaatleri yerine getiremeyince Afganistan halkı da devletten ümitlerini kesmişlerlerdir.[185]

İşte böyle bir çalkantılı dönemde Muhammed Davut, istikrarı sağlamak, gücü tekelinde tutmak için yeni bir anayasa düzenlemeye karar verir. Bu yöntemle siyasi kargaşa ve krizden kurtulabileceğini, yasal yollarla bir çıkış yolu bulabileceğini düşünür. Çünkü halk tarafından en çok eleştirilen yönü de yasadışı uygulamalarından kaynaklanmaktaydı. O, anayasa yapma düşüncesini Mayıs 1976 tarihinde halkla payla-

[184] Yusofi, s. 81.
[185] Duaguy, s. 117.

şır, yeni anayasanın geleneksel halk meclisi "Loya Cirga" ile geleceğinin müjdesini verir. Muhammed Davut, yeni anayasa yapmakla uğraşırken, mutaassıp muhalifleri ise Pakistan'da silahlı örgüt kurarak sözde "İslam'ı koruma" sloganı altında batı ve bazı Müslüman devletlerin desteğini alırlar.[186]

Bu sırada Ruslar Muhammed Davut'u indirmek isterler. Afganistan kaynaklarında "Haft Sevr" olarak geçen "Yedi Sevr Darbesi" SSCB'nin desteklediği sol partilerin birleşerek 30 Nisan 1978 tarihinde Afganistan'ın ilk cumhurbaşkanı Muhammed Davut'a karşı düzenlenmiş olan bir askeri darbedir. Bu darbe sonucunda Cumhurbaşkanı Muhammed Davut ve ailesi yok edildi. Yerine ilk komünist cumhurbaşkanı olarak Nur Muhammed Taraki oturdu.[187] Darbe gerçekleşmeden önce Halk Partisinin ordu sorumluları çoktan orduya nüfuz etmişlerdi. Sol görüşlü liderlerden hapse atılmayan yegâne lider Hafizullah Emin'di. Emin, kendi evinde hapiste tutuluyordu. Ancak Emin, bir hükümlü olarak evinde rahat durmuyor, oğlu vasıtasıyla sürekli orduyu kontrol ediyor ve orduda bulunan düşük rütbeli bir asker olan Seyit Muhammed Gulabzuy ile sürekli irtibat kuruyordu. Emin, diğer yandan da KGB sorumlusu ve SSCB Kâbil büyükelçiliğiyle sürekli temas halinde olup kendilerinin zor durumda olduklarını, arkadaşlarının tutuklandıklarını öne sürerek askeri bir darbenin zamanı geldiğini belirtmesine rağmen SSCB yetkilileri çok temkinli davranarak askeri bir darbe yapmanın şartlarının olgunlaşmadığını dile getiriyorlardı. Ancak Emin, buna rağmen ordudaki taraftarlarıyla irtibata geçrek planladığı darbeyi gerçekleştirdi.[188]

Bu arada isyancılara engel olmak için şehrin kilit noktalarına konuşlandıran tankları sol görüşlü askerler kontrol altına alarak devlet radyo televizyonu, Savunma Bakanlığı

[186] Duaguy, s. 154.
[187] Yusofi, s. 83.
[188] Albayrak, s. 20.

ve Cumhurbaşkanlık Köşkü Arg'a doğru yürüdüler. Hava Kuvvetlerinde yardımcı olarak görev yapan Abdulkadir adlı alt rütbeli bir asker, sol görüşlü askerlerden Gulabzuy'un aramasından sonra hava kuvvetlerini de ele geçirdiler. Radyo Televizyon, Savunma Bakanlığı ve Köşkün yanındaki tankların seslerini duyan Savunma Bakanı isyancıları bastırmak için güvenlik güçlerinin harekete geçtiğini düşünerek harekete geçmez. İsyancılar ise sırasıyla başkentin kilit noktalarını ele geçirdikten sonra havaya sevinç ateşi açarak gücü ele geçirdiğini ilan ettiler. İsyancılar kendilerine karşı çıkan kol ordu ve jandarma birliklerini daha önceden aldıkları önlemlerle etkisiz hale getirdiler.[189]

Böylece Rus, hegemonyası altında olan ülke darbe üstüne darbe ile ezilir ve sıra bilfiil işgal girişimine gelir. Burada vurgulanması gereken nokta ise doğu ve batının sık sık hegemonyası altındaki ülkelerin yönetimini değiştirmek için kullandığı darbe yöntemidir. Bu yöntem günümüzde dahil doğu ve batı devlerinin en çirkin yöntemidir. Peki neden sözde demokrasi yanlısı doğu ve batı devleri anti-demokrasi bir yöntemle meşru hükümetleri şiddet kullanarak düşürürler? Bu sorunun yegane cevabı söz konusu sömürgecilerin darbe yöntemiyle darbe yaptıkları ülkeleri siyasi, askeri ve iktisadi yönden bitirerek tamamen kontrolleri altına almak istiyorlar. Nitekim bu konuda ne yazık ki başarılı da olmuşlardır. Örnek vermek gerekirse 1973-1978-1979 yıllarında üst üste Afganistan'da darbe düzenleyen Ruslar sonunda her yönüyle yıpranan ülkeyi rahat bir şekilde işgal ettiler. Batı bloğunun temsil eden ülkeler de Orta Doğu, Afrika ve Kuzey Afrika ülkelerinde gerçekleştirdikleri darbelerle devletleri bölmüş, parçalamış ve kolay bir şekilde hakimiyetleri altına almışlardır. Bu da sözde demokrasinin bani ve hamisi olan batının kara yüzü, tutarsız ve çifte uygulamalarının tipik örneğidir.

[189] Duaguy, s. 247.

2.5. Doğu Hâkimiyetinde Sol Örgütler Dönemi

Arkalarında sürekli komünist Rusya ve Çin'in desteğini barındıran sol örgütler Afganistan tarihinde ilk defa 1960'de yıllarda Muhammed Davut'un başbakanlığı döneminde kurulmaya başlamıştır. Fakat sol örgütlerin geçmişi Muhammed Davut'tan önceki başbakan ve "Demokrasi Babası" Şah Mahmut Han dönemine dayanmaktadır. Şah Mahmut'un başbakanlık dönemi 1953 yılında temelleri atılmaya başlandığı, bu tarihten itbaren sol örgütlerin siyaset yapmalarına izin verildiği bilinmektedir. İşte bu dönemde tarihçi Gulam Muhammed Gubar tarafından Vatan Partisi, Abdurrahman Mahmudi tarafından Halk Partisi, Abdurrauf Binava, Gül Paça Ülfet ve Nur Muhammed Taraki tarafından Viş Zalmayan (Uyanık Gençler) Partisi kurulmuştur.[190] Bu partiler her ne kadar bir siyasi parti olarak gözükseler de kral Muhammed Zahir'in düşüş tarihi 1973 yılına kadar aktif bir şekilde siyaset meydanına girememişerdir.

2.5.1. Demokratik Halk Partisi

Afganistan'da Marksist ve Leninist düşünce doğrultusunda faaliyet gösteren Afganistan Demokratik Halk Partisi, Eylül 1950 tarihinde kurulmuştur.[191] Daha sonra Halk ve Perçem (Bayrak) olmak üzere ikiye bölünmüş, farklı tüzük ve farklı siyasi görüşler ortaya koymuşlardır. Bayrak Partisi, emekçi Afganistan halkı sloganını taşırken, Halk partisi ise işçi kesimi temsil etmiştir.[192] Afganistan Demokratik Halk Partisi, Aralık 1964 tarihinde daha siyasi parti yasası çıkmadan Rusların desteğiyle ilk kongresini Kâbil'in 4. Mahallesindeki Nur Muhammed Taraki'nin evinde Rus Kâbil büyükelçisinin katılımıyla gerçekleştirirken 1965 yılında mec-

[190] Gubar, II. s. 239.
[191] Mohammad Alem Saiee, *Afganistan'da Siyasi Partiler Tarihçesi*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2009, s. 65.
[192] Yusofi, s. 82.

lise girmeyi başarmıştır. Kongrede özellikle gençlerin desteklenmesi ve gençlerin bu konuda desteğinin alınması üzerine durulmuştur.[193]

Halk Partisinin özgürlük ve refah yaşam vaadıyla nice gençler din ve örflerinden olur. Komünist düşünce, Afganistan gençlerine adeta cennetin anahtarları olarak gösterilir. Gerçekleşen ilk kongrede birinci ve ikinci sekreter seçilir ve daha sonra partinin ana mihverini oluşturacak olarak: Adem Han Cacey, Tahir Badahşi, Sultan Ali Keştmand, Salih Muhammed Ziri, Destgir Pencşiri, Muhammed Zahir Badahşi, Nur Muhammed Nur, Dr. Şah Veli, Kerim Misak, Gulam Müceddid, Süleyman Layık, Muhammed Hasan Barak Şâfii, Hafizullah Emin, Muhammed İsmail Danış, Abdülhekim Şerî Cüzcânî, Anahita Ratibzad, Nizameddin Tehzib ve Kudüs Gurbendi seçilir.[194]

Halk Partisinin kongresinin oluşmasında şüphesiz Rusların Kâbil Büyükelçiliği temel rolü oynadı. Zira elçilik, üye olarak seçilen tüm parti üyelerini yakından tanıyor ve ilişki kuruyordu. Her biriyle defalarca görüşmüş ve ideoloji dersleri vermişti. Marks ve Lenin'in eserleri bu kişilerin aracılığıyla dağıtılırken, özellikle İran komünistleri tarafından Marks ve Lenin'in görüşleri Farsçaya tercüme edilerek SSCB aracığıyla Afganistan komünistlerine ulaştırılmaktaydı. Bunun dışında meclise giren milletvekilleri dokunulmazlık zırhına sığınarak ellerinden gelen propagandayı yapıyor ve bu propagandalarını "Halk Gazetesi" aracılığıyla topluma yayıyorlardı. Halk Partisi, 1978 yılında Muhammed Davut'un hükümetini kanlı bir şekilde devirerek sözde demokrasi ile yönetilen bir yönetim kurdular. Fakat bir müddet sonra Mücahitlerin isyanlarını bastırmak için SSCB'den askeri yardım dilemek zorunda kaldılar. Zaten böyle bir fırsatı bekleyen Ruslar, Aralık 1979 tarihinde 12.000 askerle ülkeyi işgal ettiler.[195]

[193] Duaguy, s. 248.
[194] Duaguy, s. 249.
[195] Gubar, II. s. 254.

Rusların ülkeyi işgal etmesiyle güçlenen Halk Partisi, sosyalist ve seküler reformlarını uygulamaya koydu. Ancak kırsal bölgede yaşayan halk, bu reformlara şiddetle karşı çıktı. Hatta silahlı mücadelelere başvuruldu. Bu isyanlar zamanla siyasi krizlere neden oldu. Diğer taraftan dönemin Savunma Bakanı Hafizullah Emin ile Cumhurbaşkanı Nur Muhammed Taraki arasında siyasi çıkar çatışması başgösterdi. Batının maddi ve manevi destekleriyle savaşan mücahitlere karşı dayanamayan SSCB 1989 yılında ülkeyi terk etmek zorunda kalınca Halk Partisinin de dönemi sona erdi. SSCB'nin çekilmesinin üçüncü yılında son komünist Cumhurbaşkanı Dr. Necibullah, batı destekli Mücahitler ile Dr. Necibullah ile arası bozulan Özbek Türkü General Dostum'un öncülük ettiği Kuzey İttifakı tarafından indirilerek İslam Devleti ilan edildi. Batının, Pakistan ve Suudi Arabistan üzerinden sağladığı silah ve uçaksavarlarla komünist rejimini yıkan Mücahitler, kendi aralarında bir antlaşmaya varamayınca iç savaş patlak verdi. Bu sırada Mücahitlerden ümidini kesen batı, 1996 yılında Pakistan'da kurup yetiştirdiği "Taliban" örgütü iç savaştan yıpranan ülkenin yönetimini ele geçirdi. SSCB yanlısı son komünist Cumhurbaşkanı Dr. Necibullah, BM ofisinden çıkarılarak Kâbil'de idam edildi. 2001 yılında ABD güçleri Afganistan'ı işgal edince bazı Halk Partililer farklı kimliklerle Hamid Karzai hükümetine bağlanarak parlamentoya girmeyi başardılar.[196]

Halk Partisinin Bayrak kolunu, Babrak Karmal temsil ederken, Halk kolunu ise Nur Muhammed Taraki temsil etmekteydi. Halk partisi daha sonra Dr. Necibullah döneminde Vatan Partisi adı altında faaliyete başladı. Çünkü Dr. Necibullah, muhaliflerin boy gösterdiği dönemde Rus ve komünistleri andıran bu partinin varlığıyla milli barışı prog-

[196] Bahruddin Şarik, *Tarih-i Muhtasar-i Türkistan-ı Cunubi*, I. Baskı, İntişarat-ı Endişe-i Nev, Tahran, 2009, s. 254.

ramını ilerletemezdi. Bundan dolayı halkın nezdinde olumsuz bir imaja sahip olan Halk Partisinin adını Vatan Partisi olarak değiştirdi. Dr. Necibullah'ın yıkılmasından sonra Mahmut Baryalay'ın liderliğinde partinin ismi bir kez daha Demokratik Halk Partisi olarak değiştirilidi. "Halk" adlı gazete Halk Partisinin temel ilkelerini şöyle sıralamaktaydı:

"Halk partisi, ulusal bir parti olup, hiçbir kavim, kabile, mezhep ve dini ayrılığı gözetmeksizin faaliyet gösterecektir. Halk Partisi, gerçek demokrasi esaslarına göre faaliyet ettiği için, hakimiyetin halka ait, halk için ve halk tarafından olması gerektiği ilkelerine binaen mücadele edecektir. Halk Partisi, sosyal eşitlik, hukukun hakimiyeti, halkın maruz kaldığı adaletsizliğe karşı ve sosyal adalet esaslarına göre bir hükümetin kurulması uğrunda mücadele verecektir. Halk Partisi, siyasi, kültürel, ekonomik ve tüm sahalarda sosyal adaletin temini için çalıçacaktır. Halk Partisi, din, mezhep, ırk ve bölge farklarını gözetmeden ülke insanının ulusal birliği için çalışacaktır. Halk Partisi, çalışmayı ülkenin gelişmesinde birinci etken olarak kabul eder ve bu nedenle ülke insanına iş zemini hazırlamak üzere çabalayacaktır. Halk Partisi, ekonomik ve sosyal eşitsizliği ortadan kaldırmak için gayret gösterecektir."[197]

Ayrıca Halk Partisi, iktidara geldiğinde şunları yapacaklarının sözünü vermekteydi: *"Halk Partisi Feodaller, tüccarlar ve alt tabaka arasındaki eşitsizliğin ortadan kaldırılması için mücadele eder. Toplumun en geri kalmış sınıfını teşkil eden işçiler, çiftçiler ve diğer zayıf kitlenin hakkını almak için çalışır. Kötü bürokrasiye karşı mücadele eder. Aydınlar, işçiler, feodaller, tüccarlar, esnaf ve ülkenin diğer sosyal sınıfları arasında sosyal eşitliği sağlamak için çalışır. Kadın ve erkek arasındaki eşitşizliği ortadan kaldırmak ve feodal düzenin imhası ve emperyalizmin nüfuzunun engellenmesi için çabalar. İktidarı tekelcilikten çıkarıp seçim yolu ile halka teslim eder ve halkın gerçek temsilcilerinden oluşan bir parlamento*

[197] Yusofi, s. 79; Saiee, s. 65.

kurmak, ulusal sorunları demokratik yollarla çözüme kavuşturur. Ekonomik özgürlük ve ulusal egemenliği sağlamak, düşünce özgürlüğü, basın-yayın özgürlüğü, grev ve gösteri yapma özgürlüğü gibi kişisel ve sosyal özgürlükleri sağlamak, siyasi partiler ve sosyal kuruluşların oluşturulmasını sağlar. Dış politikada tarafsızlık ve demokratik ilkeleri savunur".[198] Ancak çok geçmeden Halk Partisi liderleri arasındaki ırkçı davranışlar partinin ikiye bölünmesine yol açar. Babrak Karmal'ın liderliğinde Perçem Partisi kurulur.[199]

2.5.2. Nur Muhammed Taraki Dönemi

Halk partisinin liderlerinden Nur Muhammed Taraki hakkında Pakistan'da yayımlanan Cenk Gazetesi 1978 yılında şöyle bir yazı kaleme almıştır: *"Nur Muhammed Taraki'nin ailesi Pakistan'ın batısında fakir bir aile olarak yaşamış, işçilik ve çiftçilik yaparak geçimini sağlamıştır. Nur Muhammed Taraki de burada dünyaya gelmiş, babası kendisini göçmen olarak tanıtarak Afganistan'a geçmiştir. Belli bir süre Kandahar civarında yaşayan Taraki ailesi daha sonra Kandahar'ın kuzey bölgesine yerleşmiştir. Gazeteye göre Taraki ailesi son olarak kalıcı bir hayat yaşmak için Afganistan'ın Gazne iline giderek Nave bölgesine yerleşmiştir. Taraki'nin babası oğlunu Pakistan'ın aksine ücretsiz eğitim veren Afganistan okullarına kaydını yapmıştır. Taraki, tembellik ve çevresindekilerinin dışlanmalarından dolayı okuldan ayrılmış, sıradan bir memur olarak devlet dairesinde çalışmaya başlamıştır. Daha sonra Taraki'nin çalıştığı kurumda yolsuzluk yaptığı, devlete ait petrollerin sattığı ortaya çıkmıştır."*[200]

Tarihçi Üstat Riştiya *"Siyasi Hatıralar"* adlı eserinde Taraki'nin ailesi hakkında şöyle bilgi vermektedir: *"Taraki'nin ailesi Peştunların Gılzayı kabilesine mensuptur. Abdurrahman*

[198] Saiee, s. 68.
[199] Yusofi, s. 81.
[200] Duaguy, s. 214.

Han onun ailesini Hazaraların yoğun olduğu bölgeye sürmüş kendi iktidarını sağlam tutabilmesi için Hazara-Peştun çatışmasının devam etmesini istemiştir. Okuma yazma bilmeyen Taraki'nin babası onun okumasını istemiş, okula göndermiştir. Ortaokuldan mezun olan Taraki "Pashtun Trading Company" adlı bir şirkette çalışmaya başlamıştır. Şirket Taraki'yi 1934 yılında şirketin temsilcisi olarak Hindistan'a göndermiştir. Hindistan'da çalışmaya başlayan Taraki, yeni kurulan Hint Komünist partililerileriyle irtibata geçmiş ve bu irtibatı 1976 yılına kadar devam ettirmiştir."[201]

Daha sonra ülkesine dönen Taraki, bir devlet dairesinde çalışmaya başlamıştır. Çok geçmeden devlet yetkilileri ile arası bozulmuş, Badahşan iline gönderilmiştir. Taraki, orada şiir ve roman yazmaya başlamıştır. Bir süre sonra SSCB Kâbil elçiliğiyle irtibat kurmuştur. Bu esnada devlet, Taraki'yi haberleşme ataşesi olarak ABD'ye göndermiştir. ABD'de bir basın toplantısında ülkesinin başbakanı Muhammed Davut'u eleştirince Kâbil'e çağırılmıştır. Ülkeye dönen Taraki, bir süre işsiz kalmış, farklı devletlerin elçiliklerinde tercümanlık yapmaya başlamıştır.[202] Şüphesiz ki Taraki, tüm bu işleri sürekli SSCB'nin kontrol altında yapmış ve yine SSCB'nin bizzat desteğiyle 1965 yılında Afganistan Demokratik Halk Partisini etkin hale getirmiştir. Bu durumu Rus yazar Leyaxpaski *"Afganistan'da Fırtınalar"* adlı eserinde açıkça zikretmiştir. Taraki, devlet başkanlığı koltuğuna geçince toplumu birbirine düşürmüş, gençleri büyüklere karşı kışkırtmıştır. O, bir konuşmasında öğrencilere:*"Siz yeni nesil bu devletin sahiplerisiniz. Ülkede var olan her şey sizindir. Bu şeylerin korunması da size aittir. Çünkü gerçek mirasçılar sizsiniz, siz belediye otobüs ve servislerine bindiğinizde şunu unutmayın ki birinci öncelik sizindir. Şu büyükmüş, yaşlıymış diye rahatınızı bozmayın"*[203] diyerek gençleri milli ve örfi değerlerine karşı tahrik etmiştir.

[201] Duaguy, s. 214.
[202] Duaguy, s. 215.
[203] Begi, s. 19.

Anlaşıldığı üzere Taraki'nin kafasındaki toplum yapısı yeni bir sosyalist toplum yapısından ibaretti. Bunu da bazen gençlerin bazen de çiftçilerin üzerinde uygulamaya çalışıyordu. Devlet başkanı ve aynı zamanda Demokratik Halk Partisinin Genel Sekreteri olan Taraki, 1978 yılında partinin siyasi büro üyeleriyle bir toplantı gerçekleştirerek siyasi büro üyeliklerine yeni atamalar yaptı. Bu da eski Perçemcilerin (bayrakçılar) tasfiyesi anlamına gelmekteydi. Siyasi büro üyeleri tarafından alınan karara göre, Taraki'nin güvendiği Hafizullah Emin, birinci sekreterliğe aday gösterilirken, Taraki'nin sevmediği ve kendilerine güvenmediği eski Perçemcileri başkentten uzak tutmak üzere Babrak Karmal'ı Çekoslovakya'ya, Anahita Ratibzad'ı Yugoslavya'ya, Abdulvekil'i İngiltere'ye, Nur Ahmet Nur'u ABD'ye, Dr. Necibullah'ı İran'a ve Mahmut Baryalay'ı Pakistan'a elçi olarak gönderdi.[204]

Taraki'nin gerçekleştirildiği bu atamalar sadece bir tasfiyeden ibaret değildi. Aynı zamanda Perçemcilere karşı yapılan bir siyasi darbe anlamına gelmekteydi. Çünkü başkentten uzaklaştırılan Perçemci liderler Taraki'nin en büyük rakiplerinden sayılmaktaydı. Nitekim elçi olarak gönderilenlerden Babrak Karmal ve Dr. Necibullah daha sonra devlet başkanı koltuğuna oturdular. Taraki'nin bu tasfiyesi Halkçıları çok sevindirmiş, karşıtlarının tamamen temizlediğine inandırmıştı. SSCB de bu olaylara itiraz etmemekteydi. Ancak bu tarihten itibaren bu fraksiyon arasındaki kırgınlıkların gizlice devam ettiği, buna paralel olarak günden güne siyasi krizlerin baş gösterdiği görülen bir gerçektir.

Bu esnada Afganistan Radyo Televizyonu ve diğer gazeteler, Perçemciler tarafından 17 Ağustos 1978 tarihinde düzenlenmesi planan yeni bir darbeyi keşfetti. Bu çerçevede Savunma Bakanı Abdulkadir, Genelkurmay Başkanı Şah

[204] Duaguy, s. 219.

Pur Ahmedzayi, Sultan Ali Keştmand, Muhammed Rafi ve Mir Ali Ekber gibi büyük Perçemciler gözaltına alındı. Daha sonra gazetelerde yayınlanan rapora göre darbe planı yeni atanan elçiler Kâbil'den ayrılmadan önce planlandığı, darbe yapacak ilgili askeri ve siyasi kişilerin görevlendirildiği öğrenildi. Tutuklanan darbecilerden Sultan Ali Keştmand'in itirafına göre Karmal Prag'a uçmadan ona şöyle demiştir:*"General Abdulkadir ve General Muhammed Rafi'nin konudan haberleri var onlarla irtibata geç!"* Diğer taraftan başkentten uzaklaştırılan elçiler bayram sebebiyle başkente geldiklerinde taraftarlarıyla bir araya gelmiş ve onları protesto yapmaları için kışkırtmış ve sonunda milli birliği kapsayan yeni hükümetin kurulacağını dile getirmişlerdir.[205]

Perçemcilerin darbe planları keşfedilince alenen Halkçılara karşı oldukları ortaya çıkar, tutuklamalar hız kazanır, binlerce Perçemci hapse atılırken 250'ye yakın Perçemci idam edilir.[206] "Yedi Savr" Darbesinin gerçekleşmesinden sonra yavaş yavaş isyanlar baş gösterir, özelikle Taraki hükümetine karşı batının desteğiyle Pakistan'da örgütlenmekte olan tutucu, mutaassıp ve muhafazakar gruplar ile içeride çalışan SSCB yanlısı Perçemciler ve Çin yanlısı Sitemcilerin isyanları gün geçtikçe artar. Hükümetin kilit noktaları Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığını elinde tutan Hafizullah Emin de halkı Taraki'ye karşı kışkırtır, bol masraflı ziyafetler ve yersiz tutuklamalarla Tarakki'yi halkın nezdinde rezil etmeye çalışır.[207]

Taraki hükümetine karşı ilk pusu 1978 yılının sonlarında Kunar ilinde gerçekleşir, sözde Gülbeddin Hikmetyar militanlarını yok etmek için normal halkın evi bombardıman edilir, bundan dolayı evi, mülkü yanan halk hükümete karşı

[205] Begi, s. 28.
[206] Murat Büyükbaş, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, s. 45.
[207] Duaguy, s. 220.

isyana eder. Yine Taraki hükümetine karşı düzenlenen ilk silahlı isyan 1978 yılında Nuristan'da gerçekleşirken daha sonra Pencşir'de halk ve çiftçiler, Paktiya'da İslami grupların silahlı isyanı sırasıyla Dere-i Suf, Herat, Logar, Caguri, Cugtu, Pulçerhi, Tahar, Kâbil Bala Hisar isyanları baş gösterir, hepsi kanlı bir şekilde bastırılır ve Taraki hükümeti tarafından kontrol altına alınır. Taraki hükümetini sadece İslami hareketlerin isyanları zor durumda bırakmadı. Aynı zamanda içerideki komünist sol görüşlü hareketlerin düzenlediği siyasi suikastlar, yabancı devletlerin büyükelçi ve diplomatlarının kaçırılıp katletmeleri de zor durumda bıraktı. Bu suikastların en büyüğü 14 Şubat 1979 tarihinde Çin yanlısı Sitemciler tarafından gerçekleşti. ABD Büyükelçisi Adolf Dabes ve dört elçilik çalışanı kaçırılarak katledildi.[208] Bu da doğu ve batının oyunlarının bir adım daha ilerlemesine sebep oldu. Bu da Emir Muhammed Yakup Han döneminde İngiliz büyükelçi ve diplomatlarının öldürülmesi ve ardından gelen işgali anımsatmaktadır. Büyükelçilerin kaçırılıp öldürülmesi de batının çevreleme ve genişlme politikasının bir parçası olsa gerek.

ABD'li diplomatların öldürülmesi Taraki'yi zor durumda bıraktı. Tabii ki tüm bu olumsuzlukların altında Başbakan ve Dışişleri Bakanı Hafizullah Emin bulunmaktaydı. Nitekim bu iş daha sonra Taraki yanlısı üç bakanın azledilmesiyle birlikte açığa çıktı. Ancak Nur Muhammed Taraki bu olumsuz tabloyu iç muhalefete yansıtmamak için sessizliğini korudu. Eylül 1979 tarihinde Taraki'nin Küba'ya seyahati Emin'i daha da güçlendirdi ve rahat hareket etmesine fırsat sundu.[209]

Bu arada SSCB de gittikçe güçlenen Emin'e dönemin Afganistan milli istihbaratı AKSA üzerinden pusu kurmaya çalışsa da başarsız oldu ve muhafazakâr davranmaya çalıştı. SSCB'nin Emin'e karşı ilk suikastı Taraki'nin yurtdışından döndüğü gün havaalanına devlet başkanını karşılamaya gitti-

[208] Duaguy, s. 221.
[209] Andican, s. 814.

ğinde düzenlendi. Emin konusunda başarılı olamayan SSCB, ikinci seçenek olarak Taraki ile Emin'i barıştırmak için özel istihbaratçısı Puzinov'u devreye soktu.[210]

Ancak Puzinov'un görüşmeleri herhangi bir sonuç vermedi. Çünkü Emin, daha önceden Taraki'nin hastalığı sebebiyle Devrim Konseyini toplamış, Taraki'nin Devrim Konseyi ve devlet başkanlığından istifa etmesi konusunda ikna etmiş, hemen ardından kendi taraftarları tarafından köşkü kuşatarak Taraki'nin hayatına son vermişti. Daha sonra medyaya Taraki'nin hastalığı sebebiyle vefat ettiği, onun yerine başbakan Hafizullah Emin'in Devrim Konseyi üyeleri tarafından Devrim Konseyi Başkanı, Partinin Genel Sekreteri ve Devlet Başkanı, Babrak Karmal'ın ise Başbakan seçildiği duyuruldu.[211]

2.5.3. Perçemciler Dönemi

Ruslarla ile işbirliği yapan Perçem Partisi de Halk Partisi gibi komünist düşünceden beslenen ve 1965 yılında Halk Partisinden ayrılan bir partidir. Perçem Partisinin tabanını daha çok memurlar ve öğrenciler oluşturmaktaydı. Bu da Halk partisine göre Perçem Partisinin avantajlı olduğunu göstermektedir. Çünkü çok kolay bir şekilde üniversiteli gençleri daha çok partiye çekebilmekteydi. Perçem Partisinin lideri Babarak Karmal, mecliste Muhammed Davut'u destekler ve Kral Muhammed Zahir Şah'ı en demokrat kral olarak gösterirdi. Muhammed Davut, Babrak Kamal'ın zeki ve becerikli biri olduğuna güvenmeye başlamıştı.[212] Halk Partililer ise Muhammed Davut'u diktatörlük ve mutaassıplıkla suçlamaktaydılar. Bazıları da Muhammed Davut ve Babrak Karmal'ın Ruslarla işbirliği yaptığını dillendirir, bazı kesimler de Muhammed Davut'un Ruslarla işbirliği yaptığını ve kralı düşürme ihtimali olduğunu dile getirmekten çekinmiyorlar-

[210] Duaguy, s. 235.
[211] Duaguy, s. 236.
[212] Duaguy, s. 237.

dı. Muhammed Davut tüm ithamları ve iddiaları soğukkanlılıkla dinler ve en ufak bir tepki bile göstermden geçiştirirdi.[213]

SSCB'nin desteklediği iki sol parti Halk ve Perçem her ne kadar bazı sebeplere binaen bölünse ve iç ihtilaflar yaşasalar da yine SSCB'nin girişimiyle Muhammed Davut'a karşı birleşiyor ve Muhammed Davut'u yıkmaya çalışıyorlardı. Bu arada SSCB Kâbil büyükelçisi her iki sol partinin liderlerini davet ederek, iç ihtilafları bir kenara bırakmaları ve böyle hassas bir zamanda birleşmeleri gerektiğini vurgulıyordu. Aksi takdirde SSCB ve Afganistan Halk Partisinin hedeflerinin suya düşeceğini ileri sürüyorlardı.[214]

İtaat etme dışında herhangi bir seçenekleri olmadıklarının farkında olan Halk ve Perçimciler Rus büyükelçinin önerisini kabul etmek zorunda kalarak tek bir parti şemsiyesi altında toplacaklarına dair söz veriyorlardı. Bu birleşmenin samimi olmayan ve zorla dayatılan bir antlaşmadan ibaret olduğu gün geçtikçe bilinmeye başlamıştı. İlk birleşmeden sonra partinin genel sekreteri Hafizullah Emin seçilirken, 30 kişi siyasi büro üyesi eşit olarak iki parti üyelerinden seçildi. Bu ba Muhammed Davut'a karşı oluşturulan en sağlam bir sol ittifakı anlamına gelmekteydi. Bu ittifakın ne anlama geldiği Muhammed Davut'a bildirilmişse de umursamaz ve fazla dikkate almazdı. Muhammed Davut, BM ve uluslararası hukukun var olduğu sürece SSCB'nin Afganistan'a saldıramayacağı kanaatini taşımaktaydı. Diğer taraftan Ruslarla arasının bozulduğunu hisseden Muhammed Davut, 21 Şubat 1978 tarihinde kendine siyasi ve ekonomik destek aramak için batının süper gücü ABD ile iyi ilişkiler kurdu, Yoguslavya ve Libya gibi ülkelere seyahate çıktı.[215]

Ülke içinde ise hükümet yanlısı medya Muhammed Davut'un seyahatinin çok faydalı olacağını yazıp çizerken

[213] Duaguy, s. 238.
[214] Duaguy, s. 294.
[215] Yusofi, s. 80.

Muhammed Davut da Kuzey Afrık seyahatına Mısır'la devam etti. Ülkesini çıkmazdan kurtarmak için Mısır devlet başkanı Enver Sedat'ın fikirlerine başvurdu. Enver Sedat, bu konuda Mısır'ı örnek alması gerektiğini ve SSCB danışmanlarını tamamen ülkesinden çıkartılmasını önerdi. Ne yazık ki, her yönden kaybeden Muhammed Davut'un etrafına yığılan KGB ajanları attığı her adımı doğrudan SSCB yönetimine aktarmaktaydı. Onun bu seyahatında yer alan KGB yanlısı Muhammed Han Celaler olup sürekli bilgi sızdırmaktaydı. İşte bu andan itibaren Muhammed Davut'u indirme senaryoları başladı. Nisan 1978 tarihinde sol görüşlü Perçemci Mir Ekber Hayber bir trafik kazasında öldürüldü. Solcular bunu eski planlama Bakanı Hürrem'in ölümüne karşı bir intikam olarak hükümetin yaptığını dillendirmeye ve koz olarak kullanmaya başladılar. Onun cenazesi bir propagandaya dönüştürerek devlet memurları, üniversite ve okul öğrencilerini sokağa döktüler. Bu olay hükümet yetkililerini ciddi bir şekilde etkiledi, isyana teşvik edenlerin büyükleri yakalanarak hapse atıldı. Babrak Karmal, Nur Muhammed Taraki, Gulam Destegir Pençşiri, Dr. Şah Veli, Abdülhekim Şeri Cüzcânî tutuklanırken, Hafizullah Emin, Baryalay Şafii gibi solcular da firar ettiler.[216] Ancak çok geçmeden Muhammed Davut ani bir darbeyle ailece yok edildi, yerine Hafızullah Emin devlet başkanı olarak geçti. İstikrarsızlığın kol gezdiği darbeler ülkesinde Hafızullah Emin'in dönemi de fazla sümedi. 22 Aralık 1979 tarihinde gece saatlerinde SSCB ilk askeri uçakları Kâbil Bagram Askeri Havalimanına inmeye başladı.[217] Ardından Pulçerhi Hapishanesi, Radyo Televizyon binası ve Hafizullah Emin'in konakladığı Taç Bek Tepesi kuşatıldı. Daha önceden düzenlenmiş plana göre Emin derhal yok edildi. Yerine SSCB'in başka bir kuklası Babrak Karmal'ı iş başına getirildi.[218] Görüldüğü üzere düne kadar İngilizlerin at oynattığı

[216] Duaguy, s. 370.
[217] Büyükbaş, s. 164.
[218] Saiee, s. 104.

ülkede o gün Ruslar cirit atmaya başladı. Kukla hükümetler kağıttan yapılan binalar gibi savrulmaya, sallanmaya ve düşürülmeye başlandı.

Rusların ülkenin kurulduğu yıl 1747'den beri Afganistan'a girmeye çalışmalarının başında hiç şüphesiz Rusların sıcak sulara inme arzusu yatmaktaydı.[219] İkinci olarak, SSCB, Afganistan'ı yanı başında Pakistan'da nüfuz eden ABD'nin çevreleme politikası dahilinde Afganistan'da olası bir ABD askeri üssü kurmasına engel olma niyetini de taşımaktaydı. Üçüncü olarak ise Afganistan'ı Pakistan'daki silahlı İslami hareketlerin isyanlarından korumak ve Afganistan'da kendisine itaat edecek Babrak Karmal gibi birini devlet başkanlığı koltuğuna oturtmak istiyorlardı.[220]

Rusların Afganistan'ı işgal gecesinde Kâbil kör bir ateş altına alındı. Her yerden ağır ve hafif silah sesleri halkı tedirgin etti. Bu esnada yurtdışında bulunan Babrak Karmal'ın ses kayıtları Tacikistan Radyosu üzerinden gece saatlerinde Afganistan Radyosuna aktarıldı. Kısacası Babrak Karmal dönemi, Emin ve Taraki'nin dönemine göre daha beter ve daha istikrarsız bir dönem olarak başladı. Halka zulm ve işkence had safhaya ulaştı. Geceleri ev baskınları yapıldı. İstihbarat birimi HAD'in başına getirilen Dr. Necibullah daha önceki meslektaşlarından daha beter işkenceler uygulamaya kondu. İstihabaratın türlü işkenceleri adeta ülkenin her yerinde halkı isyana teşvik etti.[221]

İşgal edilen bir ülkenin kukla devlet başkanı Babrak Karmal, sıkıntılı bir dönemle karşı karşıya kaldı. Bir taraftan İslami grupların isyanları, devlete ait kurumları yakıp yıkmaları devam ederken diğer taraftan Halkçı ve Perçemcilerin iç çekişmeleri ve buna binaen Rus danışmanların doğrudan

[219] Ahmet K. Han, "Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük Afganistan'a Süper Güç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme", Orta Doğu Etütleri Dergisi, Ocak 2011, C. 2, S. 2. s.s. 65–67.
[220] Duaguy, s. 321.
[221] Duaguy, s. 321.

devlet işlerine müdahaleleri Karmal'ı daha yetkisiz hale getirerek daha da çıkmaza sürükledi. Ülkede tüm bu kargaşalar devam ederken Babrak Karmal, Kremlin'e davet edildi ve tam üç gün Kremlin'de kaldı. Onun Kremlin'de bulunduğu sırada ülke içindeki taraftarları psikolojik baskıya uğradı. Dr. Necibullah doğrudan KGB yetkilileriyle irtibata geçerek kendisini devlet başkanlığına hazırladı. Bu arada yurtdışı seyahatinde olan Karmal, ülkeye döndü. Demokratik Partinin seçime girmesini hoş görüyle karşıladı. Seçimden farklı bir sonuçla çıkan Dr. Necibullah'ın parti genel sekreterliğine seçilmesi, Karmal taraftarlarını tedirgin etti. Bu arada SSCB'nin başına gelen ve savaş yanlısı olmayan, demokrat politikalar izleyen Gorbaçov da Karmal'ın gitmesini istedi.[222]

Tabiri yerindeyse SSCB kendine bağlı kuklalarını teker teker kullanıp attı. Hedefine ulaşmak için acımadan insanların öldürülmesi ve işkence edilmesinden kaçınmadı. Yöntimin başına geçen kukla devlet başkanları da kendi halkına karşı aynen birer Rus gibi davrandılar. En ufak milli değere bağlı gördüğü kişilere eşrar (zarar, şerli) adı altında işkence yolyla yok ettiler.

1986 yılında Gorbaçov Rus askerlerinin ülkeyi terk edeceğini dile getirince Karmal'ın ağır tepkisiyle karşı karşıya kaldı. Karmal, ağır bir dille: *"bugün ülkeyi terk ederseniz yarın bir milyon asker göndermek zorunda kalacaksınız"* diyerek SSCB'yi tehdit etti. Karmal'ın sözlerini ağır bulan Gorbeçov, artık yegane seçenek olarak Karmal'ın gitmesi gerektiğini düşündü. Karmal'ın bu sözü Devlet başkanlığından gitmesi ve daha önceden Demokrat Partinin genel sekreterliğine gelen Dr. Necibullah'ın devlet başkanlığına gelmesi anlamına gelmekteydi.[223]

[222] Saiee, s. 116.
[223] Duaguy, s. 365.

2.5.4. SSCB Destekli Son Devlet Başkanı Dr. Necibullah

1987 yılında Babrak Karmal'dan sonra devlet başkanlığı koltuğuna oturan Dr. Necibullah, daha önceki hükümetlerde istihbarat birimi HAD'in şefi ve Demokratik Partinin genel sekreterliği gibi görevlerde bulundu. Cismen güçlü, siyasi tecrübesi, güzel hitabeti, inandırıcı kişiliği ile birlikte olayları çabuk analiz edebilen bir kişiliğe sahip olmakla beraber çok bencil ve kin besleyen bir kişiliğe de sahipti. Afganistan'ın Gerdiz ilinde dünyaya gelen Dr. Necibullah, Kâbil Habibiye Lisesini bitirdikten sonra Kâbil Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun oldu. Devlet başkanlığı koltuğua oturduğunda selefleri döneminde olduğu gibi istikrarsızlıklar tüm hızıyla devam etmekteydi. Batının maddi ve manevi desteğiyle Pakistan'da örgütlenmekte olan İslami grupların isyanları giderek artmıştı. Haziran 1987 tarihinde SSCB yönetiminin askerlerinin ülkeden çıkacağını Dr. Necibullah'a bildirmesi onu zor duruma bıraktı. Fakat önceki dönemden ibret alan Dr. Necibullah, Rus desteğinin kalması yönündeki ısrarın sonucu değişmeyeceğini bildiği için SSCB'nin ülkeden çıkma teklifini hemen kabul etti. 1989 yılında SSCB askerî olarak çekilse de 1992 yılına kadar siyasî olarak Dr. Necibullah'ın hükümetine destek vermeye ve ülkedeki üstünlüğünü korumaya devam etti. Bu çerçevede Dr. Necibullah da hedefine ulaşmak için bazı değişikliklere gitti ve muhaliflerle müzakere masasına oturmaya karar verdi.[224]

Dr Necibullah, partisine getirdiği değişiklikler, parti üyeliği olmayan yurttaşlara karşı hoşgörü ile yaklaşma, başka partilerle işbirliğine gidilme, Halk ve Perçem partisi dışındaki parti mensuplarının devlet işlerine kabulü, Hafizullah Emin sonrası hapse atılan Demokrat Partililerin serbest kalması, milli barış için oluşturulan projelerin uygulamaya konulması, Rus danışmanların tüm devlet dairelerinden çıkartılması,

[224] Saiee, s. 120.

parti sekreterleri ve mahalle yöneticilerinin yetkilerinin azaltılması, Afgan-Rus Dostluk Odalarının kaldırılması, medya kuruluşlarına serbest yayın yapabilme hakkı tanıma gibi konulardan oluşmaktaydı. Bundan böyle Dr. Necibullah konuşmalarında hep yumuşak davranmaya başladı. Yeri geldiğinde özeleştiri yaparak halkın gönlünü kazanmaya çalıştı. Ruslar tarafından tasarlanmış olan Milli Barış Projesini ileri sürerek silahlı grupların devlete bağlanmasını ve ortak işbirliğine gidilebileceğini teklif etti. Ancak, ABD ve bazı Müslüman devletlerin tam desteğini alıp Pakistan'da örgütlenmekte olan silahlı Yedili İslami gruplar, Dr. Necibullah'ın bu çağırılarına olumlu bakmadılar. Aksine hepsi birleşerek silahlı çatışmaya giriştiler. Bu isyanlara karşı Dr. Necibullah, Özbek Türklerinden olup en aktif generalı olan Raşit Dostum'u görevlendirdi ve kısmen düzeni sağladı.[225]

Dostum, belli bir müddet Dr. Necibullah'ın hükümetinin ayakta kalmasını sağladı. Ülkenin kuzeyinden başlayarak güneyi Kandahar'a kadar hükümetin otoritesini oturtarak isyancıları püskürttü. Ancak Dr. Necibullah, Dostum'un bu başarısından endişelendi. Dostum'u kendisine bir tehlike olarak görmeye başladı. Dostum'a pusu kurarak yok etmeye çalıştı. Dr. Necibullah'ın planlarından haberdar olan Dostum, restini çekerek merkezden bağımsız olarak çalışacağını ilan etti. Yedili Mücahit gruplarla birleşerek Dr. Necibullah hükümetine karşı mücadeleye girişti. Kısa bir sürede başta Belh olmak üzere yoğun olarak Özbek ve Türkmenlerin yaşadaığı ülkenin kuzey bölgsini kontrol altına alan Dostum, Kâbil'e doğru ilerlemeye başladı. 1992 yılına gelindiğinde Yedili Mücahit gruplar ülkenin güneyini ele geçirirken Dostum, binlerece Özbek Türkmen gencinin ölmesi pahasına Kâbil'in Uluslararası havalimanın ele geçirdi. Yurtdışına kaçmak için havalimanına gelen Dr. Necibullah, havalimanında tutuklacağını bildiği için BM bürosuna sığındı. Böylece son komünist

[225] Saiee, s. 120.

devlet başkanı Dr. Necibullah'ın hükümeti sona erdi ve İslam Devriminin ilk devlet başkanı olarak Sibgatullah Müceddidi devlet başkanlığı koltuğuna oturdu.[226]

Mücahitlerin kazanması batının on yıllık mücadelesinin ilk meyveleri anlamına gelmekteydi. Artık mücahitlerin oluşturduğu devlet, batının silahlarıyla zafer elde ettikleri için batının isteklerine de hayır diyemezlerdi. Rusların mğlubiyeti mücahitlerden fazla batının zaferi anlamına gelirdi. Çünkü artık yıllar sürecek batının Orta Asya hegemonyası İngilizlerden sonra bir kez daha başlayacak ve günümüze kadar devam edecekti.

Rusların hakimiyeti sırasında ülkede faaliyet gösteren bir diğer sol görüşlü parti ise Ulusal baskı anlamına gelen Sitem-i Milli Partisidir. Mao yanlısı bu parti, Özbek Türklerinden Tahir Badahşi tarafından kuruldu.[227] İlk defa 1979 yılında ABD büyülkelçisi Adolf Dabis ve dört elçilik elemanını kaçırılarak öldürülmesiyle gündeme geldi.[228] Bahdaşi, Hafizullah Emin'e karşı olduğu için Destgir Pencşiri ile birlikte 1979 yılında öldürüldü.[229] Liderleri kuruluş aşamalarında suikasta uğradığı için parti fazla gündeme gelmedi. Mücadeleci ve millet sever kimliğe sahip olan Tahir Bahdaşi'nin günümüzde dahi sevenlerinin olduğunun belirtmemizde fayda vardır.

Yine bu dönemde adından söz ettiren sol görüşlü partilerden biri dei Şûle-i Cavit Partisidir. Sonsuz ışık anlamına gelip Maoist düşünceye sahip olan bu parti, Nisan 1978 tarihinde Abdülmecit Kellekânî tarafından kuruldu. Afganistan'ın Nuristan, Nimruz, Ferah ve Hazaracat bölgesinde hakim olan partinin lideri Kellekânî 1980 yılında idam edilince partinin tabanı daha sonra sağ partilerin arasına ezilerek kayboldu[230]

[226] Saiee, s. 124.
[227] Saiee, s. 71.
[228] Duaguy, s. 239.
[229] Saiee, s. 71.
[230] Saiee, s. 72.

Parti mensupları, kendilerini şöyle tanımlamıştır:*"Afganistan Maoistler partisi, ülkenin siyasi proletarya partisi ve izcisidir. Afganistan Maoistler partisinin yol haritası uluslararası proletarya ve Afganistan proletarya hedefini dünya çapında beyan etme ve böylece partinin temel taşı olan birliği korumakla birlikte bu ideoloji, bu hedef ve bu yol haritası için mücadele etmiştir. Afganistan Maoistler partisinin en çok ve en az yol haritası yeni demokratik devrim ile istikrarın dikte edilmesi, sosyalist ve komünist hedeflerin oturtulması, başta Amerika olmak üzere emperyalizmle mücadele etmektir. Halkın mücadelesi işçi ve çiftçilerin mücadelesini, proletaryanın takip etmeleriyle gerçekleşir. Afganistan halkı da böyle mücadele edecektir. Bu mücadele köyleri, kasabaları ve şehirleri ele geçirmekle gerçekleşir."*[231]

Bu dönemde faaliyet gösteren diğer bir parti ise Afgan Millet Partisidir. Bu parti, Afgan milletinin ulusal kalkınması, Peştun etnik egemenliğini savunan, batı ve sosyal demokrasi yanlısı Ecmel Şems tarafından 1973 sonrasında kurulmuştur. Parti üyeleri sürekli hükümet içinde yer almış ve çoğu zaman da kilit bakanlıkları sahiplenmişlerdir. Parti Afganistan'ın başkenti Kâbil ve ülkenin güney bölgelerinde sürekli etkin olmuştur. Afgan milleti düşüncesini savunduğu için Peştunlar tarafından çokça ilgi görmüş ve günümüzde de aktif bir şekilde varlığını sürdürmektedir.[232]

Rusların Afganistan hâkimiyeti ve işgali sırasında ve sonrasında bahsi geçen güçlü partiler dışında sol düşünceyi yaşatmak üzere birçok parti kurulmuştur. Cemiyeti İnkılab-ı Zahmetkeşan-ı Afganistan[233], Sazman-ı Pişahang-ı Kargaran-ı Civanan-ı Afganistan[234], Sazman-ı Zahmetkeşan-ı Afganistan[235], Hizb-i İslam-i Halk Afganistan[236], Hizbi

[231] Yusofi, s. 84.
[232] Saiee, s. 73.
[233] Afganistan Emekçi ve Devrimci Topluluğu
[234] Afganistan Genç İşçiler Örgütü
[235] Afganistan Emekçiler Örgütü
[236] Afganistan Halk İslam Partisi

Adalet-i Dihkanan-ı Afganistan[237], Hizb-i Müttehid-i Milli Afganistan[238], Hizb-i Cumhuriyet, Hizb-i Vahdet-i Milli[239], Nahzat-i Azadi ve Demokrasi[240], Hizb-i Saadet-i Merdüm-i Afganistan[241], Hizb-i Afganistan-ı Vahit[242], Hizb-i Harekti Mill-i Vahdet-i Afganistan[243], Hizb-i Milli-i Afganistan[244], Hizb-i Kongre-i Milli-i Afganistan[245], Hizb-i Hareketi Sulh[246], Hizb-i Risaleti Merdüm-i Afganistan[247], Hizb-i Refah-i Merdüm-i Afganistan[248], Hizb-i Tefahüm ve Demokrasi Afganistan[249], Hizb-i Hembestegi-i Afganistan[250], Hizb-i Arman-ı Merdümü Afganistan[251], Hizb-i Peyvendi Milli-i Afganistan, Hizb-i Azadi Afganistan[252], Hizb-i Rastahiz Merdümü Afganistan[253], Hizb-i Azadihahan-ı Merdümü Afganistan[254], Hizb-i Hembestegi-i Milli-i Akvam-ı Afganistan[255], Hizb-i Terakki-i Milli-i Afganistan[256], Hizb-i Milli Hivad[257], Hizb-i Merdümü Afganistan[258], Hizb-i Milli-i Mücdele-i Afganistan[259], Hizb-i Demokrat-ı Afganistan[260], Hizb-i Milli Deriz, Hizb-i Cünbiş-i Demokrasi-i Merdümü Afganistan[261], Hizib-i Müterakki-i

[237] Afganistan Çiftçileri Adalet Partisi
[238] Afganistan Milli Birlik Partisi
[239] Ulusal Birlik Partisi
[240] Özgürlük ve Demokrasi Uyanışı
[241] Afganistan Halkı Mutluluk Partisi
[242] Bir Afganistan Partisi
[243] Afganistan Ulusal Birlik Hareketi
[244] Afganistan Milli Partisi
[245] Afganistan Ulusal Kongre Partisi
[246] Barış Hareketi Partisi
[247] Afganistan Halkı Misyon Partisi
[248] Afganistan Halkı Refah Partisi
[249] Antlaşma ve Demokrasi Partisi
[250] Dayanışma ve Bağalılık Partisi
[251] Afganistan Ulusu İdeal Partisi
[252] Afganistan Özgürlük Partisi
[253] Afganistan Ulusu Diriliş Partisi
[254] Afganistan Ulusu Özgürlükçüler Partisi
[255] Afganistan Kavimleri Milli Bağlılık Partisi
[256] Afganistan Ulusal Kalkınma Partisi
[257] Afganistan Ulusal Vatan Partisi
[258] Afganistan Ulus Partisi
[259] Afganistan Milli Mücadele Partisi
[260] Afganistan Demokrat Partisi
[261] Afganistan Ulusu Demokrasi Hareketi

Demokrat-ı Afganistan[262], Hizb-i Demokrasi-i Afganistan[263], Hizb-i Nahzat-i Faragir-i Demokrasi-i ve Terakki-i Afganistan gibi partiler günümüze kadar sol kesimi temsil etmektedir.[264]

2.6. Değerlendirilime

Rus yanlısı Afganistanlı solcular, Muhammed Davut'un ailece yok edilmesinden sonra, Nur Muhammed Taraki liderliğinde iktidara gelmiş, örf, adet ve dini geleneklerine sıkca bağlı olan Afganistan halkına komünist bir sistemi dayatmaya çalışmışlardır. Bu durum da ister istemez Müslüman halkın tepkisini çekmiştir. Komünistler, kendi sol görüşlerini uygulamaları için yegâne yöntem olarak güç kullanmayı, bu çerçevede hapse atma, işkence çektirme ve öldürme yollarını seçmişlerdir. Bu durumda sadece halkın inancı tahrip edilmemiş, bunun yanında yol, işyeri ve köyler de tahrip olmuş, bir milyondan fazla insan şehit olurken, sayısız Afgan vatandaşı da yaralı ve engelli olmuştur.

Afganistan kültürüne ters hareket veya hiçbir ideolojinin başarılı olamayacağı tarih boyunca defalarca kanıtlanmıştır. Afgan kültürünü değiştirmek isteyen İngilizler, Ruslar ve batılı güçler tarihin derinliklerine gömülmeye mahkum olmuşlardır. Rus destekli sol parti içindeki adaletsizlikten bıkmış gençlere hemen her dönemde darbe yegane kurtuluş yolu olarak empoza edilmiştir. Gençlere bir cennet bahçesi gibi gösterilen komünist düşünce herhangi bir temeli olmadığının farkına varılınca kapıldıkları düşünceden pişman olmuş ve kurtulma yollarını aramışlardır.

1973 yılında gerçekleşen komünist darbesinden sonra kabine sol partililer arasında bölünmüş, bahsi geçtiği gibi Nur Muhammed Taraki Devrimci Demokratik Parti Konsey Sekreteri ve Afganistan Devlet Başkanı olarak atanırken di-

[262] Afganistan Demokrat Kalkınma Partisi
[263] Afganistan Demokrasi Partisi
[264] Afganistan Demokrasi Uyanma ve Kalkınma Partisi

ğer darbeciler de sırasıyla aşağıdaki görevlere atanmıştır: *"Hafizullah Emin, Devrim Konseyi Yardımcısı ve Başbakan, Babrak Karmal, Devrim Konseyi Yardımcısı ve Başbakan Yardımcısı, Dr. Anahita Ratibzad, Çalışma ve Sosyal İşler Bakanı, Sultan Ali Keştmant, Plan ve Proje Bakanı, Nur Ahmet Nur, Dışişleri Bakanı, Destgir Pencşiri, Milli Eğitim Bakanı, Muhammed İsmail Danış, Sanayi ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Abdülkerim Misak, Maliye Bakanı, Gulam Müceddid Süleyman Layık, Radyo Televizyon Bakanı, Nizameddin Tehzip, Sınır İşleri Bakanı, Muhammed Rafi, Milli Gelirler Bakanı, Salih Muhammed Ziri, Sulama ve Ziraat Bakanı, Mahmut Sarma, Yüksek Öğrenim Bakanı, Muhammed Hasan Barak Şafii, Kültür ve Turizm Bakanı, Muhammed Aslam Vatancar, Haberleşme Bakanı, Mansur Haşimi, Su ve Elektrik Bakanı, Abdulkadir, Savunma Bakanı, Abdülhekim Şerî Cüzcanî, Adalet Bakanı ve Kudüs Gurbendi Ticaret Bakanı olarak atanmıştır."*[265]

Devlet başkanlığı koltuğuna oturan Nur Muhammed Taraki, gerçekleştiği devrimin hedeflerine ulaşmak için devlet başkanı olarak, toplumu ve siyasi gelişmeleri kontrol altına alan sekiz maddelik bir ferman çıkartmıştır. Fermanın birinci ve ikinci maddeleri Muhammed Zahir Şah ve Muhammed Davut'un malvarlığına el konulduğunu ve bu ailenin ülkeye girme yasağını kapsamıştır. Üçüncü madde ile daha önceki bütün kanun ve yasalar kaldırılmış, yerine Rus sistemine göre ayarlanmış yasa ve kanunlar getirilmiştir. Dördüncü maddede Afganistan'ın resmi dilleri Peştu ve Dari dışında en çok konuşulan diğer dört dil, Özbek ve Türkmen Türkçeleri, Nuristanice ve Beluççe dillerinin geliştirilmesi ve medyada yer alması gerektiğini düzenlemiştir. Beşinci madde faiz ve rehin alma gibi işler kaldırmış, altıncı madde baba velayetini kaldırmış, kadın ve erkek haklarının eşit olduğu üzerine durulmuştur. Yedinci madde ise toprak reformunu içermiştir. Bu yasaya göre kimsenin 30 dönümden fazla toprağı ol-

[265] Duaguy, s. 240.

mayacaktır. Ayrıca toprağı olmayan çiftçilere beşer dönüm arsa verileceğini vurgulanmıştır. Bu uygulama ile sosyalist düşünceyi yayarak çiftçilerin desteğini almaya çalışmıştır. Bu maddeler dışında köy ve kasabalarda okuma yazma kursları açılacağı da zikredilmiştir.[266]

Özetle 1978 yılında Nur Muhammed Taraki ile başlayan, Hafizullah Emin ve Babrak Kamal ile devam eden, Dr. Necibullah ile sona eren komünistlerin iktidar döneminin sürekli darbeler ve kargaşalar dönemi olarak değerlendirebiliriz. Çünkü bu dönemler fiilen veya dolaylı olarak SSCB'nin işgal yıllarıdır. Ruslar kendisine karşı çıkanı indirmiş, itaat edeni tahta çıkarmıştır. Bu da ne yazık ki, askeri darbelerle ve yüzlerce insanın ölümüyle gerçekleşmiştir.

15 Eylül 1979 tarihinde düzenlendiği darbe ile devlet başkanlığı koltuğuna oturan Emin, dört aylık devlet başkanlığı dönemi sürekli Pakistan'da örgütlenmekte olan mutaassıp muhafazakâr İslami gruplar ile içeride örgütlenmiş, SSCB'nin desteklediği Perçemcilerin isyanlarıyla geçirmiştir. Çünkü SSCB yetkilileri Emin'e, Emin ise SSCB yetkililerine güvenmemekteydi. Hatta devlet başkanlarının kalacağı köşkü (Arg) terk ederek Taç Bek Tepesine taşımıştır.

Emin, Pakistan'daki İslami grupların isyanlarından kurtulma yollarını ararken, SSCB kendisinin Afganistan'a girmesine yasal bir zemin hazırlayacak olan büyük bir propagandayı ortaya atmış ve Pakistan'daki silahlı İslami grupların ABD eşliğinde Afganistan'a saldıracağını duyurmuştur. Bu oyun Emin'i daha da zor bir duruma bırakmıştır. Ancak Emin, SSCB'nin Afganistan'a girmesini hoş karşılamamıştır. SSCB ise Afganistan'da ABD'nin askeri bir üs kuracağını düşünerek 1978 yılında imzalanan antlaşmaya dayanarak 22 Aralık 1979 tarihinde askeri uçaklarını Kâbil havaalanına indirmeye başlamıştır. Bunu duyan Emin, hemen partinin siyasi büro

[266] Duaguy, s. 241.

yetkililerini Taç Bek Tepesindeki konutuna toplantıya çağırmıştır. O gün Rus aşçı tarafından yapılan ilk yemekle Emin zehirlenmiş ve o anda ailesinin gözünün önünde kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Yerine eski başbakanı olan Babrak Karmal getirilmiştir.[267]

1979 yılından 1989 yılına kadar devam eden Rus işgali Afganistan'ı sonu gelmeyen bir yıkıma götürüren Sovvyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği SSCB'inin de sonunu getirmiştir. Yaklaşık yirmi bin askeri kayba uğrayan Rusların hakimiyet alanları da daralmıştır. 1989 yılında Afganistan'ı terk etmesinden çok kısa bir süre sonra 1991 yılından itibaren Türk Cumhuriyetleri de bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Burada vurgulanması gerek bir nokta ise süper güçlerin soydaşı soydaşa, Müslümanı Müslüman katlettirmeleri meselesidir. Rus işgali Afganistan'da bir milyona yakın insanın şehit, yarım milyona yakın insan engelli ve üç milyondan fazla Afgan vatandaşının muhacir olmasına sebep olurken az önce bahsi geçtiği üzere 20 bine yakın SSCB'nin askerinin de ölmesine sebep olmuştur. Ne yazık ki hayatını kaybedenlerin çoğunu Müslüman Özbek, Türkmen, Kırgız, Kazak ve diğer Müslüman Türkler oluşturmaktaydı. Savaşın devleri Müslümanları Müslümanlara karşı öldürmeyi iyi becerirlerdi. Nitekim İngilizler de Müslüman Hindûlar'ı Osmanlı'ya karşı aynı şekilde savaştırmışlardı. Bu gün dahil bu politika dünyanın birçok noktasında izlenmektedir. Müslümanların biran evvel uyanmaları gerekmektedir.

[267] Duaguy, s. 241.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABD'NİN AFGANİSTAN HÂKİMİYETİ MÜCADELESİ (1992-2019)

3.1. Batı Hâkimiyetinde Sağ Örgütler Dönemi

Afganistan'da sol örgütler doğu bloğu SSCB'yi temsil ederken sağ örgütler de batı bloğunu temsil eden ABD ve NATO'nun işbirlikçisi olmuşlardır. Afgan mücahitleri olarak dünyaya ün salan silahlı örgütler, Pakistan üzerinden batının her türlü desteğini almışlardır. Sağ ve sol örgütler, doğu ve batı çatışmasının aleti olmuşlardır. Mücahitler, cihad adı altında her ne kadar ülke içinde ve dışındaki samimi müslümanların desteğini kazansalar da arkalarındaki destekçilerin batı olması hasebiyle başarıya ulşamamışlar ve samimi olmadıkları için Afgan cihadı sonuçsuz kalmış, aksine iç savaşının neticesi olarak Taliban'ın ortaya çıkmış, ülke batı tarafından resmen işgal edilmiştir. Burada vurgulanması gereken nokta 1979 yılında batı destekli kurulan İran İslam Devriminin başarılı olup 1992 yılında gerçekleştirilen Afgan İslam Devriminin başarısız olmasıdır. İran Devriminin başarılı olmasının altında İran Mollalarının bilinçli ve vatansever bir şekilde hareket etmelerinden kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir. Böyle davrandıkları için kısa bir sürede kendilerini toparlayarak kendilerini batı egemenliğinden kurtarmayı başarmışlar ve süratle bölgesel güç haline gelmişlerdir. Tabii burada mez-

hebin önemi de gözden kaçırılmamaldır. Çünkü Şiî imamet anlayışına göre imamın (liderin) sözleri bağlayıcıdır. İtaat edilmesi şarttır. Bunun da etkilisi olması muhakkaktır.

Afgan Mücahitlerinin başarsız olmalarının altında ise bilinçsiz bir şekilde hareket etmeleri, kişisel hırs ve iktidar peşine takılmaları ve ulusal haklarının korunmasının ikinci plana bırakılmasından kaynakdığı kabul görmüş bir yargıdır. Diğer cihetten İran devrimi konusunda başarsız olan batının Afganistan meselesinde böyle bir hataya düşmemek için dikkatli hareket etmesi, mücahitlerin birlik içinde olup vatanseverliğe bağlı bir örgüt halinde hareket etmelerine fırsat tanımamaları, aksine örgütlere bölerek zayıflatmaları da başka birhakikattır. Nitekim batılı güçler böyle bir birliğin oluşmaması, İran Mollaları gibi bilnçli hareket etmemeleri için tutcu Taliban Örgütünü kurarak ülkeyi kolayı bir şekilde işgal etmeyi başardılar.

Rus işgaliyle nice Müslümanlar katledilirken batı işgaliyle de daha fazla Afganistanlı katledilmiş ve katledilmeye devam etmektedir. Ayrıca ABD'nin 2014 yılında Afganistan Devlet Başkanı Eşref Gani ile yaptığı uzun müddetlik güvenlik antlaşmasıyla ülkeyi uzun müddetli bir şekilde işgal etmiştir. Günmüzde de dahil ABD, Rusya, Çin, İran Taliban ile işbirliği yapmakta, işgal altında bulunan hükümetle Taliban'ı savaştırmakta ve Müslüman kanı dökülmektedir. Bu bölümde başta ABD olmak üzere batılı güçlerin Afganistan'ı işgal etmelerine sebep olan sağ görüşlü partiler değerlendirilmiştir.

3.1.1. Hizb-i Cemiyet-i İslam-i Afganistan

Sağ partilerin en güçlü ve nufüzlularından olan Cemiyet-i İslam-i Afganistan Yedili Mücahit grubun en meşhur örgütü olarak kabul görmüş ve Tacik kökenli Profesör Burhaneddin Rabbani tarafından 1971 yılında kurulmuştur.[268] Partinin

[268] Begi, s. 20

kökü eski Nahzat-ı İslami hareketine dayanmaktadır.[269] Parti, muhafazakâr bir düşünceye sahip olup, etnik bağlılıkların, örf ve adeti birden bire değiştirilemeyeceği tezini savunur, her Müslüman'ın farklı görüşleriyle Afganistan'da refah içinde yaşayabileceğini ileri sürer. Karşıtları tarafından Peştun karşıtı, Tacik egemenliğini savunan parti olarak görülür. Nitekim bu parti ve lideri Peştun kökenli diğer bir lider Mühendis Gülbeddin Hikmetyar tarafından yönetilen Hizb-i İslami ile sürekli rekabet halinde olmuş ve birbirini yok etmeye çalışmıştır. Defalarca Kâbil'de silahlı çatışmalara girmişlerdir. Afganistan hakkında çalışma yapan George Arny, partinin lideri Rabbani hakkında şunları yazmıştır:*"Rabbani ılımlı, ilimli ve dindar bir insandır. O, çok hayâlı olan dikkatli bir liderdir. Onun örgütçüleri yabancı düşmanı olduklarını hep gizlemeye çalışyorlardı."*[270]

Ehl-i Sünnet çizgisinde olan Rabbani, ilkokulunu doğduğu yer olan Badahşan'da okur, sonra dini bir okulu Kâbil'de bitirir. Daha sonra Kâbil Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girer. 1968 yılında Mısır Ezher Ünivesitesinde lisansüstü eğitimini alır. Kâbil'e dönünce Muhammed Zahir'in reformlarına karşı örgütlenmeye başlar. 1971 yılında Cemiyet-i İslam-i Partisini kurar. Rabbani'nin bu liderliği Taliban tarafından suikasta uğrayana kadar devam eder. Muhammed Dauvd'un Muhammed Zahir'e karşı darbe düzenlemesi sonucu Rabbani Pakistan'a kaçar, Muhammed Davut'a karşı silahlı mücadeleye girişir. Afganistan'ın SSCB işgali sonrası şöhret kazanan Rabbani, Pakistan üzerinden silahlanır, Mücahit gruplar ile birlikte komünist hükümete karşı savaşa girer.[271]

1992 yılında Mücahitler Kâbil'i ele geçirince Sibgatullah Müceddidi iki aylığına geçici devlet başkanı ve onun ardından Rabbani dört aylığına devlet başkanlığı koltuğuna otu-

[269] Saiee, s. 108.
[270] Duaguy, s. 242.
[271] Duagu, ys. 242.

rur. Devlet başkanlığı koltuğuna geçen Rabbani, güvenlik meselelerini bahane ederek devlet başkanlığı süresini uzatır ve en büyük rakiplerinden olan Hizb-i İsalm-i Partisinin lideri Gülbeddin Hikmetyar'i başbakan olarak atar. 1992 sonrasında iç savaş başlar ve başkent Kâbil harabeye dönüşür. Uluslararası İnsan Hakları Örgütü ve Uluslararası Af örgütü bu iç savaşta 25 bin sivilin öldüğünü açıklar. Bu örgütlerin raporlarına göre birçok insan işkenceye maruz kalır ve tecavüze uğrar. 1996 yılında Taliban Kâbil'i ele geçirince devlet başkanı olan Rabbani, ülkenin başkentini kendi ili Badahşan'a taşıyarak Taliban'a karşı savaşmaya başlar.[272]

Bir müddet sonra ülkenin çoğu Taliban'ın eline geçer, okullar ve üniversiteler kapatılır. Taliban'in aksine Rabbani'nin kontrolünde olan bölgelerde kızlar okula gider, hanımlar çarşı ve pazara çıKâbilirler. Taliban'ın kontrolündeki bölgelerde ise kızlar okula gidemez, hanımlar tek başlarında dışarıya çıkamaz hale gelirler. Rabbani, 2001 yılında Taliban'ın ABD öncülüğünde batılı güçler tarafından devrilmesinden sonra hükümeti geçici devlet başkanı seçilen Hamid Karzai'ye devreder. Rabbani, Hamid Karzai döneminde de devletin içinde çalışmaya başlar. 2004 yılında devlet başkanlığına aday olacağı beklenirken son anda kararından vazgeçer, partisi tarafından Muhammed Yunus Kanuni'yi aday gösterir. Rabbani'nin kendisi 2005 yılında temsilciler meclisi seçimlerine adaylığını koyar, milletvekili olarak meclise girmeyi başarır. Bundan sonra yeni oluşturulan Sulh Konseyi başkanlığına getirilir ve Taliban ile görüşmeleri başlatır. Rabbani, 20 Eylül 2011 tarihinde Kâbil'de Taliban tarafından düzenlenen bir terör saldırısı sonucunda hayatını kaybeder.[273] Ardından partinin başına oğlu Selahaddin Rabbani geçer. Cemiyet-i İslami 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimine Dr. Abdullah Abdullah'ı aday gösterir, %46 oy alır. Abdullah, se-

[272] Duaguy, s. 243.
[273] Duaguy, s. 244.

çim sonrası oluşturulan milli birlik hükümetinde icra başkanı olarak görev yapar. Rabbani'nin oğlu Selahaddin Rabbani dışişleri bakanı olarak çalışmaktadır. Abdullah ise 2019 yılı Cumhurbaşkanlık seçimlerine Raşit Dostum'un desklediği Dr. İnayetullah Babür Farahmand'ı birinci yardımcısı alarak tekrar adaylığını koyar.

3.1.2. Hizb-i İslami (Hikmetyar)

Batının desteiğiyle SSCB'ye karşı savaşan örgütlerden ikincisi 1971-1972 yılllarında Mühendis Gülbeddin Hikmetyar tarafından kurulan Hizb-i İslam-i Afganistan'dır. Partinin lideri Hikmetyar, Kâbil Üniversitesi Mühendislik Fakültesinde öğrenciyken parti faaliyetlerinden dolayı fakülteden atıldığı için eğitimi yarıda kalmıştır.[274] Parti, birçok konuda diğer partilerden önce Batıdaki teknolojik gelişmeleri kabul etmiştir. Ancak kız ve erkek öğrencilerin ortak okumalarını içki ve kumara benzeterek reddetmiştir. Yine George Arny bu konuda şöyle görüş belirtmiştir:*"Bu partinin üyeleri diğer gelenekçi mollalar gibi değildir. Kadın ve erkeğin okumasını teşvik eder, nitekim Karaçi Pakistan'da kızlar için bir okul açmış, en iyi klinikleri hizmete sunmuştur."*[275]

İç savaşın önemli bir aktörü olan Hikmetyar, 1992 yılı İslam Devriminin[276] gerçekleşmesinden sonra hükümeti kurmada aktif rol oynamış ve başbakanlık koltuğuna bile oturmuştur. Başbakanlık dönemlerinde Türkiye'yi ziyaret eden Hikmetyar, Necmettin Erbakan Hükümeti tarafından yoğun ilgi ile karşılanmıştır. Cihad için samimi Müslümanlar tarafından gönderilen destekler iç savaşta kullanılmış, nice masum insanların ölümüne sabep olmuştur. Daha sonra türlü anlaşmazlıklar yüzünden hükümetten ayrılan Hikmetyar 2017 yılına kadar hükümetin silahlı muhalifi olarak ülke-

[274] Duaguy, s. 20.
[275] Duaguy, s. 244.
[276] Ziyayi, s. 16.

nin güney bölgelerinde varlığını devam ettirmiştir.[277] Fakat 2014 yılında devletin başına geçen Peştun asıllı Eşref Gani tarafından Kâbil'e davet edilmiş, özel haklar tanınmış, 2019 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine adaylığını koymuştur.

3.1.3. Hizb-i İslami (Yunus Halis)

Pakistan üzerinden batının desteğiyle Ruslara karşı mücadele eden bu örgütün lideri Mevlevi Yunus Halis, Hindistan'ın Diyubent medresesinde eğitim görmüş muhafazkar bir molladır. Halis, Muhammed Davut döneminde ülkeden firar etmiş, belli bir süre Hikmetyar ile çalışmış daha sonra siyasi anlaşmazlılardan dolayı ayrılmış, 1973 sonrasında bu partiyi kurmuştur. Yunus Halis'in örgütünde baba velayeti ağır basmış, okumuş ve bilmiş çok insan bulunmamıştır.[278] Yunus Halis'in vefatından sonra partiden pek sesi duyulmamış, taraftarlarının çoğunun Hizb-i İslam-i Hikmetyar'a karışmış olduğu kuvvetle muhtemeldir.

3.1.4. Hizb-i İttihad-ı İslami

Batı üzerinden Pakistan ve Suudi Arabistan gibi İslam devletlerinin en çok desteğini alan partinin lideri muhafazakâr ulema sınıfından Abdurrab Rasul Seyyaf'tır.[279] Seyyaf, dini medreselerde eğitim almış, Kâbil Üniversitesi'nde derslere girmiş, komünistler döneminde tutucu faaliyetlerinden ölümle mahkûm edilmiş, Hafizullah Emin onu ölümden kurtararak hapse atmıştır. Babrak Karmal devlet başkanı olunca onu serbest bırakmış ve Pakistan'a gitmiştir. Pakistan'daki İslamî örgütler bir ara onun liderliğinde birleşmiş ancak kısa bir süre sonra parçalanmışlardır.[280] Böylece Seyyaf da

[277] Duaguy, s. 245.
[278] Khalilullah Rasuli, *1991'den Günümüze Kadar Afganistan Türkiye İlişkileri,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 25.
[279] Begi, s. 20.
[280] Saiee, s. 110.

kendi örgütünün adını 1980 yılında "İttihad-ı İslami" koymuştur. Onun yönettiği örgütün, diğer örgütler gibi yıllarca Pakistan gizli istihbaratı ISI ile işbirliği yaptığı nakledilmektedir. George Arny onun hakkında şöyle yazar: *"Seyyaf, beni İslam'a davet eden ilk ve tek liderdi. O, Vahhabiliği takip ederdi. Kurân- Hadis'te olmayan her şeyi reddederdi. O, ayrıca mezarlıklara gidip dua etmeyi reddeder ve ağır bir şekilde eleştirirdi. Ancak Seyyaf Vahabiliğini inkar ederdi. Seyyaf, Suudi Arabistan ve Arap Emirliklerindeki yardım kuruluşlarından çok yardım toplardı. Böylece Pakistan'daki Afganistanlı muhacirler için Seyyaf Abat adlı bir kasaba kurmuş, modern silahları satın almış ve yabancı bankalarda para biriktirebilmiştir."*[281]

Özetle Seyyaf, İslam devriminin gerçekleşmesinde aktif rol oynarken aynen diğer gruplar gibi daha sonra iç savaşın bir parçası olmuştur. 1992 yılı sonrasında bakanlık gibi zirve noktalara ulaşmış, 2001 yılı sonrasında yeni hükümetin kurulmasına katkı sağlamış, temsilciler meclisine milletvekili olarak seçilmiş, Cumhurbaşkanlığı seçimlerine adaylığını koymuş, katı ve ciddi duruşlarıyla mücahitlerin toplantılarında yer almıştır. Kâbil ve Pağman bölgesinde yoğun tarafları olan Seyyaf günümüzde hayatta olup siyasi faaliyetlerine devam etmektedir.

3.1.5. Hizb-i Hareket-i İnkılab-i İslami Afganistan[282]

SSCB'ye karşı savaşan örgütlerden olan bu parti, 1978-1979 yıllarında eskiden Afganistan Temsilciler Meclisi üyesi ve ılımlı bir yapıya sahip olan Muhammed Nebi Muhammedi tarafından kurulmuştur. Parti siyasi ve sosyal bakımdan ılımlı bir yapıya sahip olmuştur. 1980 yılından sonra çok güçlenen parti daha sonra hazineden sorumlu parti görevlisi örgütün paralarını kaçırınca parti maddi yönden zayıflamış-

[281] Duaguy, s. 246.
[282] İslam Devrimi Partisi

tır.[283] Partinin lideri Muhammed Nebi Muhammedi saf niyetli ve ciddiyetsiz bir kişiliğe sahip olduğu nakledilmiştir.[284] Günümüzde partinin adından pek söz edilmemektedir.

3.1.6. Hizb-i Mehaz-ı Milli-i Afganistan[285]

SSCB'nin işgal sürecinde Pakistan'da barınan yedi İslamî örgütten biri olan Mehaz-ı Milli, 1980 yılında kimseye zararı dokunmayan, mutaassıp olmayan Pir Seyit Ahmet Geylani tarafından yılında kurulmuştur. Bu partinin tabanını aydın ve okumuş kesimler oluşturmuş ve sadece Kızıl Orduya karşı savaşılması gerektiğini vurgulamıştır.[286] Bunu yaparken sıradan masum halkın zarar görmesinden kaçınılması gerektiğini dile getirirmiştir. Geylani aynı zamanda güney ve güney doğu bölgelerinde belli bir nüfuza sahip olan bir tasavvufi tarikatın liderliğini de yapmıştır. Halk onu sevip sayarmıştır.[287] 2001 sonrasında aktif siyaset içinde olan parti lideri günümüze kadar farklı ittifaklar içinde yer almış, partisinin varlığını korumuştur.

3.1.7. Hizb-i Cephe-i Necat-ı Milli-i Afganistan[288]

SSCB'ye karşı savaşan örgütlerin başında gelen partilerden biri de Cephe-i Necat-ı Milli-i Afganistan'dır. Parti, Mısır Ezher'de eğitim görmüş, çabuk öfkelenen ve öfkesini kontrol altına almayan, düşündüğünü korkmadan dile getirebilen Pir Sibgatullah Müeceddidi tarafından 1976 sonrasında kurulmuştur.[289] Açık sözlü olan Müceddidi'den güçlü bir partinin lideri Hikmetyar'ın bile kokup çekindiği aktarılmıştır. 1992 yılında İslam Devriminin ilk Cumhurbaşkanı olan

[283] Saiee, s. 110.
[284] Duaguy, s. 247.
[285] Afganistan Ulusal Cephe Partisi
[286] Saiee, s. 110.
[287] Duaguy, s. 247.
[288] Afganistan Ulusal Kurtuluş Cephesi
[289] Begi, s. 20.

Müceddidi, 2001 yılı sonrasında da yeni hükümetin kurulmasına aktif olarak yer almış ve farklı üst düzey konumlarda bulunmuş, 2019 yılında kendi eceliyle vefat etmiştir. Sünni düşünceyi temsil eden bu örgütlerin dışında Şii mezhebine mensup İran destekli Şeyh Seyit Behişti, Muhammed Ekberi, Abdul Ali Mazari ve Şeyh Asif Muhsini'nin örgütleri bulunmakta olup aşağıda özetle ele alınacaktır.[290]

3.1.8. Hizb-i Vahdet-i İslam-i Afganistan

SSCB'ye karşı savaşan, yoğun olarak Şii Caferi mezhebinde olan Hazaraları temsil eden Afganistan İslami Birlik Partisi Muhammed Kerim Halili tarafından kurulmuştur. Cihad döneminde İran'ın güçlü desteğini alan Vahdet-i İslam-i Afganistan, Mücahitler dönemi ve 2001 yılı sonrasında aktif rol onayamış, lideri Halili, 2009 yılı devlet başkanlığı seçimlerinde Hamid Karzayi'yi desteklemiş ve devlet başkanı yardıcısımcsı olarak seçilmiştir. Parti, 2014 devlet başkanlığı seçimlerinde Eşref Gani'yi desteklemiş ve partinin üyelerinden Server Danış devlet başkanı ikinci yardımcısı olarak seçmiştir.[291] Halili, 2019 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Cemiyet-i İslam-i Afganistan'ın adayı Dr. Abdullah Abdullah'ı desteklemiş, partisinden Esadullah Saadeti'yi cumhurbaşkanının ikinci yardımcısı olarak aday göstermiştir.

3.1.9. Hizb-i Vahdeti İslami Merdümü Afganistan

SSCB'ye karşı savaşan Şii Caferi Mezhebinde olan Hazaraları temsil eden Afganistan Halkı İslami Birlik Partisi eski medrese sisteminde okuyan Şii molla ve seküler görüşlü Muhammed Muhakkik tarafından kurulmuştur. Cihad döneminde İran gibi Müslüman devletlerin desteğini alıp Mücahitler döneminde aktif olarak görev yapan Muhakkik,

[290] Yusofi, s. 125.
[291] Duaguy, s. 248.

2001 yılı sonrasında da Hamid Karzai Hükümetinde yer almış, bakanlık, devlet başkanı yardımcılığı, milletvekilliği yapmış, 2014 devlet başkanlığı seçimlerinde Abdullah Abdullah'ı desteklemiş ve milli mutabakat hükümetinde icra başkan yardımcısı olarak atanmıştır.[292] Afganistan siyasetinde aktif bir şekilde varlığını koruyan Muhakkık, 2019 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Peştun asıllı Hanif Atmar'ın ikicnci yardımcısı olarak adaylığını koymuştur. Akkılı bir siyasetçi olan Muhakkık 2018 milletvekilleri seçiminde bir oğlunu Mezar-i Şerif diğer bir oğlunu ise Kâbil'den aday göstermiştir.

Günümüzde dâhil başta ABD olmak üzere tüm batılı işgalcilerle işbirliği içinde başka partiler de bulunmaktadır. Bunlar Hizb-i Hembestegi-i Milli-i Civanan-i Afganistan[293], Hizb-i Milli-i Vahdeti Akvam-ı Afganistan[294], Hizb-i Kar ve Tavsia-i Afganistan[295], Nahzat-ı Hembestegi-i Milli-i Afganistan[296], İnsan Hakları Koruma ve Afganistan Kalkınma Partisi, Hizb-i Sulh ve Vahdeti Milli-i Afganistan, Hizb-i Sulh-u Milli-i İslami-i Akvam-ı Afganistan, Hizb-i Liberal Azadi Hah-i Afganistan, Cemaat-ı Davet İle'l Kur'ân ve s-Sünnet-i Afganistan, Nahzat-ı Milli-i Afganistan[297], Hizb-i Sulh-u Milli-i İslami-i Afganistan[298], Hizb-i Saadet-i Milli-i ve İslami-i Afganistan[299], Hizb-i İslami-i Vatan-ı Afgan[300], Hizb-i Tahrik-i Vadet-i Müslimin-i Afganistan[301], Hizb-i İtidal-ı Milli-i İslami-i Afganistan[302], Hizb-i İstiklal-ı Mill-i Afganistan[303], Hizb-i Nahzat-ı Hakimiyet-i Merdümü Afganistan[304], Hizb-i

[292] Yusofi, s. 139.
[293] Afganistan Gençleri Ulusal Dayanışma Partisi
[294] Afganistan Kavimleri Ulusal Birlik Partisi
[295] İş ve Kalkınma Partisi
[296] Afganistan Ulusal Dayanışma Uyanış Partisi
[297] Afganistan Ulusal Uyanış Partisi
[298] Afganistan Barış ve İslam Partisi
[299] Afganistan Ulusal Mutluluk ve İslam Partisi
[300] Afgan Ülkesi İslam Partisi
[301] Afganistan Müslümanları Birliğe Tahrik Partisi
[302] Afganistan Ulusal İslam ve Ilımlı Partisi
[303] Afganistan Ulusal Egemenlik Partisi
[304] Afganistan Halk Egemenliği Uyanış Partisi

Vahdet-i İslami-i Millet-i Afganistan[305], Hizb-i Nuhbegan-i Merdümü Afganistan[306], Hizb-i Azadihahan-i Meyhen, Hizb-i Peyvend-i Meyhen-i Afganistan, Hizb-i Subat-ı Milli-i İslami-i Afganistan, Hizb-i İktidar-ı Milli, Hizb-i Afganistan-ı Nevi, Hizb-i Refah-ı Milli, Hizb-i Rafah-i Afganistan, Hizb-i Ümmeti İslami Afganistan, Hizb-i Milli-i İslami-i Afganistan, Hizb-i Merdümü Müslüman-ı Afganistan, Hizbullah-ı Afganistan, Hizb-i Ulus-ı Televin-i Afganistan, Hizb-i Müettehid-i İslami-i Afganistan, Hizb-i Nahzat-ı İslam-ı Afganistan, Hizb-i İktidar-ı Milli-i İslami-i Afganistan, Tahrik-i Vahdet-i Mücahidin-i Ulus-ı Afganistan, Hizb-i Tevhid-i Merdümü Afganistan, Hizb-i Mill-i Vatan, Hizb-i İnsaf-ı Milli-i İslami, Hizb-i Milli-i Faalin-i Sulh, Hizb-i Sulh Milli İslami Akvam, Hizb-i Tevhid-i Merdum[307], De Milli Vahdet Ulus-ı Tahrik, Hizb-i Merdümü Afganistan, Hizb-i İnsicam -ı Milli [308], Hizb-i Nahzat-ı Bidari-i Milli-i Felah, Hizb-i Hembestegi, Hizb-i Azadegan, Hizb-i Milli, Hizb-i Hakikat, Hizb-i Adalet-i İslami, Hizbi Hareket-i İslami, Hizb-i İslami Afganistan-ı Vahid, Hizb-i Himayet Ez Hukuk-ı Merdümü Afganistan, Hizb-i Hak ve Adalet, Hizb-i Hareket-i İslami-i Merdüm, Hizb-i İktidar-ı Milli, Hizb-i Hareket-i Milli, Hizb-i Asr-ı Ma[309], Hizb-i Azadihahan-ı Merdüm, Hizb-i Millet-i Müttehid ve Hizb-i İcma-ı Milli-i Civanan[310] partisinde oluşmaktadır.

3.1.10. Taliban Dönemi ve Batı İşgali

Batı ve bazı Müslüman devletlerin destekleriyle Pakistan'da faaliyet gösteren bahsi geçen Yedili Mücahit grup ile İran'ın desteklediği Sekizli Şii Örgütler birleşerek komünist bir yönetim olan Dr. Necibullah hükümetine son

[305] Afganistan Milleti İslam Birliği Partisi
[306] Afganistan Seçkin Halk Partisi
[307] Ulus
[308] Bütünleşme
[309] Çağımız Partisi
[310] Ulusal Gençler Birliği

vererek İslami bir hükümetin kurulmasını sağladılar. Ancak kendi aralarında anlaşamayınca ülkeyi bitmeyen bir iç savaşa sürüklediler.[311] SSCB'ye karşı bu örgütleri destekleyen batı da bu örgütlerin başarısızlık ve anlaşamazlıklarını göz önünde bulundurarak yeni bir seçenek aramaya çalıştı. Bu hareketin adı medrese talebeleri anlamına gelen Taliban'dır.[312] Bu konuda *Ruydadhah-i Penc Daha-i Ahir Der Afganistan* adlı eserin yazarı Mehdi Duaguy'un açıklamaları ışık tutucu mahiyettedir: *"1993 yılında Pakistan'da Vefa adlı bir matbaada çalışırken orada çarşıda bekçilik yapan bir Afganistanlı ile tanıştım. Kendisinin komünistler döneminde Afganistan içişleri bakanlığında çalıştığını ve aile geçimini sağlamak üzere Pakistan'a geldiğini anlattı. Çok sakin bir kişiliğe sahip olan o Afganistanlı bekçi sık sık odama gelir ve geçiminden şikâyet ederdi. Aralık 1993 tarihinde tekrar odama uğradı ve Pakistan'daki BM şubelerinden birinin Afganistanlı polis ve askerlerin ideolojilerine bakmadan eleman olarak alınacağını ve 100 dolardan başlayarak 300 dolara kadar maaş verileceğini duyurduğunu dile getirerek konu hakkında benim fikrimi sordu. Ben ise bu konuda hiçbir bilgim olmadığını söyledim. O, BM'nin Afganistan için yeni bir örgüt kuracağını ve geçmiş düşüncelerin bir tarafa bırakılarak ortak bir düşünce ile hareket edileceğini söyledi. O, ayrıca bu örgütlerin altı aya kadar düzenli askeri eğitim alacağını ve altı ay sonra gönderilecek yerlerinin bilmediğini öne sürdü. Ben hangisini yararlı görürsen onu yap dedim. O, kendisinin buradaki bekçiliğinden daha çok maaş alacağını ve daha rahat olacağını dile getirdi. Özetle o genç müsaade istedi ve ayrıldı. Bir müddet sonra odama uğrayan o gençle yine bu konuda konuşmaya başladık ve bu kere şöyle devam etti: Biz Pakistan'ın Quetta şehrinde askeri eğitim görüyoruz. Dört yüze yakın Amerikalı hocalarımız var. Her gün dağda ve meydanda yapılacak savaşların taktiklerini öğreniyor ve bizzat uyguluyoruz. Bizimle eğitim görenlerin arasında çoğu Afganistanlı ve Pakistanlı olmak üzere Arap ve Afrikalı gençler de*

[311] Duaguy, s. 467.
[312] Beşir Ahmed Ensârî, *Taliban,* çev: Nasiruddin Mazhari, Kayıt Yayınları, İstanbul, 2015, s. 15.

var. Kontrol Pakistanlıların elindedir. Kampın içindeki sırların dışarıya yansıtılması yasaktır. Bu örgüt günden güne çoğalıyor ama sayısını bilmiyorum. Ancak bir gün oradaki yetkililerin birinden şu cümleyi duydum:"Sizin ülkeniz için yeni ordunuz çoğalıyor ve bunun ismi Taliban olacaktır" dedi. O Afganistanlı bekçi yine şöyle devam etti: "1993 yılının başlarında Afganistanlılara İngilizce ders veren İngiliz bir hocanın görevi sona erince veda partisi düzenledi. Bana hitap ederek şöyle dedi: Sen bu kampın yetkili kişilerinden olacaksın. Merak etme dedi. Ben ona ülkemi düşündüğümü iletince güldü ve ülkeniz için yeni bir hükümet kurulacak dedi."[313]

Taliban, Pakistan, BM ve ABD tarafından kendi hedefleri doğrultusunda Quetta şehrinde eğitilirken Afganistan'da yeni İslam Hükümeti oluşturan 15'li İslami örgütler kendi aralarında iktidar kavgası ile meşgul olmuşlardı. Afganistan'a Taliban'ın gönderilmesi için bir bahane gerekirdi. Nitekim bu arada Pakistan, kendi ticaretini geliştirmek için Orta Asya devletlerine yayılarak sürekli ticaret kervanılar gönderirdi. Bir ara Pakistan'ın Orta Asya devletlerine doğru ilerlemekte olan ticaret kervanı Kandahar ilinin Spin Böldek bölgesinde yerel bir komutanın askerleri tarafından yağmaya uğrar ve Pakistan'a yüklü miktarda mali zararda bulunur.[314]

Bu durumu hazmedemeye Pakistan, yıllardır beslediği Taliban örgütünü devreye sokar, 1994 yılında Taliban'ı bölgeye gönderir.[315] Güçlü bir şekilde saldırıya geçen Taliban, kısa bir sürede askeri bölgeleri ele geçirir, Pakistan kervanını yağmalayan komutanın askerleriyle beraber katleder, yağmalanan Pakistan kervanlarını tekrar geri alarak Pakistan'a teslim ederler. Böylece Spin Böldek bölgesinin tamamı Taliban'ın eline geçer. Devlet Başkanı Rabbani, bu olayı sıradan bir hadiseymiş gibi gösterir ve fazla dikkate almaz.

[313] Duaguy, s. 469.
[314] Duaguy, s. 470.
[315] Mohammad Khalid Ataie, *Pakistan ve Kökten Dinci Akımlar: Pakistan'ın Afganistan Politikasında Kökten Dinciliğin Yeri,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 149.

Ancak Rabbani'nin dikkate almadığı Taliban Örgütü, bir ay gibi kısa bir sürede Pakistan'ın sınırında bulunan Kandahar gibi kilit bir şehri ele geçirir.[316]

Rabbani hükümetinin bu kadar sessiz ve pasif davranmasının iki ihtimali bulunmaktadır. Birincisi Rabbani hükümeti daha önceden kendilerini destekleyen Pakistan'dan: *"ciddiye almayın"* emrini almış olmalılar. İkinci olarak gerçekten karşı koyabilme güce sahip değildi. Kandahar'ın düşmesinin diğer sebebi de devlete bağlı güçlerin kendi aralarında çatışmakta olmalarıdır. Bu gruplar Cemiyet-i İslami Partisi komutanlarından Molla Nakib Ahundzade, Hizb-i İslami Partisi komutanlarından Hacı Serkatip, Mehaz-i Milli Partisinin komutanlarından Gül Aka'dan oluşmaktaydı. Bu gruplardan Cemiyeti İslami komutanı Molla Nakib Ahundzade Taliban ile birleşir, Hacı Serkatip ve Gül Aka Taliban'a karşı direnmeye çalışsa da yenilgiye uğrar. Taliban Kandahar'dan sonra diğer büyük il olan Hilment'i fazla direniş olmadan ele geçirirler. Taliban Kandahar'dan sonra Hilment'i ele geçirince kendilerine yol belirleyecek olan şu maddeleri ilan ederler:[317]

"İslam şeraitinin yasa olarak yürütülmesi, barışın sağlanması, ülkenin yollarının açılması ve silahların toplanması, savaşın durdurulması, İslam'a aykırı davrananların cezalandırılmasıdır." Diğer yönden de Taliban örgütü durmadan saldırılarına devam eder, Ağustos 1993 tarihinde Girişk bölgesine ilerler ve kısa bir sürerde Dil Aram, Ferah vilayetlerini tasfiye ederler. Taliban'ın bundan sonraki hedefi şüphesiz diğer bir kilit şehir olan Herat'ı ele geçirmek olarak belirlenir. Ancak bu konuda çok endişe duymaktaydılar. Çünkü Herat diğer şehirler gibi normal bir şehir değildi. Kara ve hava gücüne sahip olup modern uçaklarla korunmaktaydı. Ancak tüm bu korku ve endişelere rağmen Timurlular döneminden kalan minarelerle süslenen Herat anında düşer ve Taliban'ın eline geçer.[318]

[316] Duaguy, s. 471.
[317] Büyükbaş, s. 164.
[318] Zeki Veli Togan, *Hatıralar*, II. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 415; Duaguy, s. 472.

Bu da Taliban'ın güneyden sonra batıya doğru ilerlemesi anlamına gelmekteydi. Kandahar'da olduğu üzere Herat'ın da düşmesinin bazı sebepleri bulunmaktadır. İlk olarak Hizbi İslami güçleri ile devlete bağlı Cemiyet-i İslami güçlerinin sürekli çatışma halinde olmalarıdır. İkincisi ise kuzeyde tam bir egemenliğe sahip olan Cünbiş-i Milli İslami Partisinin parçalanması ve Abdülmelik adında bir generalın Taliban'la birleşmesi, üçüncüsü Vahdet Partisi ile hükümet arasındaki çatışmalar, dördüncüsü İslami İnkılap Partisinin lideri Muhammed Nebi'nin Taliban'a bağlanması, beşincisi Mevlevi Yunus Halis örgütünün Taliban'a bağlanması, altıncısı Mehaz-i Milli partisinin lider pir Seyit Ahmet Geylani'nin Taliban'ı gerçek Afganlar olarak tanımlaması gibi konular Herat'ın düşmesini hazırlar. Bu arada Kandahar'da toplanan ulema ve kanaat önderleri Molla Muhammed Ömer'i müminlerin emiri ilan ederek Taliban'ın devlet yapılanmasına katkıda bulunur ve Arap devletlerinde olduğu gibi Afganistan'da dört yıl hüküm sürecek İslam Emirliği kurulur. Kendilerini devlet ilan eden Taliban, çok süratle ilerlemeye devam eder Ekim 1994 tarihinde Kâbil'i ele geçirirler.[319]

Başkenti ele geçiren Taliban şunları uygulamaya koydular:*"Kadınlar İslami örtülere bürünmek zorundadır. Şarkı ve saz gibi şeyler otel ve lokantalardan kaldırılır. Tüm erkeklerin sakal bırakma zorunluluğu getirilir. Bütün erkeklerin vakit namazlarında camide bulunma zorunluluğu getirilir. Uyuşturucu türü her şeyin yasaklanması, paranın para ile değiştirilmesi, borcun havale edilmesi, faiz alınması haram olarak görülür. Uzunca saç bırakılması, dükkân ve caddelerde fotoğraf asılması, her türlü şarkı ve türkünün söylenmesi, eğlence programlarının düzenlenmesi yasaklanır. Büyü, sihir gibi şeyler ile televizyon izleme ve gazete çıkarma faaliyetleri de yasaklanır. Bu uygulamaların aksine davranan kişi Emr-i bi'l Maruf Nehy-i Ani'l Münker (İyiye emreden, kötülükten sakın-*

[319] Andican, s. 742.

dıran)"[320] kurumu tarafından cezalandırılır. Ancak Taliban'ın bu metodu ile Kurân'da bahsi geçen emr-i bi'l-maruf arasında yer gök kadar fark olduğunu anlatmamızda fayda vardır.[321]

Taliban örgütünün uluslararası hukuk tanımazlığı, insan hakları ve inanç özgürlüğüne saygı göstermemesi gibi davranışları ABD'nin Afganistan'a karşı siyasetini yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Taliban da bu arada İran, Pakistan, Hindistan, Rusya, Özbekistan ve Tacikistan gibi devletlerden yardım alarak tek başına karar vermeye, bağımsız davranmaya devam etmiştir. Bunun üzerine ABD, Taliban örgütünün asıl yöneticisi olarak Usame'yi biliyor, Başkan Clinton sessizce yeni bir hükümetin kurulması gerektiğini düşünür. Ancak George Bush'un ABD devlet başkanlığına seçilmesi, ABD'nin Afganistan'a yönelik siyasetini tamamen değiştirir. ABD'nin Afganistan halkıyla savaş halinde olmadığını ve aksine teröristlerin yok edilmesi için mücadele edeceğini dile getirir. ABD, Taliban'la mücadele etmek için Afganistan'ın bir bölümünde direnmekte olan direnişçiler cephesiyle işbirliği yapacağını, onların arazi şartlarına daha hâkim olduklarını dile getirir. Ancak ABD kamuoyunun bu direnişçilerin ABD'ye ne kadar vefakar olabilecekleri konusunda bazı şüpheleri bulunmaktaydı. Çünkü direnişçi gruplardan Ahmet Şah Mesut'un yönettiği grup Cemiyet-i İslami ABD'yi düşman olarak görürüyordu. Yine de ABD dışişleri bakanı Colin Powel bu gruplarla işbirliği yapabileceklerini ve Taliban'ın bir an evvel yok edilmesi gerektiğini dile getiriyordu.[322]

Duaguy ve bazı barışa katılan yetkili Taliban üyelerinden aldığımız bilgilere göre Taliban örgütü üç gruptan oluşmaktaydı. İlkini gerçekten Allah rızası için cihad eden medrese talebeleri oluştururdu. Nitekim ilk defa Afganistan toprakla-

[320] Begi, s. 410.
[321] Ensârî, s. 60.
[322] İrfan Polat, *11 Eylül Terör Saldırıları ve Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan Müdahalesi*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, s. 1.

rına giren bu grubu iç savaştan bıkmış Afganistan halkı artık kendilerini medrese talebeleri yöneteceği düşüncesiyle sıcak bir şekilde karşılamıştır. Bu kesim Taliban'ın her ne kadar temiz ise de kimin tarafından idare edildiklerini bilmezlerdi. İkinci kesim Taliban ise batının ve bölge devletlerinden ajanlarından oluşan Taliban'dı. Birinci kesimin yetkisi bunların elindeydi. Bu da CIA ve ISI ajanlarından teşekkül bulmuştu. Bunlar örgütün maddi ve manevi açıdan gönllü bir mücahit gibi Taliban'ı desteklerdi. Üçüncü kesim Taliban ise aşırı ırkçı Peştunlardan oluşan, ülkede Peştun hakimiyetini isteyen kişilerdi. Bunlar da Duaguy'un işaret ettiğine göre eski solcu Halk ve Perçemcilerdi. Bunlar Taliban'ın imajını zedelemeye başlamışlardı. Peştunca dışında başka bir dilde konuşanları Müslümanca konuşunuz şeklinde ikaz eder, mal varlıklarına el koyar, arazileri ellerinden alırlardı. Bunu fırsat bilen kırsalda yaşayan göçmen Peştun kabileleri de iyi değerlendirirlerdi. Bu da halkın nefretine sabep oluyordu. Diğer cihattan Taliban'ın tutucu tutumundan rahatsız olan şehirli kesim de feryad etmekteydi. Artık ABD bir kutarıcı olarak görünmeye başlamıştı. Ya da senaryo böyle yazılmıştı. Kısacası batı ölümü göstererek halkı ısıtmaya razı etmişti.

ABD bu hedeflerine yasal yollardan ulaşmak için ülkeyi ele geçirme yollarını arar. 2001 yılında Afganistan'da geçici hükümet kurmak için Bonn Konferans'ını hazırlar. Konferansa Taliban dışında Afganistanlı tüm örgütler ve Afganistan işlerine müdahil tüm komşu ülke temsilcileri davet edilir. Konferanstan çıkan neticeye göre Hamid Karzai geçici cumhurbaşkanı seçilirken, BM Güvenlik Konseyi başkent Kâbil'i Taliban'ın kontrolünden kurtarılması için birkaç devletten oluşan barış gücü göndereceğini kararlaştırır. 15 Eylül 2001 tarihine gelindiğinde[323] Afganistan'a barış gücü gönderecek olan ülkelerin sayısı başta ABD ve İngiltere olmak üze-

[323] Ijas Han, *Afganistan'da Terörle Savaş: Seçenekler, Pragmatizm ve Karar*, çev: Gökhan Yavaş, Stratejik Öngörü Yayınları, 2003, s. 117.

re 15'e yükselir.[324] Böylece resmen batı işgali başlamış olur. Günümüze kadar devam eden ve sonu belirsiz bir felaketin ilk adımı atılır. Afgan liderleri maalesef buna ön ayak olurlar. Kendi elleriyle ülkelerinin istiklal ve istikbalini yabancılara teslim ederler.

Afganistan'a gönderilecek uluslararası gücün altı ay kadar görev yapacağı ilk üç ayda kumandanın İngiltere'nin elinde olması kararlaştırılır. Uluslararası barış gücü eskiden kuzeyde nüfuz sahibi olan Taliban karşıtı Raşit Dostum'la irtibata geçer. Dostum'un karadan, uluslararası güçlerin havadan saldırıya geçmesi üzerine anlaşmaya varılır. Kuzeyden saldırıya geçen Dostum, kısa bir sürede Kuzey Afganistan'ı tamamen Taliban'dan tasfiye eder. Ülkenin kuzey doğusunda olan Ahmet Şah Mesut'un yönettiği örgüt ile birleşerek Kâbil'i ele geçirir ve geçici devlet başkanı Hamid Karzai başkent Kâbil'e çağırılır.[325]

Böylece havadan batılı güçlerin, karadan Kuzey İttifakını oluşturan General Dostum ve Ahmet Şah Mesut'un saldırılarıyla dört yıllık Taliban hükümetine son verilir.[326] Bunun ardından Afganistan'ı yeniden yapılandırmak için Uluslararası Tokyo Konferansı düzenlenir, konferansa katılan Türkiye dâhil 25 ülke 15 milyar dolar yardımında bulunur.[327] 2001'de Taliban nerdeyse tamamen yok olur. Afganistan halkı da artık yabancı güçlerin ülkelerinden çıkmasını isterler. Böyle bir dönemde nasılsa Taliban örgütü 2005 yılı sonrasında tekrar boy göstermeye çalışırlar, canlı bombalar ve terör eylemleriyle gündeme gelirler. 2012 yılına gelindiğinde Afganistan yetkililerini müzakere masasına çekebilecek güce sahip olurlar, 3 Ocak 2012 tarihinde Katar'da ofis açılır.[328]

---

[324] Andican, s. 747.
[325] Şarık, s. 292.
[326] Polat, s. 108.
[327] Duaguy, s. 518.
[328] Özkan Özer, Direniş (*Insurgency) ve Karşı Direniş Harekâtı (Counterinsurgency) Afganistan Örneği 2001–2011,* Kara Harp Kuvvetleri Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Anabilimleri Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 158.

2014 yılına gelindiğinde Taliban daha güçlenir, artık ABD'nin başının çektiği batı güçlerin ülkede kalmasına meşru bir zemin hazırlanır. Artık batılı güçler Taliban'ı tekrar yaşatmak üzere farklı yöntemlerle ikmal etmeye çalışırlar. Bazen havadan yanlışlıkla atılan gıdalar, mühimmatlarla bazan da güvenlik noktalarının silah ve tanklarını koyrak taktik adına terk etmeleriyle güçlendirler. Diğer taraftan Taliban'la aynı etnik gruptan olan devlet başkanı Muhammed Eşref Gani, Taliban esirlerini topluluklar halinde hapishanelerden salıverir. Bugün Taliban örgütü ülkenin kırsal bölgelerini tamamen ellerinde tutmaktadırlar. Barışın gelmesi için yabancıların ülkeden çıkmalarını şart koşarlar, arkasından Moskova, Katar, İslam Abat ve Tahran gibi yerlerde yabancı devletlerle müzakere ederler. Ülke halkı savaştan bıkmış, patlama ve canlı bombaların patlaması gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir. Kuzeydeki Özbek ve Türkmenlerin bile 12-18 yaşındaki gençleri ellerine silah almış, kendilerini Allah'ın askerleri ve mücahitler olarak ilan etmişlerdir. Karşı tarafta ise geçimini sağlamak üzere 200 dolar karşılığında polis ve askerlik görevini seçen paralı memurlar. Batılı bakar, Afgan Afganı katlı eder. Ülkede ajanlar cirit atar, Özbek Özbek'i, Türkmen Türkmen'i, Tacik Tacik'i, Peştun Peştun'u acımdan İslam'ın yanlış yorumuyla tekfir ederek öldürürler.

Ocak 2019 tarihi itibarıyala ABD Taliban'ın temsilcilerinden Molla Abdulgani'yi Pakistan'adaki hapis hayatına son vererek Katar'a götürmüş, Taliban'ın temsilcisi olarak göstermiş, Afganistan hükümetinin müdahil olmadığı görüşmelede Amerikan'yı Afganistan asıllı ve ABD vatandaşı Zalmay Halilzad temsil etmiştir. Alınan bilgilere göre ABD ile Taliban 18 ay içinde ABD'nin Afganistan çekileceği, Taliban'ın Deaş ve El-Kaide örgütlerine yer vermeyeceği anlaşılmıştır. Fakat bu ve ardından Mayıs 2019 tarihinde yapılan görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Ancak şu bir gerçektir ki, ABD'nin Afganistan hayali kolay bitecek, çabuk sonra erecek gibi gö-

zükmemektedir. Bu arada Rusyanın da Afganistan hakimiyet mücadelesinden vazgeçmediğinin altını çizmek gerekir. ABD Katar'da Taliban'la görüşürken, Moskova'da Ruslar görüşmelerine devam etmekte ve yine Afganistan'ın geleceği için paylarını düşünmekteler.

3.1.11. Sağ Örgütlerin Değerlendirilmesi

Cumhuriyetin ilanı 1973 yılından itibaren devlete karşı isyana kalkışan İslami hareketlerin en güvenli sığınağı Pakistan, en güçlü destekçileri SSCB karşıtı batılı devletler ile bazı İslami devletler olmuştur. Bu dönemden itibaren Pakistan'da örgütlenmeye çalışan İslami Örgütler Dr. Necibullah dönemine geldiğinde batı ve Pakistan'ın baskılarıyla birleşmiş, batıdan temin ettikleri uçaksavar türü ağır silahlarla Dr. Necibullah hükümetine karşı silahlı çatışmaya girişmişlerdir. Yedili grupların liderleri çok farklı görüşlere sahip olup, birçok konuda anlaşamamış ve anlaşsalar da gün geçmeden antlaşmlarını bozmuşlardır. Bu anlaşmazlıkları İslam Devrimi sonrasında da devam etmiş ve ne yazık ki ülkeyi iç savaşa sürüklemiştir. Böylece Taliban'ın ardından batılı güçleri ülkeye davet etmişlerdir.[329]

Günümüze kadar ülkede varlığını sürdüren işgalci batılı güçlerin temel meşruiyetleri Taliban'ın varlığıdır. Taliban'ın savaşmasının sebebi ise batılı işgalcilerin ülkede bulunmalarıdır. Dolaysıyla devleti yakıp yıkan iki cinah biri diğerinin meşriyetini sağlar. Şunu da ifade etmemiz gerekir ki, ABD desteğiyle kurulan hükümetler batı işgalini asla dile getirmezler. Gençlere ülkelerinin işgal edildiğini anlatmazlar. Adeta maaşlarımızı ödeyen işgalcileri bin yıl yaşasın dercesine batıya vefakar, bağlı ve müteşekkirler. Ara sıra nabız yoklamak üzere ülkeden çıkacağını dile getiren batının paçasına dört elle sarılırlar. Sözde bunlar Ruslara karşı svaşan mücahitler-

[329] Duaguy, s. 445.

dir. Bunlar meşhur mücahit Müceddidi, Rabbani, Hikmetyar, İsmail Han, General Dostum, Ata Muhammed Nur, Kerim Halili, Muhammed Muhakkik, Abdullah Abdullah gibi zatlardır. Her birinin ülke içinde ve dışında villa ve sarayları yok değildir. Her biri daha ölmeden oğullarını yerlerine geçirmemiş ve meclise sokmamış değillerdir.

Afganistan, gerçek anlamda fıgan ve feryadın ülkesi haline gelmiştir. Milli birliği bozulmuş, etnik çatışması zirveye çıkmış, halklar bölünmüş, rüşvet ve yolsuzluk had safhaya ulaşmış, ümitler tükenmiştir. Karnını kuru emekle doyurup hayatını sürdüren en bahtiyar insandır. Aranan en önemli ve değerli şey kabul edilen barış ve güvenliktir. Yitirilen kardeşlik ve bağımsızlıktır. Güzelim ülkenin havası, suyu, meyveleri, cömert halkı tarif edilemez. Nevai'nin Herat'ı, Mevlana'ın Belh'i gariptir. Amerikan'ın ürettiği bombaların anası, İngilizlerin böl parçala siyaseti, Alman ve Fransızların ırkçılığı gölgesi altında ezilmiş, yıkılmış, çökmüştür. Gazneliler, Selçuklular ve Timurlulardan nerdeyse hiçbir eser kalmamıştır. Yine de yegane çare yeni nesil, okuyan nesildir. Ülkenin kurtuluşu savaş patronlarının öldüğü gündür. Ülkenin refaha kavuştuğu dönem milli mefküre ile yetişecek, ülkesini kurtacak Afganistanlıların elindedir! Bu hemen olacak değil, belki bu gün, belki yarın, belki yarından da yakın!

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU ve BATI HÂKİMİYET MÜCADELESİNDE AFGANİSTAN TÜRKLERİ

4.1. Afganistan Türkleri

Gazneliler, Selçuklular, Timurlular ve Babürlülerin varisi olan Afganistan Türkleri ülke nüfusunun %25'ten fazlasını teşkil ettiği nakledilmektedir. Kaynaklarda Afganistan Türklerinin yoğun yaşadığı Kuzey Afganistan "Afgan Türkistan'ı" ve "Güney Türkistan" olarak da zikredilmektedir.[330] Ülkenin en doğusundaki Vahan koridorundan en batısındaki tarihi Herat kentine kadar uzanan Afgan Türkistan'ı, Katağan ve Türkistan olmak üzere iki bölgeye ayrılmıştır.[331] Katağan bölgesinin merkezi Kunduz; Türkistan'ın merkezi ise Belh ve Şibirgan olarak görülmektedir. Afganistan'ın en kalabalık Türk grubu Özbekler ve en kalabalık ili ise Fâryâb'dır. İkinci kalabalık Türk boyunu oluşturan Türkmenler genellikle Türkistan ve Katagan bölgelerinde yaşamaktalar. Bu iki büyük Türk boyu dışında Kazaklar, Kırgızlar, Tatarlar, Afşarlar, Kalaçlar, Kızılbaşlar, Hazaralar ve Aymaklar gibi başka Türk boyları da Afganistan'da yaşamaktadırlar.[332]

---

[330] Khalfin, s. 67; Yazıcı, s. 45; Hocayev, s. 9.

[331] Fazıl Ahmed Burget, *Türkistan Milli Mücadelesi ve Sonrasında Afganistan Türkleri,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 151.

[332] S. Kamil Yüceorak *"Afganistan Türklerinin Son Durumu",* Türkler Ansiklopedisi, C. 20. Ankara, 2002, s. 5.

Türk boylarının Afganistan'a ne zaman yerleştikleri konusunda çeşitli görüşler vardır. Miladın ilk yıllarından itibaren XVIII. Yüzyılın ortalarına kadar bu coğrafya Türkler hâkimiyet kurmuştur. Afganistan Türkistan'ında yaşayan Türk boyları başta dilleri olmak üzere gelenek, görenek, örf ve adetlerini muhafaza etmeyi başarırken, bu bölgenin dışında kalan Türk boyları genelde asimile olmuştur. Afşarlar, Kalaçlar, Aymaklar ve Hazaraların büyük bir kısmı asimile olan grupların başına gelir. Afganistan Türklerinden Kazaklar ve Kırgızlar çok az sayıda olmakla beraber kendi lehçeleri ile konuşurken diğerleri de ya Özbek Türkçesi ya da kendi bölgelerinde çoğunlukta olan kavimlerin dilleriyle konuşmaktalar. Türkistan ve Katağan bölgelerindeki Türk kavimleri arasında ülkenin üçüncü resmi dili olan Özbek Türkçesi ortak lehçe olarak kabul görülmektedir.[333]

İngiliz ve Rus işgaline karşı savaşan Afganistan'ın en kalabalık Türk topluluğu Özbeklerdir.[334] Emir Dost Muhammed Han'ın yanında yer alıp, Emir Abdurrahman'ın Taşkent'ten gelmesini ve güçlenmesini sağlayan Özbeklerdir.[335] Özbeklerin yoğun olarak yaşadıkları yerler; Fâryâb, Kunduz, Andhoy, Şibirgan, Taş Kurgan, Mezar-ı Şerif, Belh, Akça, Bala Murgab ile Katağan ve Badahşan bölgeleridir.[336] Özbekler, en kalabalık olarak Meymene ve Şibirgan'da yaşarlar.[337] Afganistan'da sağlıklı nüfus sayımı yapılamadığı için Özbek nüfusunun da başka etnik gruplar gibi kesin bir rakam elimizde olmadığından 1930 yılı başlarında 500.000 olarak kabul edilen bu nüfusun %11 artışıyla bugün 8 milyonu çoktan geçmiş olduğu tahmin edilmektedir.[338] Nitekim yıllardır ülkede doğru düzgün

[333] Selim, s. 29.
[334] Duman, s. 98.
[335] Büyükbaş, s. 19; Khalfin, s. 67; Yazıcı, s. 45.
[336] 336Gunar Yaring, *Şerh-i Peyramunu-ı Türk Tabaran-ı Afganistan*, I. Baskı, Çev: Berna Asifi, Neşerat-ı Ceride-i Azad-ı Meymene, Meymene, 2011, s. 87.
[337] 337Muhammed Kazım Emini, *Coğrafya-i Umumi Faryab*, I. Baskı, Afgan Mesleki Yayınları, Kâbil, 2009, s. 78.
[338] 338Brian Glyn Williams, "General Dostum and the Mazar-i Sharif Campaign: New Light on the role of Northen Alliance warlords in Operation Enduring Freedom", University of Massachusetts, Dartmouth, MA, USA, December, 2010, s. 611–612.

bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Özbekler, diğer Türk boylarına oranla ticarette daha maharetli olup[339] ticaret dışında tarım, hayvancılık ve el sanatları ile de uğraşmaktalar.[340]

Günümüzde Özbekleri temsil eden birçok sivil toplum örgütü ve siyasi parti bulunmaktadır. Raşit Dostum'un liderliğini yaptığı Cünbiş Partisi, General Abdülmelik'in liderliğini yaptığı Hizb-i Âzad-ı Afganistan, Âlim Köhken, Muhammed Âlim Saiee ve Ahmet İşçi'nin içinde bulunduğu Hizb-i Cünbiş-i Nevin siyasi partilerin en bilinenidir. Aydın Afganistan, Dostum Vakfı, Karaş Vakfı, İnsan Sever Vakfı gibi kuruluşlar ise sivil toplum kuruluşlarının başına gelmektedir. Ayna TV, Batur TV, Birlik TV, Almas TV ve Bek TV Özbeklerin tarafından idare edilen medya kuruluşlarıdır. Yine Ali Şir Nevai, Türkistan ve Reşat özel Üniversiteleri de Özbeklerin açtığı özel eğitim kurumlarıdır. Bu kurum ve kuruluşlar farklı görüşte olan Özbeklerin tarafından idare edilir. Bunların hepsi birleştiklerinde büyük bir güç olurlar. Ne yazık şahsi hırs ve dış müdahaleler yüzünden bir araya gelemiyor. Çok üzülerek ifade etmemiz gerekir ki, bazen biri diğerini yok etmeye çalışırlar.

Diğer bir kalabalık Türk boyu ise Oğuzlar ve Selçukluların torunları olan Türkmenlerdir. Türkmenler, Afganistan siyasetinde en az sesi çıkan Türk boylarındandır. Türkmenlerin büyük bir kısmı Cünbiş Partisi çatısı altında Raşit Dostum'la birleşmişlerdir. Günümüzde az da olsa bu sayede birer vali veya bakanları bulunmaktadır. Cünbiş muhalifi olan kesiminden ise pek çok ses çıkmamaktadır. Ya destekledikleri birlikler dikkate almamakta ya da seçimler sonrası tamamen görmezden gelinmektedirler. Sözlerinde sadık, cömert bir kişiliğe sahip olan Afganistan Türkmenlerinin Tekke, Yomud, Sarık; Lakay boyu Ak Çah yöresinde, Teke ve Ersar; Andhoy'da Sarık ve Çarka; Fâryâb farklı bölgelerinde, Salur;

[339] Ziyayi, s. 36.
[340] E. Merçil, "Afganistan'daki Özbekler", Türk Kültürü, S. 39, Ocak, 1996. s. 11.

Devletabad'da, Ersari, Mavri ve Salur boyları Maruçak'ta yaşamaktadırlar. Afganistan Türkmenlerinin boy teşkilatlarını Türkmenistan Türkmenlerinden daha iyi muhafaza ettikleri nakledilmektedir. Afganistan'ın yerli Türk boylarından olan Türkmenlerin küçük bir kısmı Türkmenistan'daki "Basmacı" isyanı diye bilinen, Bolşeviklerle mücadele devrinde ve Sovyet işgalinden sonra (1920–1930) çoğu İran ve Afganistan'a geldikleri rivayet edilmektedir. XIX. yüzyıla kadar göçebe bir hayat süren Türkmenlerin hemen hepsi XX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren yerleşik hayata geçtikleri görülmektedir.[341]

Türkmenlerin büyük bir çoğunluğu hayvancılıkla uğraştıkları için otlak bulmak üzere sık sık yer değiştirmek mecburiyetinde kalmış ve nüfusları kesin olarak tespit edilmemiştir. Özbeklerden sonra en kalabalık Türk boyu oldukları kesindir. Afganistan'da meşhur olan "karakul" koyununu genelde Türkmenler yetiştirmiş diğer bir geçim kaynakları da halıcılık olmuştur.[342] Günümüzde Türkmenlerin her ne kadar bağımsız bir siyasi partileri olmasa da Afganistan Türkmenleri İslamî Şûrası gibi birlikleri ile farklı isimler altında dernek, vakıf, dergi ve yurtları bulunmaktadır.

Afganistan'da yaşayan üçüncü Türk boyları ise Kazaklardır. Bunlar genellikle ülkenin kuzeyinde Mezar-ı Şerif, Kunduz, Tahar ve Badahşan illerinde yaşarlar. 1990 öncesi tahminlere göre Kazakların nüfusu 50.000'nin üstündeydi. Yaşadıkları bölgede ticaretle uğraşan Kazaklar, bu şehirlerde Özbeklerle bir arada yaşarlar. Dillerinin okutulmaması ve yaşatılmamasına rağmen Afganistan Kazakları asimile olmamış, aksine dilleriyle kültürlerini titizlikle korumuşlardır.[343]Afganistan'daki dördüncü kalabalık Türk boyu ise Kırgızlardır. Afganistan'ın Pamir dağlarıyla Vahan bölge-

[341] Murat Durduyev ve Şöhrat Kadirov, *Dünyadaki Türkmenler*, I. Baskı, Aşkabat, 1991, s. 34; Duman, s. 105.
[342] Selim, s. 32; Duman, s. 105.
[343] Selim, s. 34; Duman, s. 106.

sinde yaşayan Kırgızların nüfusu 1990'dan önce 40.000 üzerinde olduğu tahmin edilmiştir. Kırgızlar da Türkmenler gibi konargöçer bir hayat sürdürmüş ve daha çok hayvancılıkla uğraşmışlardır. Yukarıda tahmin edilen Kırgızların 4.000 kişilik bir bölümü, 1982 yılında liderleri Rahman Kul Han'ın öncülüğünde sürüleriyle birlikte Pakistan'a geçmiş, oradan da Türkiye'ye iltica ederek Van'a yerleşmişlerdir. Bir bölümü de Kırgızistan'a yerleşmişlerdir. Kıpçak Türkçesi konuşup Sünni olan Afganistan Kırgızlarının büyük bir kısmı hâlâ bahsi geçen bölgelerde yaşamaktadırlar.[344]

Afganistan'ın değişik bölgelerinde yaşayan Karakalpakların nüfuslarının yıllar önce 3–4 bini geçmediği tahmin edilmiştir. Yukarıda saydığımız Türk boyları dışında Nadir Şah'ın 18. yüzyılda Afganistan'a getirdiği Kızılbaşlar ve Aymaklar da burada hayatlarını sürdürmektedirler. Fakat bu Türk boyları dillerini unutmuş, diğer Afgan halkları içinde asimile olmaya yüz tutmuşlar, Farsça konuşmaktadırlar.[345]

Bin anlamına gelen Hazaralar Afganistan'ın dördüncü büyük etnik grubudur. Cengiz Han'ın XIII. yüzyıl başlarında Afganistan'ı işgalinden sonra geride bıraktığı askerlerin, bugünkü Hazaralar'ın ataları olduğu söylenmektedir. Ülke siyasetinde aktif bir şekilde yer alan Hazaralar, ülke nüfusunun %11'ini oluşturduğu tahmin edilmektedir. Hazaraların ismi konusunda birçok rivayet vardır. Hazar, Farsçada bin anlamında olduğu için Hazaraların, İslamiyet'ten önce bölgeleri Hazaracat'ta, bin tane put yeri olduğu ve İslamiyet'ten sonra ise bunların yerine bin tane mescit yaptıkları, dolayısıyla Hazara diye adlandırıldıkları da aktarılmaktadır. Ancak en yaygın rivayete göre Hazaraların bin kişilik Moğol ordusundan kalan Moğol askerleri olduğudur. Hazaralar, kendilerini Türk-Moğol karışımı olarak da iddia etmişlerdir. Ancak bazı Hazara aydınlar, kendilerinin eski Hazar Türlerinden

[344] Şahrani, s. 82.
[345] Şahrani, s. 83.

geldiklerini ve Türk kökenli olduklarını savunmuşlardır. Behsud, Caguri ve Uruzgani olmak üzere üç büyük aşiretten oluşan Hazaralar, Afganistan'ın ortasında bulunan dağlık Hazaracat bölgesinde yaşamaktalar. Hazarların çoğu Şii-Caferi olup Farsça konuşmaktadırlar.[346] Hazaracat bölgesi dışında yaşayan Hazaralar da vardır. Herat çevresinde yaşayan batı Hazarları Sünni'dir. Afganistan'daki sayıları tam olarak bilinmeyen Hazaraların yaşadığı alanları genel olarak Kâbil, Hindûkûş'un kuzeyi ve Bâmiyan olarak açıklababilir. Hazaralar da diğer etnik gruplar gibi ziraatla uğraşır ve günümüzde devlet dairelerinde kadın ve erkek olarak yoğun bir şekilde çalışmaktadırlar.[347]

Hazaralar, Özbekler ve Türkmenlerle en iyi anlaşan Türk boyudur. Anlaşmadıkları etnik grubu ise Peştunlardır. Bunun sebebi ise Peştun asıllı Abdurrahman Han'ın Hazaralara karşı yaptığı zulüm ve haksız meselesidir. Hazaralar da Özbekler gibi 1992 sonrası az da olsa özgürlüklerine kavuşmuş, başındaki liderleri Abdul Ali Mazarî'nin silahlı mücadelesi sayesinde bir nebze olsun refaha kavuşmuşlardır. Fakat Abdul Ali Mazarî Taliban tarafından öldürülünce Hazaralar Üstat Kerim Halili ve Üstat Muhammed Muhakkık liderliğinde iki partiye ayrılmışlardır. Yine Hazarlar Afganistan siyasetinde akıllıca ve birbirleriyle ortaklık yapabilen, müşterek menfaatleri üzerine anlaşabilen etnik gruplarındandır.

Kökenleri için farklı iddialar bulunan Aymaklar, Hazaralar gibi Doğu Türk-Moğol karışımı veya tamamıyla Türk oldukları kabul edilmektedir. Aymaklar, Kuzeybatı Afganistan'da yaşayan göçebe ve yarı göçebe, kısmen veya tümüyle Türk olan bir halktır. Ayrıca Farsçaya benzeyen Aymak lehçesinde çok sayıda Türkçe kelime olduğu da bilinmektedir. Aymak (oymak) Türkçede kabile anlamına gelir. Farklı etnik grupların göçebe hayvancılar ile tarım toplumla-

[346] Şahrani, s. 83.
[347] Selim, s. 27.

rını birbirinden ayırmak için de bu kelime kullanılır. Kabile hayatı yaşamayan Aymaklar, insanların arasında Badgis'in batı bölgeleri, Gûr ve Herat bölgesinde yaşarlar. Mezhep olarak Sünni olan Aymaklar Darice'ye yakın Aymak lehçesinde konuşurlar. Yaşadıkları yerlerde kendi kabile unvanları ile anılırlar. Ülke nüfusunun %4'ünü oluşturduğu tahmin edilen Aymaklar, yaklaşık 1 milyon 250 bin nüfusa sahip oldukları da tahmin edilmektedir. En önemli Aymak boyları Çaraymakları, Firuzkûhîler, Hazara Aymakları, Cemşidiler, Taymaniler ve Timurlulardir.[348]

Ülkede yaşayan başka bir Türk boyu da şüphesiz Avşar Türkleridir. Savaşta kafalarına taktıkları kırmızı külahlarından dolayı "Kızılbaşlar" da denilen bu Türk boyu, 1737 yılında Afganistan bölgesini ele geçiren Nadir Avşar'ın Herat ve Kâbil arasındaki bölgede bıraktığı askerleridir. Farsça konuşan ve Şii olan Avşar Türkleri, günümüzde çoğunlukla başkent Kâbil'de yaşarlar. Avşar nüfusu 1997 yılında Amerikan kongresi Federal Araştırma Birimi tarafından yapılan Afganistan ülke araştırmasında %1 olarak verilmiştir. Araştırmanın yapıldığı yılda ülkenin 18,5 milyon nüfusa sahip olduğuna göre sayıları 185 bin civarında tahmin edilmiştir.[349]

4.2. Afganistan Türklerinin Siyasi Teşekkülü

4.2.1. Kuzey Afganistan İlleri Mücahitleri İslam İttihadı

İngiliz işgaline karşı Afgan emirleriyle beraber göğüs göğse çarpışan Afganistan Türklerinin 1973 yılında sonra Afganistan siyasetine aktif bir şekilde girmeye başladıkları görülmektedir. Daha önceden ferdi olarak Afganistan meclisinde yer almışsalar da siyasi bir örgütleme fırsatını bulamamışlardır. Fakat 1979 yılında Rusların işgalinden sonra Türkler de siyasi ve silahlı örgütlemelere dönüşmüşlerdir.

[348] Büyükbaş, s. 22.
[349] Büyükbaş, s. 23.

SSCB İşgali döneminde Pakistan'da örgütlenen diğer etnik grupları gibi Afganistan Türkleri de 1980 yılında Pakistan'da, Abdülkerim Mahdum, Dr. El Murat Argun ve diğer birtakım aydın Özbek ve Türkmenler tarafından Kuzey Afganistan İlleri Mücahitleri İttifakı adı altında küçük bir hareket kurulmuştur.[350]

Kuzey Afganistan İlleri Mücahitleri İttifakı oluşumunu Ahat Andican *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi* adlı eserinde zikrettiğine göre 1981 yılının başlarında Pakistan'ın Peşâver şehrinde Türkistan mücahitleri kongresi düzenlenmiştir. Kongrenin düzenlenmesine Tahir Mutahhar, Abdul Mennan, Abdülkerim Mahdum ve Nureddin Talikanî etkili olmuştur. Kongreye Pakistanlı Türk siyasetçilerle Afganistanlı Türk komutanlar katılmıştır. Kongrenin en önemli konusu bir Türk partisi kurmak olmuştur. Parti kurma konusunda bağımsız bir Türk partisi kurulsun diyenlerin yanı sıra diğer etnik grupları kapsayan bir parti kurulmasını isteyenler de olmuştur. Üçüncü görüşü temsil eden azınlık delege ise diğer partilerle işbirliği yapalım düşüncesini beyan etmişlerdir. Bu son düşünceyi destekleyenlerin temel kaygıları bağımsız bir parti kurulduğunda Pakistan'ın yardım verip vermeyeceği meselesi olmuştur. İlk Kongrede herhangi bir sonuca varılmamıştır. Bir sonraki kongre kısa bir sonra toplanmış "Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam İttihadı" örgütü kurulmuştur. Abdülkerim Mahdum geçici olarak parti başkanı ve Azat Bek Kerimi başkan yardımcısı olarak seçilmiştir.[351] Azat Bek Kerimi, Türkiye ile ilişkilerini sıklaştırmış, Afganistan Türklerinin varlığını Türkiye üzerinden dünyaya duyurmaya başlamıştır.[352]

Yine Andican'ın aktardığına göre, Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam İttihadı Partisi daha sonra cihat döneminde

[350] Saiee, s. 125.
[351] Andican, s. 718.
[352] Rasuli, s. 30.

Afganistan'a geçmiş, kuzey illerinde cihat faaliyetine başlamıştır. Örgüt ilk olarak Samangan ili Tatar bölgesinde askeri bir üs kurmuştur. Daha sonra Bâmiyan bölgesine yakın olan Kuh-i Mert'te ikinci, Aybek bölgesinde üçüncü karargâhlarını oluşturmuştur. Fâryâb, Cüzcân, Belh ve Samangan gibi Türk bölgelerinde yürütülen mücadele bu merkezlerden kontrol edilmiştir. Daha sonra İmam Buharî ve İmam Tirmizî adında iki kolordu oluşturulmuştur. Samangan bölgesinde Mevlevi Abdü'l-Kuddüs ve Tatar bölgesinde Mevlevi İslam, Kunduz'da eski Basmacı hareketinin liderlerinden İbrahim Lakay'ın yeğeni olan Haliddin Kumandan, Bağlan ilinde Ayıt Murat ve Cüzcan bölgesinde Aşur Pehlivan Türk partisine bağlı savaşan komutanlardan olmuşlardır.[353]

Ancak, kısa bir süre sonra muhtemelen karşıt grupların müdahalesiyle Afganistan Türklerinin ittihadı, Abdülkerim Mahdum ve Azat Bek Kerimi grupları olarak bölünmüştür.[354] Bunların hiçbiri kendi gruplarını tek bir çatı altında toplayabilecek kapasiteye sahip olmamıştır.[355] Bu nedenle Afganistan'ın içinde pek fazla tesirli olamamışlardır.

4.2.2. Cünbiş-i Milli İslâmi-i Afganistan

1992 yılı sonrasında Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam İttihadı Partisi içindeki bölünmeler sebebiyle pek başarılı olamamıştır. Ülkedeki iç savaş ve etnik ayrışmaların çıkarttığı olumsuz şartlar altında Kuzey Afganistan'ın Cüzcân bölgesi Özbek Türklerinden Abdürreşid Dostum, SSCB'nin yıkılmasından sonra askeri bir güç olarak hükümetten ayrılmıştır.[356] Mart 1992 tarihinde Komünist rejimine karşı darbe başlamadan önce Mezar-i Şerif kentinde Abdürreşid Dostum liderliğinde yeni bir askeri konsey oluşturulmuştur. Bu askeri kon-

[353] Andican, s. 719.
[354] Begi,s. 13.
[355] Andican, s. 722.
[356] Andican, s. 721.

seye kuzeydeki Özbek ve Türkmen grupları katılmıştır. Aynı yılda kuzeydeki yazarlar, siyasetçiler, sanatçılar, akademisyenler ve toplumun tüm kesimlerinin temsilcilerinin katılımı ile Meymene (Fâryâb) şehrinde yapılan büyük bir toplantıda ülkedeki Türkleri temsil edecek olan yeni bir siyasi partinin kurulması gerektiği üzerine yoğunlaşmaya başlamışlardır. Bu toplantı sonucunda söz konusu askeri konseyin adı Hizb-i Cünbiş-i Milli İslâmi-i Afganistan (Afganistan Milli İslâmi Cünbiş Partisi) olmuştur.[357]

Aynı toplantıda oy birliği ile Abdürreşid Dostum, söz konusu hareketin liderliğine getirilmiş, Özbek Türkleri geleneği gereği Abdürreşid Dostum'a milli kıyafet tön (Çapan) giydirilmiş, beli bağlanmış, Kur'an-i Kerim'in altından geçirilmiştir. Bu arada Kuzey Afganistan Vilayetleri İslam İttihadının lideri Azat Bek Kerimi, grubuna mensup tüm birliklerini Cünbiş Partisine bağlanmaları yönünde emir vermiştir. Kendisi daha sonra evindeki bir konuşmasında bu birleşmenin nedenini bugünün şartlarda aynı hedefler için farklı gruplarda çalışmanın, parçalanmaktan başka bir işe yaramadığını dile getirerek Milli İslami Cünbiş Partisi ile hedeflerinin bir olduğunu ifade etmiştir.[358]

Cünbiş Partisinin tüzüğüne göre partiye üye olmak isteyen her Afganistan yurttaşının şu şartları taşıması gerekir: Afganistan Milli İslami Cünbiş Partisi, İslam dini üzerine kurulan, anayasada zikredilmiş demokrasi temellerini destekleyen, yurttaşların hedeflerini gerçekleştirmeye çalışan ve ülke birliğini savunan siyasi bir partidir. Afganistan Milli İslami Cünbiş Partisi, 2002 yılında ikinci kurultayını gerçekleştirmiş, siyasete aktif bir şekilde katılmayı, barış, demokrasi, kültür ve tarihe saygı göstermeyi, farklılıklara hüsnü niyetle bakmayı hedeflemiş ve bunun için mücadele etmeyi dikkate almıştır. Ayrıca Afganistan Milli İslami Cünbiş Partisi, Loya Cirga

[357] Albayrak, s. 83.
[358] Selim, s. 88.

(Büyük Meclis) Anayasa yazımı, başkanlık seçimi, parlamento seçimleri ve il meclis seçimlerine aktif katılım göstererek tecrübe kazanmış, kendini geliştirmiş ve partinin rolünü artırmıştır.[359]

Cünbiş Partisinin tüzüğü, ülkenin birlik ve bütünlüğüne vurgu yapmış, kalıcı barışın sağlanması, sosyal adaletin tesisi, ulusal birliği teminatı altına almayı hedeflemiştir. Ülkede demokrasinin yerleşmesi, yurttaşların eşit haklarının temini, halkın aktif olarak karar alıcı mekanizma birimi olarak seçimlere katılması, siyasi sistemin kalıcı olmasını da sağlamayı amaçlamış, bunun için de önlem alınması gerektiği ve halkın güvenliğinin sağlanmasını öne sürmüştür. Cünbiş Partisi, demokrasi sisteminin siyasi partiler olmaksızın gerçekleşemeyeceği; siyasi partilerin toplum yaşamının doğru yönde etkilemesi için diğer hemfikir kuruluşlarla çaba gösterilmesi gerektiğine inanmıştır. Cünbiş Partisi, kendi teşkilatı içinde demokrasi ruhuna uygun, şeffaflık, denetleme, disiplin ve sorumluluğa son derece önem vermeyi taahhüt etmiştir.[360]

Her ne kadar Cünbiş Partisinin tüzüğü, demokrasi ve insan haklarına vurgu yapsa da uygulamada başında askerî bir liderin olması hasebiyle pek de demokrasiye bağlı kalınmadığına şahit olunmuştur. Bu durum gerek parti başkanı seçimi ve gerek partinin karar alıcı organlarının seçiminde açıkça görülmektedir. Nitekim Abdürreşid Dostum'un kendisi defalarca asker kökenli bir lider olduğunu, kendisini bu açıdan diktatörlükle suçlandığını dile getirmiştir. Başka bir tipik örneği ise 2018 yılında seçim yapılmadan partinin başına getirilen Dostum'un oğlu Batur Dostum meselesidir. Gerçi bu durum Afganistan'ın diğer partileri için de geçerlidir. Cemiyet-i İslamî, Hizb-i İslami ve Vahdet-i İslami gibi partilerin başına hiçbir zaman seçimle gelen liderleri bulunmamaktadır. Bu partilerde de babadan oğla geçme geleneği hâkimdir.

[359] Parti Tüzüğü
[360] Cünbiş Partisi Tüzüğü Teşkilat Bölümü.

4.2.2.1. Cünbiş Partisinin Faaliyetleri

Cünbiş Partisinin temel faaliyetlerin konusunda partinin genel başkan yardımcısı Gül Muhammed Erkin'e partinizin temel gayesini nasıl tasvir edersiniz diye sorduğumuzda: "*Cünbiş partisi Afganistan siyasetine yön veren bir partidir. Mesela diktatör rejimler Cünbiş Partisinin etkisiyle ortadan kaldırılmıştır. Cünbiş partisinin üç ana meselesi bulunmaktadır. Bunlar, halkların haklarının temini, yolsuzluk ve uyuşturucu ile mücadele, Afganistan'ın milli birliği ve toprak bütünlüğünü koruma*" şeklinde dile getirdi. Erkin, bunun yanı sıra Cünbiş Partisinin her seçime göre hedeflerini değiştiğini de vurguladı. Afganistan Türklerinin mücadelesi uzun zamandan beri süre gelmektedir. 1747 yılında Peştun asıllı Ahmet Şah Durâni'nin bugünkü Afganistan'ın güney illerini ele geçirmesiyle bölgedeki Türk hâkimiyetine son verdi, başkenti Kandahar olmak üzere bir Afgan devleti olarak Afganistan'ı kurdu.[361] Bu tarihten itibaren günden güne Peştun istilası devam etti. 1737 yılında İran'da Nadir Kulu Afşar vefat ederken Türkistan'da da dağılmalar baş gösterdi. Yıllarca Moğol ve Özbek esaretinde bulunan Ruslar bu durumu fırsat bilerek Türkistan topraklarına saldırmaya başladı. Ruslar 17. Yüzyılda Hârizm ve Hive'ye saldırdı. Fakat Özbek halkının cesurca direnişiyle yenilgiye uğrayarak birçok mali zarar gördü. Ruslar ikinci kez 1839 yılında Hârizm ile Hive'ye saldırdı, dokuz bin deve yüklü donanımla gelen Ruslar bir kez daha yenilgiye uğradı.[362]

Ruslar üçüncü kez 1873 yılında Hokand tarafına saldırıya geçti. Taşkent Hanı Melle Han Rusların tahrikiyle öldürüldü. Hokand Han'ı Hudayar Han Ruslara esir düştü, yerine oğlu Abdülkerim Han tayin edildi fakat daha sonra Hindistan'a gitmek zorunda kaldı. Aynı yılda Peştunlar Belh Valisi Naib Muhammed Âlem Türkistan'da yaşanan olayları fırsat bilerek Peştun Hükümdarı Emir Şir Ali Han'ın emriyle Meymene'ye

[361] Saiee, s. 14.
[362] Kasani, s. 9.

saldırdı, Afgan Valisi, Meymene'yi işgal etmek için altı ay savaştı, Meymene halkından 150 bin kişi öldürüldü.[363]

Emir Abdurrahman 1868 yılında komutasında saldırı düzenlenmiş ancak Meymene halkı taş, sopa ve benzeri şeylerle savunmaya geçmişlerse de yenilgiye uğratılmıştır. Fakat 1884 yılında bağımsızlık bir emirlik olan Meymene'de Afganistan topraklarına ilhak edildi.[364] *Meymene Tarihi* adlı eserin sahibi Muhammed Kazım Emini'nin aktardığına göre Peştunlar altı gün boyunca bütün donanımıyla şehre girememiş ancak bir hile yer altından tüneller kazanarak Meymene'nin kalesine girmişlerdir. Peştunlar, ilk gün şehir halkını öldürmeyi yasaklamakla birlikte yağmaya izin vermişlerdir. Daha sonra şehrin büyükleri türlü bahanelerle hapse atılmış ve öldürülmüştür. Tarihi eserler ve kitaplar yakılmıştır.[365]

Ülkenin kuruluş tarihi 1747'den itibaren 1980'lere kadar ülkedeki Türk varlığı inkâr edilmiş, sindirilmek için çeşitli politikalar izlenmiştir. Asimile edilmeye çalışılmış, yer isimleri değiştirilmiş, politik olarak Peştun göçmenleri Türk bölgelerine yerleştirilmiş ve günümüzde de Taliban üzerinden bu siyaset izlenmektedir. Dünya Afganistan'da Türk varlığını 1980'lerde Azat Bek Kerimi'nin Kuzey Afganistan İlleri Mücahitleri İslam İttihadı ve 1992 yılında Abdürreşid Dostum'un son komünist hükümeti Dr. Necibullah'ı devirmesiyle öğrenmiştir.[366]

Dostum, başlangıçta Dr. Necibullah'ın en güvenilir komutanlarında olup onun hükümetinde o kadar güçlenmiş ki Kuzey Afganistan'ın güvenlik işlerinden sorumlu ve Dr. Necibullah yanlısı General Taç Muhammed, ondan korkmaya ve şüphe duymaya başlamıştır. Dostum'un halkla yakın ilişkileri onun şüphesini daha da arttırmıştır. General Taç

[363] Kasani, s. 10; Kakar, s. 143; Yazıcı, s. 101.
[364] Kakar, s. 143; Yazıcı, s. 101.
[365] Muhammed Kazım Emini, *Yadname-i Nefir Frayabi,* Afgan Mesleki Yayınları, Mezar-i Şerif, 2004, s. 39.
[366] Selim, s. 154.

Muhammed, Dostum'un hakkında hep rapor tutmuş, sürekli merkeze bildirmiştir.[367] *"Dostum, Azat Bek'in adamıdır"* bilgisini ekleyince onun gıyabında tutuklama kararı çıkartmış, ancak Dostum, güçlü bir istihbarata sahip olduğu için durumu hemen fark etmiş ve dikkatli davranmıştır. Tam bu sırada Belh ilinin Devlet Abat ilçesi mücahit gruplar tarafından ele geçirilmiş ve Dostum 53. Tümen komutanı olarak devreye girmiş, ilçeyi mücahitlerden geri almış, kendisi de o ilçede kalmıştır. Dostum'un malum ilçede kalması çeşitli söylentilere yol açmış ve gerçekte bu olay Dostum ile Dr. Necibullah'ın yol ayrımını alevlendirmiştir. Doğal olarak devlet başkanı Dr. Necibullah bu gelişmeleri adım adım takip etmiş, Dostum yanlısı askerleri görevden alarak yerine Peştun kökenli askerleri tayin etmeye başlamıştır.[368]

Bu arada Dostum, mücahit gruplarla birleşmek için irtibata geçmiş ve elinde bulunan önemli ölçüdeki asker ve mühimmatları denetlemiştir. Dolayısıyla Dostum kısa bir sürede Kuzey Afganistan'ın önemli illerinden Meymene, Ser-i Pul ve Belh şehirlerini ele geçirmiştir. Özellikle Belh şehrini ele geçirmesi çok büyük yankı uyandırmıştır. Bu da Afganistan'da İslami hükümetin kurulmasını sağlamış, böylelikle Türkler Afganistan siyasetinde yüzyıllar sonra ilk kez söz sahibi olmuştur.[369]

Ancak bu güç akıllı bir şekilde idare edilmemiş, aralarında ayrılık tohumları ekilmiş, başta eski Kuzey Afganistan İlleri Mücahitleri İslam İttihadının lideri Azat Bek Kerimi olmak üzere Aşur Pehlivan, Resul Pehlivan gibi nice şahsiyetler siyasi suikastlarla öldürülmüştür. Bu suikastlardan sonra Cünbiş'in içinde de ihtilaflar çıkmış, partinin kuruluş dönemindeki yardımcıları Mühendis Nesim Mehdî, Muhammed Muhakkık ve Ata Muhammed Nur ayrılmış, Gaffar Pehlivan,

[367] Şaruk, s. 292.
[368] Selim, s. 135.
[369] Selim, s. 136.

Abdulçirik, Abdülhekim, Zeyni Pehlivan gibi komutanlar belirsiz bir şekilde suikastlara uğramışlardır. Türklerin bu iç ihtilaf ve siyasi suikastlarının iki türlü faili olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiaların ardında Afganistan'da Türk birliğini istemeyen mihraklarla parti içindeki olumsuz rekabetlerin yattığı öne sürülmektedir.

Cünbiş partisinin askeri alandaki faaliyetlerinden anlaşılacağı üzere 1992 yılında kurulduğunda tamamen asker kökenli lider ve asker destekli kurulan bir partidir. Çünkü ülkenin o dönemki şartları bunu gerektirmiştir. O dönemde ülkedeki bütün siyasi örgütler silahlanmıştır. Buna yanı sıra iç savaş şiddetli bir şekilde devam etmiştir. Bu durum ancak 2001 sonrası değişmiş, az da olsa siyasi partiler silahlardan arınmaya başlamış ve siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda Cünbiş Partisi, 2001'den beri bir Loya Jirga meclisine, üç cumhurbaşkanlık ve iki genel seçimlere katılmıştır. Cünbiş Partisi, cumhurbaşkanlık seçimlerine genelde koalisyon olarak girerken, genel seçimlerde ise tek başına parti adaylarıyla olarak girmiştir. Ülkede 2001 sonrası geçici hükümet kurulmuş ve anayasa yapılması için Loya Jirga toplanmıştır. Geçici hükümet ve Loya Jirga'da partiyi temsilen genelde Abdürreşid Dostum katılmıştır. 2004'te yapılan ilk cumhurbaşkanlık seçimine yine parti adayı olarak Dostum seçime girmiş bir milyondan fazla oy alarak dördüncü sırada seçimi tamamlamıştır.[370]

2005 yılında ülkede genel seçimler yapılmış, Cünbiş Partisi otuz civarında milletvekilini meclise sokarak mecliste en çok milletvekili olan üçüncü parti olmuştur. Cünbiş Partisi Afganistan siyasetinde önemli rol oynayan ve yeterince ardında Türk nüfusunu alan güçlü bir parti olmuş ancak aldığı konumu iyi yönetememiş veya güçlü siyaset yapan diğer etnik gruplara karşı siyasi deneyimsizliği sebebiyle pasif kalmıştır. Cünbiş Partisinin daha güçlenmesi gerekirken zayıf-

[370] Yusufi, s. 102.

lamış ve daha çok elemanların kilit konumlara yerleştirmesi gerekirken sistem dışında kalmıştır. Cünbiş Partisinin 2011 yılında Afganistan Temsilciler Meclisine giren milletvekilleri ise şunlardır:

Cünbiş Partisi Fâryâb ili milletvekili Beşir Ahmet Tahyanc, 1975 yılında Fâryâb ilinin merkezi Meymene şehrinde Özbek Türkü bir ailede doğdu. 1991 yılında Andhoy Ebu Müslim Horasani Lisesini bitirdi. 2005 yılında Fâryâb ili meclisine seçildi. 2011 yılında ise Cünbiş Partisi milletvekili olarak Temsilciler Meclisine girdi. Günümüzde Cünbiş Partisinin sözcülüğünü yapan Tahyanc, Özbek Türkçesi, Farsça, Peştunce ve İngilizce bilmektedir. Cünbiş partisi Fâryâb ili milletvekili Dr. Nakibullah Faik, 1982 yılında Fâryâb ilinin Almar ilçesinde Özbek Türk'ü bir ailede dünyaya geldi. 1997 yılında Ali Şir Nevai lisesini bitirdi. 2004 yılında Belh Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun oldu. 2011 yılında Cünbiş Partisi milletvekili olarak temsilciler meclisine girdi. 2015 yılında Afganistan Standartlar Müdürü ardından Fâryâb valisi oldu. Muhammed Şakir Kargar, 1971 yılında Fâryâb ilinin Andhoy ilçesinde Özbek Türk'ü bir ailede dünyaya geldi. 2004 yıllarında Su ve Elektrik Bakanlığı yaptı. İş adamı olan Kargar, 2011 yılında Cünbiş Partisi milletvekili olarak Temsilciler Meclisine girdi. Günümüzde devlet başkanı Eşref Gani'nin Türk Cumhuriyetleri özel temsilcisi olarak görev yaptı. 2018 yılında bu görevinden azledildi. Muhammed Haşim Ortak, 1955 yılında Fâryâb ilinin Hoca Sebz-i Puş ilçesinde Özbek Türk'ü bir ailede dünyaya geldi. 1976 yılında Kâbil Üniversitesi Mühendislik Fakültesinden mezun oldu. Fâryâb, Gazne, Mezar-i Şerif ve Farah illerinde istihbarat memuru olarak çalıştı. Taliban döneminde Türkmenistan'da kaldı. 2001 sonrasında Fâryâb Emniyet Müdürlüğüne atandı. Ortak, 2004'te Fâryâb İl Meclisinden senatör seçilerek Temsilciler Meclisine girdi. Ortak, günümüzde de senatör olarak çalışmaktadır.

Fethullah Kaysari, 1969 yılında Fâryâb ilinin Kaysar ilçesinde Özbek Türkü bir ailede dünyaya geldi. 2010 yılına kadar Cünbiş Partisine bağlı silahlı kumandan olarak çalıştı. 2011 yılında Cünbiş Partisi milletvekili olarak Temsilciler Meclisine girdi ve Cünbiş Partisinden ayrıldı. Şükriye Peykan, 1968 yılında Kunduz ilinde Özbek Türkü bir ailede dünyaya geldi. Kâbil Meryem Lisesini bitirdi. 1988 yılında Kâbil Üniversitesi Ziraat Fakültesinden mezun oldu. 2004 yılına kadar öğretmenlik yaptı. 2011 yılında Cünbiş Partisi kadın milletvekili olarak Temsilciler Meclisine girdi. Günümüzde de Cünbiş Partisinde çalışmakta olan Peykan, Özbek Türkçesi, Farsça, Peştunca ve İngilizce bilmektedir. Azize Celis, 1966 yılında Ser-i Pul ilinde Özbek Türkü bir ailede dünyaya geldi. Lisans eğitimini tamamladıktan sonra Cünbiş Partisi kadın kollarında aktif olarak rol aldı. 2011 yılında Cünbiş Partisi kadın milletvekili olarak Temsilciler Meclisine girdi. Günümüzde de milletvekili olarak çalışmaktadır.

Seyid Enver Sadat, 1971 yılında Ser-i Pul ilinde Özbek Türk'ü bir ailede dünyaya geldi. Lise eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye Cumhuriyetine okumaya geldi. Lisans eğitimini Türkiye'de alan Sadat, Cünbiş Partine bağlı özel bir televizyon kanalı Ayna TV Genel Başkanlığı görevini yaptı. Aktif olarak Cünbiş partisi gençlik kollarında çalıştı. 2011 yılında Cünbiş Partisi milletvekili olarak Temsilciler Meclisine girdi. 2015 yılında Fâryâb ili valisi olarak görev yaptı. A.işrdından Afganistan Milli Emniyet teşkilatı başkan yardımcısı olarak çalıştı. 2019 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olarak atandı. 1979 yılında Cüzcan ilinde Özbek Türkü bir ailede dünyaya gelen Dr. İnayetullah Babür Farahmand, lise eğitimini kendi ilinde tamamladı. Belh Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun oldu. Cünbiş Partisi gençlik kollarında çalıştı. 2011 yılında Cünbiş Partisi milletvekili olarak Temsilciler Meclisine girdi. 2017 yılında Afganistan İslam Cumhuriyetinin Devlet Başkanı Birinci Yardımcısı

Raşit Dostum'un Özel Kalem Müdürü olarak görev yaptı. Günümüzde ise Cünbiş Partisini temsilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerine Abdullah Abdullah'ın birinci yardımcısı olarak adaylığını koydu. 1958 yılında Tahar ilinin Bengi ilçesi ve Özbek Türkü bir ailede dünyaya gelen Amir Abdulvahit Fakirzade, Talikan Ebu Osman Lisesini bitirdi. Daha sonra mücahitler safına geçti. 2011 yılında Cünbiş Partisi milletvekili olarak Temsilciler Meclisine girdi.[371]

Cünbiş Partisi, 2009 yılında Cumhurbaşkanlık seçimlerinde Hamid Karzai'yi destekledi. Ancak seçim sonrası devre dışı bırakıldı. 2011 yılında milletvekilleri seçimlerinde Cünbiş Partisi düzgün yönetilmediği ve aday çokluğu nedeniyle birçok ilde oy kaybına uğradı. Sadece yirmi civarında milletvekili meclise gönderebildi.[372]

2014 cumhurbaşkanlık seçimlerine gelince partinin lideri Dostum'u devlet başkanı birinci yardımcısı aday göstermek şartıyla Eşref Gani'i destekledi. Seçim Cünbiş Partisinin lehine sonuçlandı. Eşref Gani Cumhurbaşkanı olarak seçilirken, Dostum da cumhurbaşkanı birinci yardımcısı olarak seçildi. Ancak Dostum'un devlet başkanı yardımcısı seçilmesi milletin derdine merhem olmadı, aksine yarasını çoğalttı. Parti zayıfladı, seçimlerde heyecanla çalışan okuyan gençler işsiz kalarak hayal kırıklığına uğradı. Türk bölgelerini Taliban'ın eline geçti. Dostum'un kendisi yanlış ve deneyimsiz siyasetlerinden dolayı 15 ay boyunca Türkiye'ye sürgüne gönderildi. 2018 Milletvekilleri seçimlerinden de istenilen sonuca ulaşılmadı. 2019 Cumhurbaşkanlık seçimi daha yapılmadığı için sonucu belli değildir.

Komünist rejimin son Devlet Başkanı, Dr. Necibullah'ın yıkılması Afganistan Türkleri için büyük bir dönüm noktası olmuş, yıllarca görmezden gelinen Türk ulusu hak ettiği konu-

[371] NDI (National Democratic Institute For Inernatoinal Affairs, "Guide to Afghan Politics", April, 2011, s.s. 54–238.
[372] Cünbiş Partisi başkan yardımcısı Gül Muhammed Erkin ile yapılan mülakata göre.

ma ulaşmış ve kısmen hak ve hürriyetlerine kavuşmuşlardır. Tabii ki, bu gelişmelerin temelini oluşturan eğitim yuvaları (üniversiteler, okullar, medreseler) açılmış ve komşu ülkelere eğitim görmek üzere öğrenciler gönderilmiştir. 16 Ağustos 1993 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın girişimiyle 500 Türk öğrenci Türkiye'ye getirilmiş ve farklı üniversitelere yerleştirilmiştir.[373]

Ayrıca, diğer Türk Cumhuriyetleriyle de iyi ilişkiler kurulmuş, eğitim görmeleri için öğrenciler gönderilmiştir. Bu ülkelerde eğitim gören öğrenciler, 2000 yılından sonra önemli görevlere gelmiş, doktor, mühendis ve siyasetçi olarak çalışmışlardır. Cünbiş partisi, sadece Türk cumhuriyetlerine öğrenci göndermekle kalmamış, Rusya, Suudi Arabistan ve Avrupa gibi ülkelere öğrenciler göndermiştir. Halk için yeni sanatçı, gazeteci ve yeni spikerlerin yetişmesini sağlamış, bunun dışında Cünbiş Partisi Başkan Yardımcısı Gül Muhammed Erkin'in verdiği bilgilerine göre yurt içinde de *"Hedef"*,*"General Abdürreşid Dostum"* adlarında eğitim kurumları adı altında kurslar açılmıştır.[374] Cünbiş Partisinin en önemli faaliyetlerden biri de Özbek ve Türkmen Türkçesinin[375] anayasal olarak tanınması, ülkenin üçüncü bölgesel resmi dili olarak kabul edilmesi ve bu dilde eğitim almasını yasal olarak sağlaması olmuştur.[376]

2001 yılı sonrasında geçici hükümet kurulmuş, halk meclisi manasına gelen Loya Jirga oluşturulmuş, yeni anayasa hazırlanmış, yeni istiklal marşı yazılmıştır. Bu yeni anayasada ve istiklal marşı dizelerinde tüm milliyetlere yer verilmiş, az da olsa halkların demokratik hakları tanınmıştır. Tabii ki, bu kendiliğinden olmamış, başta Dostum olmak üzere halk

[373] Selim, s. 137.
[374] Bizzat gözlemde bulundum ve ayrıca Ayna TV arşivlerinde video haber olarak bulunmaktadır.
[375] Şarık, s. 199.
[376] Aysultan Hayri, *Afganistan'da Türkçe Öğretiminin Tarihi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 99.

meclisine katılan halk temsilcilerinin mücadelesiyle gerçekleşmiştir. Yeni oluşturulan anayasanın 16. maddesinde konu şöyle zikredilmiştir: *"Peştunca ve Farsça ülkenin iki resmi dilidir. Bu diller dışında Özbekçe, Türkmence, Belüççe… Kendi bölgelerinde üçüncü resmi dil olarak kabul edilmiş ve bu dillerin geliştirilmesinden devlet sorumlu kılınmıştır."*[377] Şunu zikretmemiz gerekir ki, Özbek ve Türkmen Türkçeleri her ne kadar ülkenin üçüncü resmi dili olarak anayasada yer alsa bile uygulamada çok da kendini göstermemiştir. Özbek ve Türkmen Türkçesinde basılan kitaplar depolarda bekletilerek yok edilmiş, başta milli TV olmak üzere birçok TV kanallarında hak edilen yayın hissesi verilmemiştir. Bu dilde yazan çizen kişiler devletçe teşvik edilmemiştir.[378] Özbek Türkçesi sadece seçim zamanlarında kısaca cümlelerle siyasilerin aleti haline gelmiş, başta devlet başkanı Eşref Gani olmak üzere siyasiler konuşmalarında Hoş Kelibsiz (Hoşgeldiniz) gibi giriş ve kısa cümlelerle halkın desteğini kazanmaya çalışmışlardır.

Cünbiş Partisi, 1992'den sonra medyanın önemli bir güç olduğunun farkına varmış ve bunun gelişmesi için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır. Her ilde Afganistan Milli İslami Cünbiş Partisi adında günlük, haftalık ve aylık gazete basılmıştır. 2001 sonrasında bu konuda daha da bir ciddiyet göstermiş ve Afganistan tarihinde bir ilki gerçekleştirmiş, ilk özel kanal olarak Ayna Televizyonunu açmıştır. Bu televizyon, Peştuca, Farsça, Özbek ve Türkmen Türkçesinde yayınlar yapmıştır. Ayrıca, 2011'de Dostum Vakfı adı altında, sosyal ve yardım faaliyetlerinde bulunan bir vakıf açılmış, 2013'te ise Şibirgan ilinde ilk Özbek ve Türkmen Türkçesinde yayın yapan Batur TV faaliyete başlamıştır.[379]

4.2.2.2. Cünbiş Partisinin Lideri Abdürreşid Dostum'un

[377] Afganistan Esasi Kanunu 16. Maddesi.

[378] Veli Muhammed Hadid, "Niye Seçimlerde Özbekçe Afişler Yok?," http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/09/130924_l09_election_advertise_afghanistan, (27.06.2015).

[379] BCC Persion, "Özbekçe ile İlgili Basın-Yayının Gelişmesi", http://www.

Hayatı ve Faaliyetleri

Özbek Türkü olan Abdürreşid Dostum, 1953 yılında Afganistan'ın kuzeyindeki Cüzcân iline bağlı Hoca Dukuh ilçesinde dindar ve çiftçi bir ailede doğdu. Babası Abdurrahim, annesi Anbar Şah'tır.[380] Abdürreşid Dostum "Durdu" ailesine mensuptur. Çocukluk dönemini yoksulluk içerisinde çiftçilik ve çobanlık yaparak geçirdi. Gençlik döneminde Şibirgan şehrindeki doğal gaz fabrikasında işçi olarak çalışmaya başladı, kısa bir süre sonra işçi sendikası başkanlığına yükseldi. Bu arada 27 Nisan 1978 tarihinde gerçekleştirilen devrimde Serdar Muhammed Davut Han öldürüldü, Nur Muhammed Taraki, devlet başkanı oldu.[381]

Bu dönemde askere çağırılan Abdürreşid, Afganistan istihbarat örgütü devlet emniyet teşkilatı anlamına gelen istihbarat birimi HAD'da er olarak görev yaptı. Devlet muhaliflerine karşı başarı sağlaması üzerine, emrine yüz kişi verildi. 1980 yılının ortalarında, taşıdığı (Dostum) soyadını resmen kullanmaya başladı. Bu sırada Sovyetlerle mücahit gruplar savaşmaktaydı. Mücahitler, başta batılı devletler olmak üzere Suudi Arabistan ve Pakistan'ın desteğiyle Afganistan'da Sovyetlere karşı çatışmaktaydılar. Mücahit grupların Afganistanlı Türklere karşı aldıkları tavırları, devletle beraber çalışan Abdürreşid Dostum'da milli şuurun uyanmasına neden oldu. Kuzey Afganistan'da kendi arkadaşlarıyla beraber bir birlik oluşturarak hak aramaya başladı.[382]

Zamanla Dostum, tüm Afganistan Türkleri (Özbekler, Türkmenler vs.) tarafından tanındı, Kuzey Afganistan'ın (Güney Türkistan'ın) her bölgesinden kendine bağlı silahlı birlikler kurdu.[383] Haksızlıklara karşı direndi. Bunu yapar-

bbc.com/persian/afghanistan/2013/05/130504_k03_uzbik_media_televisions, (13.12.2015).

[380] Babor Haya, *Uluslararası Alanda 11 Eylül Sonrası Afganistan*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014, s. 60.

[381] Selim, s. 69.

[382] Andican, s. 727.

[383] Selim, s. 86.

ken bazı hatalara düştü. İç savaş döneminde çokça Özbek-Türkmen gencin savaşta hayatını kaybetmesine sebep oldu. Fâryâb, Mezar-i Şerif, Saleng ve Kâbil'de kendi ifadesiyle 40 bin şehit verdi. Kendisine karşı çıkanı susturmaya ve yok etmeye çalıştığı da söylenmektedir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen her şartta ve her yerde milletin desteğini kazanmasını bildi.[384]

Bunun yanı sıra Dostum, gücü tekelinde tutmayı seven ve bunu becerebilen bir askerdir. Yaptığım mülakatlar ve izlenimlerime göre parti içinde sözü geçen tek kişidir. Parti içinde kendine üstün olanı kabul etmez, yeri geldiğinde mert, cömert ve cesur olur, yeri geldiğinde düşman ve rakiplerine karşı hiç acımaz. Çevresindekiler ve yol arkadaşlarının aktardıklarına göre Dostum, girişimde bulunduğu işe başarılı olmak için gücünü son dereceye kadar kullanır, karşısına duranı ve koltuğuna gözü olanı ezmeye ve yenmeye çalışır. En zor durumlarda orduyu iyi yönetmeyi, toplumu kendi siyaseti doğrultusunda çok kısa bir zamanda yönlendirilmesini bilir. Açık sözlülüğü ile halkın gönlüne girdi ve en büyük morali olarak gençleri görür. Hitap tarzı ve siyaset üslubu açık ve sadedir. Siyaseti pek becermez ama halkın dilinden konuşur. Saf ve sadık bir kişiliğe sahip olduğu için sadece Afganistan Türkleri tarafından değil diğer etnik gruplardan da sevilir. Dostum, demokrat, vatansever, laik, halkçı ve milliyetçi bir insandır. Etrafından ulemayı eksik etmez, konuşmalarına besmele ile başlar, dini merasimlere katılır ama pek sıkı dindar bir kişiliğe sahip değildir.

Sovyetler Birliğinin Afganistan'dan çekilmesinden sonra Dr. Necibullah hükümeti içinde mücadelesine devam eden Dostum, Necibullah ile arası bozulunca kısa bir sürede Afganistan Türklerinin yoğunlukta yaşadığı Kuzey Afganistan'ın (Güney Türkistan) Mezar-i Şerif (Belh) şehri başta olmak üzere yedi ilin kontrolünü ele geçirdi. Daha son-

[384] Yusoufi, s. 101.

ra gücünü iyice sağlamlaştırdıktan sonra Dr. Necibullah'ın hükümetine karşı savaşan Mücahitlerle işbirliği yaparak SSCB destekli son devlet başkanı Dr. Necibullah'ı devirdi. Dr. Necibullah'ın devrilmesiyle ülkede İslami bir hükümet kuruldu.[385]

Uzun zamanlardan beri Dr. Necibullah hükümetini deviremeyen batı destekli Mücahitler, ancak Dostum'un onlarla birlikte hareket etmesiyle bu işi başarabildiler. Buradan Afganistan'da İslami Hükümetin kurulmasında Dostum'un en kilit isim olduğunu anlarız. Dostum, çok zor durumlarda Kâbil hükümetini muhaliflere karşı destekler, güvenilir bir kişi olması ve HAD'in desteğiyle devlet Başkanı olan Babrak Karmal tarafından da destek görür. Bu dönemde Hizbi İslami, Cemiyeti İslami, Hareketi İnkılâbı İslami, Hizbi Vahdet-i İslami gibi mücahit partilere karşı savaşarak başarılar elde eder, Özbek-Türkmen milislerinin komutanı olur. Devlet muhalifleri bir şehri ele geçirince, yönetim işgal edilen bölgeye Dostum'u gönderir. Dostum ise yüzlerce gencin ölümü pahasına olsa dâhil şehri geri almadan dönmez. İşte bu şartlar altında devlet muhalifi gruplarla on yıl savaşır. Dostum, devlet başkanı Babrak Karmal döneminde 1985 yılında Tümen komutanlığına getirilir, ardından Tümgeneralliğe terfi edilerek, *"Afganistan Kahramanı"* lakabı verilir. 1986- 1993 tarihlerinde iktidar olan Dr. Necibullah, yönetimince Korgeneral rütbesi verilerek ikinci defa *"Afganistan Kahramanı"* lakabı ve daha sonra mücahitler tarafından kurulan İslam Devrimi Devlet Başkanı Sibgatullah Muceddidi tarafından orgenerallik rütbesiyle Halid b. Velid lakabı verilir.[386]

Kısacası Dostum, kendi ifadesiyle harp okulu okuyan bir general değildir. Siyasal bilgiler okuyan bir siyasetçi de değildir. Dostum, Cüzcân ili işçi sendikasında çalışan sıradan ilkokul mezunu bir vatandaştır. O, merdivenlerden yükse-

[385] Selim, s. 130.
[386] Atai, s. 495.

lerek yüzbaşı binbaşı, general ve orgeneral oldu. Girdiği çatışmalarda üstünlük kazandı. Dönemin cumhurbaşkanı Dr. Necibullah'ın takdirini kazanarak Kuzey Afganistan'ın güçlü adamı oldu. Günümüzde Dostum deyince akla oy bankası ve oy patronu gelmektedir. Kendi ifadesiyle seçim zamanlarında aziz, seçim sonrası zelil oldu.

4.2.2.2.1. Parti Kurması

Askeri kimliğiyle bilinen Dostum, siyasi bir birliğin de olmasını ister, Dr. Necibullah hükümeti devrildikten kısa bir süre sonra 1992 yılında Afganistan Milli İslami Cünbiş Partisini kurar, kendisi oybirliğiyle partinin ilk kurucu lideri seçilir.[387] 1992–1997 yılları arasında hem siyasi hem de askeri açıdan Dostum, ülkedeki grupların en güçlüsü haline gelir. Hatta bu dönemde kendi Cünbiş parasını da bastırarak ekonomik açıdan da güçlenir. Dostum, kendi dışişleri bakanlığını kurar, pasaport çıkartır ve kendi havayolunu açar. Böylece kısa bir süre içerisinde askeri, ekonomik ve siyasi bakımdan ülkenin en güçlü ve güvenli bölgesi durumuna gelen Kuzey Afganistan, kültür ve eğitim alanlarında da gelişmeye başlar. Bu başarıları ile Dostum, dünyaya sesini duyurmayı başarır. Suudi Arabistan, İran, Özbekistan, Türkmenistan, Pakistan, Rusya ve Türkiye, Dostum'un ikametgâhı olan Mezar-i Şerif'te konsoloslıklarını açar.[388]

Cünbiş Partisi, Güney Türkistan'da yaşayan Özbek, Türkmen, Hazara ve Aymak gibi Türk soylu toplulukların tek çatı altında toplanması ve Afganistan'da hak ettikleri birinci sınıf yurttaş olma mücadelesini verir. Bu konuda da büyük başarılar elde eder. Bu sırada bazı istenmeyen şeyler meydana gelir. Fâryâb bölgesini idare eden ve nüfuzlu bir kişi olan Resul Pehlivan kendi korumasının ateş etmesi üzerine öldürülür. Ardından Cünbiş içinde soğuk havalar esmeye başlar.

[387] Albayrak, s. 84.
[388] Yüceorak, s. 23.

Dostum'un dışişleri şefi ve Resul Pehlivan'ın kardeşi General Abdülmelik Han, Taliban'la birleşir ve Dostum'a karşı ayaklanır. Dostum ise Türkiye'ye gelmek zorunda kalır.[389] Ancak Vahdet, Cemiyet ve Hareket Partilerinin liderleri Abdülmelik Han'a karşı tavır alırlar, Dostum'un ülkesine dönmesine destek verirler.[390]

Cünbiş Partisinden önce Türk soyluları temsil eden Kuzey Afganistan İlleri Mücahitleri İslam İttihadı ve Güruh-i Kar gibi güçlü örgütler güçlü bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.[391] Ancak Cünbiş Partisi kurulduktan sonra çeşitli nedenlerle yok olup gitmişlerdir. Dostum, merkez Kâbil'in Meyvend Caddesi, Bâlâ Hisar, Melengcan Tepesi, Gazi Stadyum, Eski Mikruyan'ı, ülkenin genelinde ise; Badahşan, Tahar, Kunduz, Samangan, Belh, Cüzcân, Ser-i Pul, Fâryâb, Badgis [392] gibi illeri ve bölgeleri denetiminde tutar. Bu bölgeleri askeri ve siyasi alanlardaki yardımcıları ve danışmanları ile idare eder. Mesela Muhammed Resul Pehlivan, Abdulgaffar Pehlivan, Cumahan Hemdert, Abdurrauf Begi, Abdulmecid Hilal ve General Abdulmümin gibi şahsiyetler onun önemli askeri yardımcılarından sayılırken, Korgeneral Abdülmelik, Muhammed Âlim Rezm, Abdülkerim Zari, Abbas Kerimi, Abdulgafur Vatan, Muhammed Muhakkik, Mühendis Nesim Mehdi, Abdurrahman, Abdülkerim Zari, Mevlevi Osman Salikzade, Mevlevi Abdülkuddüs Rahmani ve Seyit Mansur Nadiri gibi nice şahsiyetler siyasi yardımcılığını yapmışlardır. Ayrıca Seyit Kamil, Seyit Nurullah, Muhammed Haşim Ortak ve Gafur Han gibi şahsiyetler de Dostum'un emniyet işlerini yürütmüştür.[393]

Anlaşıldığına göre Dostum, Afganistan siyasetinin devamlı iç savaşla devam etmeyeceği farkına varmış, gelecek

[389] Williams, s. 614.
[390] Albayrak, s. 4.
[391] İşçiler Grubu.
[392] Albayrak, s. 90.
[393] Andican, s. 729.

dönemin siyaset ve parti dönemi olacağı düşüncesiyle hareket anlamına gelen, temelinde Türk milliyetçiliğini barındıran Cünbiş Partisini kurmuştur. Cünbiş Partisi, öyle bir zamanda kurulmuş ki, Afganistan siyasetinde rol oynayan ve hakkını aramaya çalışan her bir etnik grup birer siyasi örgüte sahip olmuştur. Her ne kadar Türkleri temsil eden İttihadı İslami Mücahidin Şimal Teşkilatı mevcudiyetini gösterse de Hizbi İslami ve Cemiyeti İslami gibi güçlü olamamıştır. İşte böyle bir boşluğu doldurmak için Cünbiş Partisi kurulmuştur.[394]

4.2.2.2.2. Kuzey İttifakı

İttifak ülkenin kuzeyindeki silahlı örgütlerden teşekkül bulduğu için Kuzey İttifakı olarak bilinmektedir. İçinde Peştunların yer almayan birlik eski devlet başkanı ve Cemiyeti İslami Partisinin lideri Burhaneddin Rabbani, suikasta kurban giden Tacik komutan Ahmet Şah Mesut ve kendisine bağlı Cünbiş Partisi güçleriyle daha sonradan katılan Özbek General Abdürreşid Dostum tarafından Taliban'a karşı kuruldu.[395] Her ne kadar Kuzey İttifakı'nın liderliğini Rabbani yapsa da fiili olarak Ahmet Şah Mesut tarafından yönetilmekteydi. Fakat birliğin bir müddet sonra Dostum'un hâkimiyeti altına girdiği görülmektedir. Ahmet Şah Mesut'un öldürülmesinden sonra yerine Muhammed Kasîm Fehim getirildi. Kuzey İttifakı, 15 bin kişilik düzenli bir ordudan oluşmaktaydı. Özbek ve Tacikleri birleştiren ittifak, komünist devlet başkanı Dr. Necibullah ve Taliban örgütünün düşmesinde aktif rol üstlendi. Birliğin aktif yöneticilerinden Dostum ve diğer komutanlar, Mezar-ı Şerif'e yönelik harekâtta binlerce kişiye komuta ederken, ülkenin diğer yerlerinde de ittifaka bağlı gerilla birlikleri oluştu. Türkiye'de "Kuzey İttifakı" olarak bilinen oluşum kendini Afganistan'ın kurtuluşu için "Birleşik Ulusal İslami Cephe" olarak adlandırmak-

[394] Andican, s. 730.
[395] Rasuli, s. 42.

taydı. Yine Türkiye'de bu ittifaktan söz edilince Dostum'un adı akla gelmekte neredeyse bu şahsın adıyla özdeşlemektedir.[396] Günümüzde bu ittifaktan söz edilmez. Çünkü ittifakın liderlerinden önce Ahmet Şah Mesut, ardından Burhaneddin Rabbani farlı suikastlarla öldürüldü, Dostum ise defalarca Türkiye'ye sürgüne gönderildi. Dostum'un her fırsatta Türkiye'ye sığınması ülkeyi terk etmekle suçlanmakta, diğer liderler gibi ne olursa olsun ülkesini terk etmemesi gerektiği dile getirilmektedir.

4.2.2.2.3. Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve Cünbiş'in Parçalanışı

İslam devriminden sonra batı destekli sağcı silahlı örgütler, inkılâp sonrası kendi aralarında analaşamayarak iktidar kavgası verirken bu sırada Pakistan medreselerinde Taliban adında medeniyetten uzak bir biçimde dini eğitim görmeye başlayan bir örgüt kuruldu.[397] Bu örgütün liderliğini Peştunlar ellerinde tutmaktaydılar.[398] Bunlar, doğrudan Pakistan İstihbaratı ISI tarafında eğitilirdi. Mücahitlerin kavgası 1996 yılında Taliban Örgütünün Kâbil'in kapılarına gelmelerine kadar devam etti.[399]

Bu dönemde Kuzey Afganistan'daki insanlar, eğitim, ticaret vb. alanlarda gelişme göstererek güvenli bir biçimde hayatlarına devam ederken, Afganistan halkının özgürlüğüne düşman bazı ülkeler kuzey Afganistan'ın da Taliban'ın eline düşmesini arzu ediyorlardı. Ancak Dostum'a karşı koyamayacaklarını da biliyorlardı.[400] Böyle bir zamanda dışarıdan gelip de Dostum'un hâkim olduğu bölgeleri ele geçirmenin kolay olmadığını düşünen düşmanlar, Cünbiş Partisini içeriden

[396] Haya, s. 60.
[397] Corona, s. 59.
[398] Fatih Dedemen, *Antropolojik İstihbarat Açısından 11 Eylül 2001 Sonrası Afganistan Örneğinin İncelenmesi,* Genelkurmay Başkanlılığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s., 4.
[399] Bek, s. 2.
[400] Büyükbaş, s. 20.

bölmeye çalıştılar. Bu esnada Dostum'un dışişleri sorumlusu General Abdülmelik, Kuzey Afganistan'ın da Taliban'ın eline geçmesini sağladı. Ne yazık ki, bu durum Afganistan'da binlerce insanın ölümüne mal oldu, çok geçmeden Abdülmelik ile Taliban'ın arası bozuldu, Taliban feci bir şekilde katledildi. Ancak eski güce kavuşulmadı, Afganistan Türklerinin beli kırıldı.[401]

Taliban, Kuzey Afganistan'ı ele geçirince, Dostum geçici bir süre Türkiye'ye gelmek mecburiyetinde kaldı. Bir yıl sonra ülkesine dönen Dostum, kaldığı yerden mücadelesine devam etti. Ancak şartlar müsait olmadığından olsa gerek Dostum bir kez daha Türkiye'ye sığındı. Dostum Türkiye'deyken dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile çok yakın ilişkilerde bulundu.[402] İlişkileri o kadar dostane ilerledi ki, Özal'ın makam arabasını bile General Dostum'a hediye ettiği aktarılmaktadır.[403]

Ancak Türkiye'nin bu desteği Necmettin Erbakan'ın başbakanlığı sırasında kesintiye uğradı.[404] Dostum'un muhafazakâr bir kişiliğin aksine laik, halkçı bir düşünceye sahip olduğu sebep olarak gösterildi. Bu dönemde muhafazakâr bir kimliğe sahip olan Gülbeddin Hikmetyar öne çıktı. Afganistan'daki iç savaşı bir nevi cihat olarak telakki ederek muhafazakâr kesimin maddi ve manevi desteğini kazandı. Hâlbuki saf ve samimi bir niyetle verilen yardımlar cihad için değil iç savaş için harcanırdı. Kâfir olarak telakki ettiği Dostum ve halkına karşı kullanılırdı. Kısacası, Taliban'ın ortaya çıkışı ve Abdülmelik ile birleşmesinin arkasında Pakistanlı ve Afganistanlı ırkçı grupların olması kuvvetle muhtemeldir. Bunun Pakistan'ın desteği olmadan gerçekleşmesi ihtimal-

[401] Muhammed Fahim Tinmes, Bir Türk Lider Olan Org. Abdurreşid DOSTUM, http://www.turansam.org/makale.php?id=1373, Erişim Tarihi: (06.05.2010).
[402] Yusoufi, s. 102.
[403] İrfan Ülkü, *Büyük Oyundaki Türk Enver Altaylı*, 2008, s., 304.
[404] Farida Labib Raof, *Türkiye'nin Afganistan Politikasının Türkiye-Avrupa Birliği Açısından Önemi*, Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Avrupa Birliği Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 60.

lerden uzaktı. Çünkü Afganistan tarihinde ilk defa Peştunlar iktidarı kaybetmiş, devlet başkanlığını Burhaneddin Rabbani gibi bir Tacik'e kaptırmış ve Kuzey Afganistan'ı muhtemelen bir sonraki aşaması ayrı bir devletin kurulacağı Afganistan Türklerine kaptırabilirlerdi.

4.2.2.2.4. Batı İşgaline Meşru Sebep: 11 Eylül Hadisesi

Taliban'ın ırkçı ve zorlayıcı zulmünün arttığı bir dönemde 11 Eylül hadisesi gerçekleşti. Batılılar için Mücahitler ve Taliban'dan sonra işgalin üçüncü meşru yolu göründü. Başta ABD olmak üzere bütün batı dünyasının gözü terör örgütü El Kaide'nin lideri Usame'nin sığındığı Afganistan'a çevrildi. Bu belki de işgalin ve batı çevreleme politikasının son ayağıydı. Daha önceden de Afganistan'ın güneyinde olan Taliban'ı devirmek için işe başlayan, fakat bunun faturasını meşhur kumandan Abdulhak'ın ölümü ile ödeyen Amerika, bu sefer Kuzey Afganistan üzerinden bu hedefine ulaşmak istedi. Savaş uzmanı, yenilmez komutan Dostum'a gözler çevrildi. Kuzey Afganistan'da önemli bir nüfuza sahip olan Dostum'dan yardım istendi. Dostum, bu fırsatı eksi düşmanı Taliban'a karşı iyi değerlendirerek karadan destek verme teklifine olumlu cevap verdi ve NATO güçleriyle birlikte Taliban rejimini devirmeyi başardı.[405] Ne yazık ki; daha sonra ABD, Dostum'u yalnız bırakarak hatta Taliban'ı katliam etme iddiasıyla Uluslararası Lahey Mahkemesine çıkarmak istedi.[406] Bu da batının ikiyüzlülüğünün somut bir örneğidir.

Batının tuzağına düşen Dostum, insan haklarına ihlal ithamıyla çok uğraştı. Daha sonra devlet başkanı birinci yardımcısı seçilmesine rağmen ABD vizesi alamadığı için BM toplantılarına katılamadı. Yetmedi 2017 yılında Türkiye'ye sürgüne gönderildi. Türkiye'den ülkesine doğru çıkan Dostum'un uçağına Mezar-i Şerif'e inmesine izin verilmedi.

[405] Williams, s.s. 611–612, Selim, s. 249.
[406] İnsan hakları ihlali iddiasıyla mahkemeye çekmeye çalışmıştır.

Ünlü komutan ve temsilcilerinden Nizamaddin Kaysari feci bir şekilde devlet tarafından gözaltına alınınca halk ayaklanarak gümrükleri kapattılar. Temmuz 2018'in sıcak günlerinden Badahşan'dan Fâryâb'a kadar Afgan Türkü sokağa döküldü. Zor durumda kalan Kâbil hükümeti Dostum'un sürgününe son verildi, ülkesine çağırıldı. Bir müddet sonra Nizameddin Kaysari de Kuzey Afganistan'a gitmemesi şartıyla ev hapsine çıkartıldı.

Kısacası 11 Eylül hadisesi doğu ve batının bloğunun bir hesaplaşması olarak değerlendirilmektedir. Çünkü Sovyet döneminde Mücahitleri destekleyen batı, Mücahitlerin zaferinden memnun kalmamış, umduğu ılımlı bir İslam devletini kuramamıştı. Hatta destekledikleri mücahitler kendilerine kaşı çıkmış, batıya karşı bir tehdit oluşturmaya başlamıştı. İşte bu tehlikeyi yok etmek ve Afganistan gibi stratejik bir bölgede kendi üstünlüğünü sağlamak için 11 Eylül senaryosu yazılmış, Taliban'ı yok etme bahanesiyle ülkeyi işgal ederek uzun müddetli güvenlik anlaşmaları başlığı altında ülke kontrol altında tutulmuştur.[407]

4.2.2.2.5. İşgalin Sonucu Kardeş Katli: Kaysar ve Cenk Kalesi

Taliban, 1996'dan sonra Kuzey Afganistan'ı ele geçirirken, Kuzeyin giriş kapısı konumunda olan "Kavurmaç Taarruzu" sırasında Kaysar'da karşılarına kim çıktıysa çoluk, çocuk, kadın ihtiyar demeden yüzlerce insanı öldürerek büyük bir katliam yaptılar. Kaysar'ın sadece giriş kısmı taşla örülmüş bir yeraltı mağarasında kurşuna dizilmiş iki yüz esir bulunduğu nakledilmektedir. Albayrak'ın ifadesiyle *"Afganlılar eskiden mertliğe karşı mertlik, iyiliğe iyilikle hareket ederken, Pakistan istihbaratı eline düştükten sonra adeta namertleşmişler, birbirlerinin kanına susayan birer cani haline gelmişlerdir.*

[407] İrfan Polat, *11 Eylül Terör Saldırıları ve Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan Mücadelesi, Süleyman* Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006, s. 104.

Bu cinayetler Afganistan halkının birbirleriyle yıllarca barışamayacakları korkunç bir kan davasının tohumlarını atmıştır."[408]

Bu arada Taliban'ın *"Kavurmaç Taarruzu"* sırasında başını sıyırıp geçen merminin yanı başında patlamasıyla Dostum'un kulak zarı yırtılmış, kulağında kanama olmuştur. Yıkılan mevzinin altından sağ kurtulan Dostum'un boğazından ve kulağından kan akmaya başlamıştır. Fâryâb şehrinden getirilen Doktor, Dostum'un tedavi için acilen Özbekistan'a aktarılması gerektiğini söylese de Dostum biran evvel oranın Taliban'ın elinden kurtarılmasını istemiş, yoksa Fâryâb'ı bütünüyle kaybedebileceğini dile getirmiştir. Ne yazık ki "Taliban, Kaysar'ı ele geçirdikten sonra Almarlı ve Fâryâblı 1100 kişiyi katletmişlerdir.[409]

Taliban döneminde ülkede yaşanan diğer bir hadise ise Cenk Kalesi hadisesidir. Mezar-i Şerif'ten yaklaşık 13 km uzaklıkta olan Cenk kalesi (Kale-i Cengi) 128 yıl önce savunma amaçlı yapılmıştır. Kale kimin elinde geçtiyse o kişi bölgenin hâkimi olmuştur. Türk ve dünya kamuoyunun bu kalenin tanıması ise 2001 yılında kaledeki Taliban esirlerine karşı yapıldığı iddia edilen katliamla olmuştur. Kuzey İttifakı güçleri öncelikle Taliban milislerine teslim olun çağrısında bulunmuş, siz Müslüman iseniz biz de Müslümansız diye seslenmişlerdir. Amerikan savaş uçaklarının da bombaladığı kaledeki çatışmada yüzlerce Taliban askeri can verirken, karşı taraftan da 100 asker ölmüş, 150 kadar asker de yaralanmıştır.[410]

Anlaşıldığı üzere *"Cenk Kalesi Katliamı"* diye iddia edilen hadise Amerikan ve dönemin ittifak askerleri tarafından yapılmıştır.[411] Kamuoyunda ise gazeteciler, köşe yazarları bu olayı kimileri katliam, kimileri kıtal, kimileri ise isyana karşı bir bastırma diye adlandırılarak bazıları Dostum'u, bazıları ABD'yi ve bazıları da Taliban'ı sorumlu tutmuşlardır. Gerçek

[408] Albayrak, s. 33.
[409] Bek, s. 337.
[410] Selim, s. 78.
[411] Williams, s.s. 611–628.

şudur ki Cenk kalesi hadisesi ABD destekli kuvvetler tarafından yapılmıştır. Her iki tarafta ölen Afganistanlıdır. Seyreden ise her iki tarafı birer oyun aleti olarak kullanan batıdır.

4.2.2.2.6. Türkiye ile İlişkileri

Afganistan Türklerinin Türkiye ile sıcak temasları Azat Beg Kerimi ile başlamış, 1992 yılında Rus yanlısı devlet başkanı Dr. Necibullah'ın düşmesi ve Dostum'un öne çıkmasıyla pekişmiştir. Dostum, SSCB yanlısı merkezi yönetimden desteğini çekince kısa bir sürede başkent Kâbil'i Mücahit gruplar ile birlikte ele geçirmiştir. Ülkede siyaset yapan bu grupların hemen hepsi ya etnik bir temele dayanmış ya da İran, Pakistan ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin sözcülüğünü yapmışlardır. Ayrıca örgütlerin en önemli gelir kaynağı olan uyuşturucu üretim ve sevkiyatı da çatışmaların ayrı bir yönünü teşkil etmiştir. Bu örgütlerin hepsi Afganistan Türklerinin yönetim dışında kalmasını hedeflemişlerdir. Dostum, böyle bir zamanda Kâbil'i birbiriyle çatışan mücahit gruplara bırakmış, kuvvetlerini yeniden kuzeye çekmiş ve Mezar-ı Şerif'te yarı özerk yönetimini geliştirmiştir. Mezar-ı Şerif kısa zamanda eğitim, ticaret ve ziraat başta olmak üzere her alanda gelişmiştir. Hemen ardından Dostum, Türkiye ile ilişkiler kurmuş, dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın açmış olduğu imkânlarla bütün dünyada tanınmıştır.[412] Turgut Özal bunun yanı sıra ilk etapta 500 öğrencinin Türkiye'ye gelerek eğitim almalarını sağlamıştır.[413]

Dostum, Kâbil'i terk ettikten sonra birbiriyle çatışan mücahit gruplardan umudunu kesen Pakistan ve Suudi Arabistan, Afganistan'ı ele geçirmek için Hindistan'ın Diobent şehri medreselerinde eğitim görmüş gençleri, yani Taliban'ı örgütlemiştir. Bu medresede esas itibariyle Ehl-i Sünnet âlimlerinin dini kitapları okutulmakla birlikte bu eği-

[412] Ülkü, s. 407.
[413] Rasuli, s. 59.

tim skolâstik bir yaklaşımla ve medeniyetten uzak bir şekilde verilmiştir. Bu kesin inançlı robot örgütlenme kısa zamanda gelişmiş ve mücahit grupların hepsini yıkarak kuzey hariç Afganistan'a hâkim olmuştur. 1999 yılında Pakistan Dışişleri Bakanı Dostum'u Taliban'la işbirliği yapmaya davet etmiş ancak Dostum, Devlet Başkanı Rabbani ve eski mücahit gruplardan yana tavır koymuş, Pakistan'a yanaşmamıştır. Bu durumda Tacik asıllı Ahmet Şah Mesut ile Dostum dışında hiç bir mücahit örgütü Taliban karşısında tutunamamış, Pakistan destekli Taliban kısa bir sürede Mezar-ı Şerifi ele geçirmiştir. Böyle bir durumda Dostum, Ankara'ya gelerek Türk yetkililerle durum değerlendirmesi yapmış, sonunda Türkiye, Özbekistan ve İran'da kısa süre bulunduktan sonra Kuzey Afganistan'a tekrar dönmüştür. İkinci kere Dostum, 25 Mayıs 1997'de Türkiye'ye gelmiştir. Ancak bu geliş, Dostum'un dışişleri sorumlusu General Abdülmelik'in Taliban'la birleşmesi ve Kuzey Afganistan'ı devretmesi sonuncunda olmuştur.[414]

Dostum ile Türkiye ilişkileri Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye, ulusal çıkarları doğrultusunda, Afganistan'da stratejik bir noktayı tutan laik çizgideki Dostum'u desteklemek için Turgut Özal döneminde Afganistan'ın kuzeyindeki Mezar-i Şerif'te Türk Başkonsolosluğu açılmasıyla başlamış, bu karar Demirel tarafından da uygulanmıştır. Ancak Kâbil, 27 Eylül 1996 tarihinde Taliban'ın eline geçince Refahyol İktidarı döneminde birden Türkiye Cumhuriyeti yardımı kesilmiştir. Güç varlığını Demirel'in askerlerle birlikte verdiği desteklerle sürdüren Dostum, koalisyon hükümetinin Erbakan kanadı Taliban'ın arkasında yer almıştır. O zaman Demirel'in Başbakan Erbakan ile Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'e *"Dostum'un ayakta kalması Türkiye açısından hayati değerde Türkiye Dostum'a arka çıkmalıdır"* ricasında bulunmuştur. Bu ricanın dikkate alınmaması üzerine Türkiye'nin diplomatik temsilciliğinin de

[414] Labib Raof, s. 80.

bulunduğu Mezar- ı Şerif, Mayıs 1997 tarihinde Taliban'ın eline geçmiştir.[415]

26 Mayıs 1997 tarihinde Dostum'un uçağı Esenboğa Havaalanına indiğinde havaalanında Refahyol Hükümetinin Devlet Bakanı Abdullah Gül ile DYP'nin önde gelen isimlerinden Ayvaz Gökdemir tarafından karşılanan Dostum'un Ankara'da beklediği ilgiyi bulamayacağı daha ilk günden belli olmuştur. Dostum, eski Devlet Bakanı Ayvaz Gökdemir'le görüşmeyi kabul etmiş, bakanlığı sırasında Türk Cumhuriyetleri'nden sorumlu olan Gökdemir, Dostum'a geçmiş olsun dileklerini ilettiğini belirtmekle yetinmiştir. Dostum'u daha sonra Başbakanlık Başdanışmanı Kamil Rüştü Yüceoral ziyaret etmiş, ardından Devlet Bakanı Abdullah Gül'le görüşmüştür. Görüşme ardından Gül, Birinci Dünya Savaşından sonra bağımsızlığını kazanan iki ülkeden birinin Türkiye, diğerinin Afganistan olduğunu belirterek, *"Afganistan-Türkiye ilişkileri çok önemlidir. Afganistan özellikle Sovyet işgalinden sonra büyük bir mücadele verdi. Ama maalesef komünizmden kurtulduktan sonra Afganistan'da başka gelişmeler söz konusu oldu"* şeklinde açıklama yapmıştır. Türkiye'nin bu gelişmeleri büyük üzüntüyle izlediğini belirten Gül, sözlerini şöyle sürdürmüştür: *"General Dostum yakın arkadaşlarıyla Türkiye'ye gelmiştir. Bizim misafirimizdir. Arzumuz Afganistan'daki bu sıkıntıların bitmesi, kan ve gözyaşının dinmesidir"* şeklinde açıklama yapmıştır. Ardından Dostum*: "Yardımcım Abdülmelik Han Pakistan istihbaratından 200 bin dolar alıp ayaklandı, bizi hançerledi. Afganistan'daki tüm Türklerin iftiharla hizmet ettiği partiyi sırf para için ayaklar altına aldı. Sağlık sorunlarım nedeniyle bir süre burada kalacağım. Ondan sonra bir değerlendirme yaparım. Mezar-i Şerif'teki karargâhımla irtibat halindeyim, mücadeleme devam edeceğim. Türkiye savaşı durdurmak için tarafları bir araya getirsin. Türkiye'den tek isteğimiz*

[415] Milliyet Gazetesi, "Taliban'ın Dostu Erbakan", http://www.milliyet.com.tr/2001/09/23/siyaset/siy03.html, (23.09.2001).

Afganistan'da savaşın durdurulması için öncülük yapmasıdır. Her iki taraf da Türkiye'ye saygı duyuyor" şeklinde açıklama yapmıştır. Dostum, Türkiye'den yeterli maddi ve manevi yardım alıp almadığının sorulması üzerine ise *"Kimseden yardım almamıza gerek yok. Zaten Ruslar çekilirken, tanklarını toplarını bıraktılar. Bu yönde yardım almaya gerek yok"* karşılığını vermiştir. Dönemin Dışişleri yetkilileri, Dostum'un Özbek asıllı olmasına karşın Özbekistan'da kalmak yerine Türkiye'ye gelmesini, *"Bizi daha yakın hissediyor olmalı"* sözleriyle açıklamıştır.[416]

Dostum'un Özal ve Demirel'den gördüğü yardımı dönemin Genelkurmay Başkanı, Doğan Güreş şöyle aktarmıştır: *"Özal ile tanışan Dostum'u bana yolladılar. Marmaris'teki askeri kampta konuk ettik. Hatta ihtiyaç fazlası, kullanımı mümkün olmayan bazı askeri kıyafetleri yardım olarak yolladık"* diyerek Dostum'dan yana tavrını ortaya koymuştur. Yine Doğan Güreş, Dostum'un 1997 yılındaki Ankara ziyareti sırasında şunları dile getirmiştir: *"Bence Dostum güçlü bir insan, iyi bir savaşçı ve lider"* ifadesini kullanmıştır. Dostum'un daha sonra 2001 sonrasında da Türkiye ile ilişkileri devam etmiştir. Dostum, 18 Ocak 2002 tarihinde sığındığı Türkiye'ye, Afganistan Savunma Bakanı Yardımcısı olarak gelmiştir. Dostum için resmi bir karşılama töreni düzenlenmemiş, Başbakan Bülent Ecevit, Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli ve Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile görüşmesi planlanan Dostum, gazetecilerin sorularına *"bir yıldır ayrı olduğum çocuklarımı görmek için buradayım"* şeklinde cevap vermiştir. Ak Parti Hükümeti, Refahyol Hükümetinin tersine Dostum ile dengeli bir ilişki kurmaya çalışmıştır. 05.012.2008 tarihinde Karzai hükümeti ve ABD'nin baskısı altında ev hapsinde olan Dostum'u Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı özel bir uçakla Ankara'ya getirmiştir. Dışişleri Bakanı Ali Babacan, gazetecilerin Dostum'un neden Türkiye'de ve ne kadar kala-

[416] Milliyet, "Dostum Ankara'ya Sığındı", http://www.milliyet.com.tr/1997/05/26/siyaset/dostum.html, (25.05.1996).

cağı sorularına[417] *"General Dostum, Afganistan'ın verdiği bağımsızlık mücadelesinde çok önemli rol oynamış, sevilen bir şahıstır. Kendisinin Türkiye ile yakın bağı da vardır. Dolayısıyla Türkiye'de ailesiyle beraber bir süre bulunacaktır. Ne kadar kalacağı kendi takdiridir"*[418] cevabını vermiştir.

Afganistan Türklerinin büyük bir bölümü temsil eden Dostum'un Türkiye ilişkiler Ahmet Davutoğlu'nun dışişleri bakanlığı sırasında kısa bir süreliğine kesilmiş olsa da devam etmiştir. 30 Ağustos 2014 tarihinde Dostum, Yar Muhammed'in Kara Harp Okulu Mezuniyeti için Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı tarafından mezuniyet törenine davet edilmiş, mezun olan oğlu Teğmen Yar Muhammed Dostum'un diplomasını kendi elleriyle vermiştir.[419] Yine Dostum, 25 Nisan 2015 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın resmi davetlisi olarak Çanakkale şehitleri anma programına Afganistan Devlet Başkanı Birinci Yardımcısı olarak gelmiştir. Ankara'da resmi görüşmelerini sürdüren Dostum Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Davutoğlu ile görüşmüştür.[420]

Bu resmi davette ben dâhil 56 kişi General Dostum'a eşlik ettik. Gelen heyet farklı birimlerle görüşmelerde bulunurken biz de Dostum'un dinişleri danışmanı Mevlevi Muhammed Nebi Eyyübi, Sena Meclisi Münşisi Mevlevi Abdullah Karluk ile Diyanet İşleri Dış İlişkiler Genel Müdürü ile görüşerek ülkemizdeki dini kurumlar ile ilgili konuları ele aldık.

---

[417] Yeni Şafak, "Türk Dışişlerinden Film Gibi Operasyon, Raşit Dostum Türkiye'ye Getirili", http://www.turktime.com/haber/TURK-DISISLERI-NDEN-FILM-GIBI-OPERASYON-RASIT-DOSTUM-TURKIYE-YE-GETIRILDI/40046, (05.12.2008).

[418] Milliyet, "Babacan, Dostum Bir Süre Türkiye'de Kalacak", http://www.milliyet.com.tr/babacan--rasit-dostum-bir-sure-turkiye-de-misafir-olacak/siyaset/siyasetdetay/05.12.2008/1025203/default.htm, (05.12.2008).

[419] İhlas Haber Ajansı, "Diplomasını Cumhurbaşkanının Elinden Aldı", http://www.iha.com.tr/haber-diplomasini-cumhurbaskaninin-elinden-aldi-386875/, (30.07.2015).

[420] TRT Haber, "Erdoğan, Dostum'u Kabul Etti", http://www.trthaber.com/haber/gundem/erdogan-dostumu-kabul-etti-180932.html, (25.04.2015).

Dostum 2017 yılının başında bir kez daha Türkiye'ye sürgüne gönderilmiş, 15 ay sonra ülkesine dönmüştür. Temmuz 2018 tarihinde ülkesine dönen Dostum, devlet başkanı birinci yardımcısı olmasına rağmen Kâbil'deki evinden dışarı çıkamamış ve Kuzey Afganistan'a ise uzun bir süre gidememiştir. Bir müddet sonra Türkiye'ye gelen Dostum 2019 yılının başlarında Özbekistan üzerinden karayoluyla Kuzey Afganistan'a girmeyi başarmış, memleketi Şirbirgan'a yerleşmiştir. Halen Şibirgan'da ikamet etmekte olan Dostum, ara sıra halkı arasına girerek kendisini köşeye sıkıştıran hükümet ve Taliban'a karşı boy gösterisi yapmakta ve yapılmaması beklenen cumhurbaşkanlığı seçimini beklemektedir.

Neticede Ankara'nın Afganistan'da savaşan gruplar arasında izlediği tarafsızlık politikasına rağmen General Dostum'a gösterdiği ilginin iki nedeni olduğu tahmin edilmektedir. İlki Dostum'un Özbek Türkü olmasıdır. İkincisi ise Dostum'un laik çizgisi ülkenin orta-güney kesiminde giderek güçlenen köktendinci Taliban hareketinin Türkmenistan ve Özbekistan'a sıçramasına engel olabileceği ihtimalidir. Üçüncü olarak Türkiye'nin Dostum ve Afgan Türklerine desteğini sürdürdüğü görünen ve kabul görmüş bir gerçektir.

General Dostum Türkiye ilişkilerini olumlu veya olumsuz etkileyen bazı faktörleri söylemeden geçmemek gerektiği kanaatini taşıyarak bu çerçevede şunları zikretmemiz gerekir. Bir kere General Dostum'un Özbek asıllı bir Türk olması Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Türk Dünyası birleşmesi idealını taşıyan Turgut Özal'ın desteğini sağlamıştır. Dostum'un laik ve milliyetçi bir görüşe sahip olması, Milli Görüşü ve muhafazakâr iktidarın başbakanı Necmettin Erbakan'ın desteğini olumsuz şekilde etkilemiştir. Milli Görüş çizgisinden ayrılan Erdoğan ve Ak Parti Hükümetleri döneminde ise bu ilişkiler giderek iyileşmiştir. Ak Parti Hükümeti Dostum'un Afganistan'daki ağırlığına göre ilişki kurduğu izlenmiştir. Dostum'un arkasındaki halk desteğini gören

Ak Parti hükümeti bu tablo karşısında sessiz kalmıştır. 2014 Cumhurbaşkanlık seçimlerinde Dostum Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı seçilince Ak Parti Hükümetinden ilk adım atılmış, Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç, Kâbil'e giderek Dostum'u evinde ziyaret etmiş, hükümetin kutlama mesajını iletmiştir. Ardından iktidara geldiğinden beri Afganistan'a gitmeyen Cumhurbaşkanı Erdoğan resmi bir seferle Afganistan'ı ziyaret etmiş, Dostum, Erdoğan'ı Kâbil Hamid Karzai Uluslararası Havaalanında karşılamıştır. 2015 Çanakkale Şehitlerini Anma Programına resmi davet edilen Dostum ile Ak Parti Hükümeti ilişkileri iyiye gitmiştir.[421] 2017 yılında Dostum, Kâbil hükümetinin oyunları ve parti içindeki ihtilaflardan dolayı Ankara'ya sürgüne gönderilmiş, Türkiye yine kucağını açmış, Temmuz 2018 tarihinde ülkesine dönmesi için de gerekli zeminin hazırlanmasında önemli girişimlerde bulunduğu da kuvvetle muhtemeldir.

4.2.2.2.7. Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri

1979 SSCB işgaliyle başlayan iç savaş döneminde Afganistan Türkleri, farklı yapılar adı altında varlıklarını muhafaza etmeye çalışmışlardır. 1992'den sonra Dostum'un liderliğinde Kuzey Afganistan'ı savunmaya çalışmışlardır. Moskova ve Taşkent'ten gelen yardımlar sayesinde Kuzey Afganistan'da altı vilayeti kontrol eden Dostum kuvvetleri, önce mücahitlerden sonra da Taliban'dan bu bölgeyi korumuştur. SSCB'nin dağılması sonrasında, Türk cumhuriyetlerinin hâkimiyetini elde etmek isteyen Özbekistan devlet başkanı İslam Kerimov, Türk Cumhuriyetleri ile Taliban karşıtı antlaşmalar yapmış, kendi ülkesindeki İslami Hareket ve Taliban örgütüne karşı Dostum'a yardım etmiştir. Ancak 1998 yılında Dostum'un kuvvetlerinin yenilmesi sebebiyle,

[421] TRT Haber, "Cumhurbaşkanı Erdoğan Afganistan'da", http://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-afganistanda-148122.html, (24.12.2015).

Kerimov bu politikasında başarılı olamamıştır. Özbekistan, Taliban'a karşı Dostum'u ve Afganistan Özbeklerini sürekli desteklemiştir. Nitekim 1998'de Mezar-ı Şerif düştüğünde, Özbekistan, Dostum'un sığındığı yer olmuştur.[422]

Bunun dışında Dostum, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan'dan tam destek görmüştür. Türk Cumhuriyetlerinin General Dostum'a desteği hem eğitim alanından hem siyasi alanda ve hem de silah bakımından olmuştur. Bu çerçevede 1993'ten itibaren Türk Cumhuriyetleri Afganistanlı Özbek Türkmen öğrencileri ülkelerine kabul etmiş, farklı bölümlerde eğitmiştir. Dostum, 2001 yılı sonrasında da bu ülkeler ile ilişkilerini devam ettirmiş, kendine siyasi destek olarak görmüştür. Nitekim Dostum, 4 Nisan 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi Türkistan seyahatine çıkmış, bu çerçevede Taşkent, Astana, Alma Ata'yi ziyaret etmiş, programında olan Bişkek ve Aşk Abat seyahatini iptal ederek Hindistan'a geçmiş, kendine siyasi destek aramıştır.[423] Şunu da zikretmemiz gerekir ki, son dönemlerde Hindistan da, Pakistan ve Taliban karşıtı politika izlemesinden dolayı Dostum'u desteklemeye başlamıştır.

4.2.2.2.8. İran'la İlişkileri

Fars ve mezhep milliyetçiliği temelleri üzerine kurulan İran rejimi, Afganistan Türklerine karşı mesafeli davranmıştır. Dolaysıyla Afganistan Türkleri ve Dostum'a karşı pek desteği olduğu söylenemez. Türk Cumhuriyetleri ile hiç karşılaştırılamaz. Ancak menfaatleri çerçevesinde yaklaştığı söylenebilir. Afganistan Türkleri 1992 yılında merkezi hükümetten uzak kalarak Kuzey Afganistan'da özerk bir yapıya sahip

[422] Timuçin Kodaman, Haktan Birsel, "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Diş Politikası", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 16, S. 2, Elazığ, 2006, s.s. 421–422.

[423] TV5Haber, Raşid Dostum'dan Orta Asya ziyareti, http://www.tv5haber.com/26729_Rasid-Dostum-dan-Orta-Asya-ziyareti.html, (03.02.2014).

olunca bölgedeki ülkeler ile iyi ilişkiler kurmuşlar, Türkiye, Özbekistan, İran, Türkmenistan gibi ülkelerde Cünbiş Partisinin temsilcilikleri açılmıştır. Bu çerçevede İran ile de ilişkilerini geliştirmiştir. İran, Cemiyeti İslami, Vahdet İslami partilerine nispeten Cünbiş Partisi ve General Dostum'a karşı ölçülü ve karşılıklı menfaatler çerçevesinde ilişki kurmuştur. Bu da General Dostum ve onun yönettiği tabanın Türk olmasından kaynaklamıştır. İran, Farsça konuşan Tacikler ile Hazaralara karşılıksız yardım verirken, Türklere ise şartlı yardım etmiş, bunu da Şii ve Fars düşmanı olan Taliban'a karşı Türkler ve başlarında bulunan Dostum'un amansız mücadelesi sağlamıştır. Dostum, Taliban döneminde İran'a gitmiş, İran yetkilileriyle buluşmuş ve oradaki Afganistan vatandaşlarını Taliban'a karşı örgütlemiştir. 25 Nisan 1998 tarihinde ilk kez İran'a giden Dostum, İran Dışişleri Bakanı Kemal Harazi başta olmak üzere birkaç üst düzey İranlı yetkililerle görüşmelerde bulunmuştur. İran'ın resmi haber ajansı İrna Haber Ajansının aktardığı habere göre Dostum'un, İran Cumhurbaşkanı Hatemi ile de görüşmesi olmuştur.[424] Sonuç olarak Dostum'un İran ile ilişkiler ölçülü ve karşılıklı menfaatler dâhilinde olmuş, zaman zaman da Dostum, İran'ı mezhepçilikle suçlamıştır.

4.2.2.2.9. Günümüzde Dostum ve Afganistan Türkleri

Günümüzde Afganistan Türkleri başta Cünbiş Partisi olmak üzere Hizb-i Âzâd-ı Afganistan ve Hizb-i Cünbiş-i Nevin gibi partiler tarafından idare edilmektedirler. Partiye bağlı olmaksızın faaliyet içinde bulunan pek çok kurum ve şahıslar da bulunmaktadır. Afganistan Türklerinin, Cünbiş Partisi ve diğer Türk partileri hariç Hizb-i Cemiyet-i İslami ve Hizb-i İslam partileri içinde de temsilcileri bulunmaktadır. Afganistan Türklerinin en fazla bağlı olduğu Cünbiş Partisinin

[424] N. Hatunoğlu, "Türk Dostu General Raşit Dostum", https://guneyturkistan.wordpress.com/2010/07/30/turk-dostu-general-rasit-dostum/, (03.07.2010).

kurucu lideri konumunda olan Abdürreşid Dostum, günümüzde Afganistan İslam Cumhuriyeti Devlet Başkanı Birinci Yardımcısı olarak görev yapmaktadır. 5 Nisan 2014 tarihinde Afganistan Devlet Başkanlığı seçimlerine Dr. Eşref Gani'nin birinci yardımcısı olarak girmiş ancak desteklediği aday ikinci turda %56 ile Devlet Başkanı seçilirken Dostum da Devlet Başkanı Birinci Yardımcısı olarak seçilmiştir.[425]

Fakat Dostum'a hak ettiği yetki verilmemiş veya yetkisini kullanmasını beceremememiştir. Cünbiş Partisi ve Afganistan Türkleri Dostum hayattayken kısmen de olsa belli haklara sahip olmuşlardır. Asıl endişeler ise Dostum sonrası Afganistan Türklerinin durumu ve Milli İslami Cünbiş Partisinin geleceğidir. Bu durum halkı son derece endişelendirdiği söylenebilir. Acaba Dostum sonrası ne olacak? Parti içi küçük ihtilaflar büyür, parti dağılır mı? Veya en iyi yolu seçip, Dostum ve Milli İslami Cünbiş Partisi sevdalıları birleşir demokrasi gereği seçimlerle ilerler ve halkın menfaatini mi düşünürler? İşte bu sorular önemli ölçüde kafa karıştırmaktadır. Dostum, bu karışıklığı önlemek için oğlu Batur Dostum'u şimdiden partinin başına getirmiş olduğuna göre en azından kendisi hayattayken oğlunun yetki ve ağırlığını arttırmayı düşünmüş olabileceği tahmin edilir. Diğer yandan partinin bölündüğü, aktif kadrolarının da dağıldığının altını çizmemiz gerekir.

Dostum, Afganistan'ın barış ve güvenliği için en somut adımı atan liderler arasında yer almıştır. Bu yönüyle barıştan yana aydın ve demokrat kesimin takdirini ve güvenini kazanmıştır. Tabii ki, Dostum'a olan bu güven Dostum'un Taliban'a karşı verdiği acımasız mücadelesi olsak gerek. 2005 sonrası ülkede artan güvensizlik ve buna sebep olan Taliban örgütü Afganistan halkını çok rahatsız etmektedir. Halkın bu talebine karşı Dostum, sürekli 20.000 kişilik ordu projesini dile getirmekte, 20.000 kişilik ordu ile Taliban ve diğer terör ör-

[425] "Haberin Videosu Ayna TV arşivinde bulunmaktadır."

gütlerini yok edebileceğini öne sürmüştür. Bu çerçevede açık ve net ifadeler kullanmakta *"ya Taliban'ı yok eder ya kendimi yok ederim"* demektedir. Dostum'un bu çağrısı halk tarafından desteklense de hükümet tarafından pek destek görmemektedir. Hamid Karzai döneminde de iki bin askerle Taliban'ı yok edebileceğini dile getirmiş ancak vize çıkmamıştı.[426]

Dostum bu isteğini devlet başkanı birinci yardımcısı seçildiğinden sonra ele almış fakat devlet başkanı Eşref Gani'nin ciddi muhalefetiyle karşılaşmıştır. Hatta 2015 yılında Kuzey Afganistan Fâryâb ilinde Taliban'a çıktığı bir operasyonda pusuya düşmüş, canını zorla kurtarmıştır. Kendisine kurulan pusunun sorumlusu olarak doğrudan hükümeti görmüş, hükümete karşı tehditkâr açıklamalarda bulunmuştur. Hükümet de türlü bahaneler bularak onu sürgüne göndermiştir. Sürgün sonrası da Kâbil'den dışarıya çıkamamış, Kuzey Afganistan'a gitmesi yasaklanmıştır.

Kâbil hükümetinin Dostum'un güvenlik projesinin desteklememesinin iki önemli nedeni bulunmaktadır. Birincisi devletin başında bulunan hükümetin Dostum'un eskisi gibi özerk bir yapı oluşturabileceğinden endişe ederken ikinci olarak ise yine devlet yönetimindeki Peştunların, Taliban'la sert bir mücadeleye girmek istememelerinden kaynaklanmaktadır. Peştun olan yetkililer, Taliban'la mücadelenin genel olarak Peştunların aleyhinde olacağını düşünmektedirler.

Peki, endişe olmadan, taviz verilmeden bir şeyin elde edilemeyeceği açıktır. General Dostum'un bu güvenlik projesi ele alınmasa Taliban tehlikesi ve ülke güvenliği ne olacaktır. Üstelik Dostum sıradan bir general ve bir asker değildir. Başbakanlık konutunda oturan devlet başkanı birinci yardımcısıdır. Anayasaya ve milletine karşı mesuldür. Bu projesinin gerçekleşmesi Afganistan'ın yararında olacağını düşünülürken, gerçekleşmediği takdirde Pakistan'ın taşeron

[426] Müneccimzade, "General Dostum Asker mi Yoksa Siyasetçi", http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=84404, (02.07.2015).

örgütü Taliban'ın saldırılarından kurtulmayacak ve sonunda halk da başının çaresine bakmak zorunda kalacaktır. Bu da Dostum ile olmazsa da başka birisiyle olacaktır. Ya da bugünlerde olduğu gibi batı Katar'da Taliban'la barış görüşmelerini ele alacak, doğu (Rusya) Moskova'da görüşecektir. Ocak 2019 tarihinde ABD'nin özel temsilcisi Halilzad'ın Katar'da Taliban'la görüşmesinde bir sonuca varılmadı. 5 Şubat 2019 tarihinde Moskova'da düzenlenecek barış görüşmelerinden de bir sonuç alınmadı. Çünkü barış ülke sınırları içinde aranır, yabancıların memleketlerinde, doğu ve batının saraylarında değil!

4.2.3. Cünbiş Gençleri Teşkilatı

Öncelikle şunu belirtmemiz gerekiyor ki, Cünbiş Gençler Teşkilatı, bağımsız bir sivil teşkilatı olmasına rağmen Cünbiş Partisi ile özdeşleşen bir teşkilattır. Cünbiş Partisinin kurulduğu yıl 1992'den 2001 yılına kadar böyle bir teşkilatlanması yoktu. Ancak 2001 sonrasında tüm siyasi partilerin DDR (silahsızlanma) programına girmesiyle siyasi faaliyetler başlamış ve böylece gençlik teşkilatları kurulmuştur. 2001 sonrası silahsızlanma programına giren Cünbiş Partisi siyasi alanda bazı eksikler yaşamış ve siyaseti geliştirmek için partiye kadro hazırlayacak Cünbiş Gençleri Konseylerini kurulmuştur. Gençleri temsil eden bu konseyler gündelik siyasal hayatta başarılı bir şekilde yer almış, adeta yıkılan Cünbiş Partisini imar etmiştir. 2004 yılında Cünbiş Gençleri Teşkilatı önemli başarıları göstermiştir.[427]

Cünbiş Partisi kapatılma durumu ile karşı karşıya kaldığı bir dönemde bir boşluk oluşmaması düşüncesi ile Cünbiş Gençler Konseyleri, Cünbiş Partisinden ayırılmıştır. Tamamen bağımsız gözüken ama Cünbiş Partisi ile yakından

[427] Seda-i Amerika Farsça, "General Dostum Üçüncü Kez Silah Cephanelerinin Devlete Teslim Etti", http://www.darivoa.com/content/a-48-a-2004-10-11-7-1-94073434/1422843.html, (027.06.2015).

ilişkisi olan *"Afganistan Cünbiş Gençleri Teşkilatı"*, akıcı bir konuşma yeteneğine sahip olan Necibullah Selimi tarafından kurulmuştur. Nitekim 2006 yılında Afganistan İçişleri Bakanı tarafından Cünbiş Partisinin silahlı bir hareket olduğunu iddia edilerek kapatılması istenmiş, halkın yoğun protestoları sonucunda öneri geri çekilmiştir.[428]

2009 yılına kadar teşkilatın başkanlığını yapan Necibullah Selimi, 2009 seçimlerindeki anlaşmazlık yüzünden General Dostum ile araları açılmış, hemen ardından, teşkilatın genel toplanma kongresinde başkanlığı Mesut Ahmet Mesut'a devretmiştir. Selimi dönemi, Cünbiş Gençler Teşkilatı için en parlak dönemi olmuştur. Bunu da iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi ihtiyaç üzere kurulan bu teşkilat için bol miktarda para harcanmış, teşkilat ülke çapında ofisler ve eğitim kurumları açmıştır. İkincisi ise Necibullah Selimi, başarılı bir hatip olduğundan etkili hitabetiyle gençleri daha çok teşkilata üye yapabilmiş ve üye sayısını 70 bine yükseltmiştir. Ayrıca başta Türkiye olmak üzere birçok ülkede Cünbiş Gençler Teşkilatı temsilcilikleri açılmıştır.[429] Ancak Mesut Ahmet Mesut iyi ve hoş ahlaklı bir genç olmasına rağmen kendisinden söz ettirebilecek bir dönemi olmamıştır. Bunun nedenini de bizzat Mesut Ahmet Mesut'tan öğrendiğimize göre Selimi döneminde yapılan maddi yardımların bu dönemde yapılmamasıdır. Kısacası Cünbiş Gençler Teşkilatı ve Cünbiş Partisi her zaman seçimler döneminde ele alınmış, faaliyete sokulmuş ve seçimler sonrası terk edilmiştir. En son Ocak 2016 tarihinde kendimin de katıldığı bir kurultay ile teşkilatın başına Dr. Kenişka Türkistani getirilmiştir.

Ne yazık ki, bu kadar fedakârlık yapan Selimi kısa bir süre sonra harcanmış, bütün yaptıkları görmezden gelin-

[428] Harun Necafizade, "Cünbiş Partisinin Kapatılması İçin İtirazlar", http://www.bbc.com/persian/afghanistan/story/2006/08/060813_ram-faryab-demo.shtml, (22.08.2006).
[429] Halil Rahman Salahşur, "Afgan Öğrenciler Türkiye Cünbiş Gençleri İftarına Katıldılar", http://www.turklar.com/?p=5036, (25.06.2015).

miş, teşkilat dışı edilmiştir. Bu da Cünbiş Partisinin en büyük eksikliği ve kaybı olsa gerek. Nitekim bu ayrışmalar ve uzaklaştırmalar askeri ve siyasi alanlarda da yaşanmıştır. Parti kurulduğundan sonra belirsiz bir şekilde bölünmüş ve parçalanmıştır. Bu bölünme ve parçalanma daha kurulduğu tarihte başlamış, parti yardımcıları Muhammed Muhakkik, Ata Muhammed Nur ve Mühendis Nesim Mehdi yollarını ayırmışlardır. Ardından General Abdülmelik ayrılarak ayrı bir parti kurmuştur. 2001 sonrası da okuyan kesimden Üstat Serdar Muhammed Rahmanoğlu, Muhammed Âlim Sai, Şakir Kargar ve Nakibullah Faik gibi milletvekilleri ve siyasetçiler şikâyetçi bir şekilde partiden uzak kalmışlardır. Bunlar da parti yönetimi ve üyeleri tarafından hain ilan edilmişseler de halkın desteğini kazanmayı başarmışlardır.

4.2.3.1. Cünbiş Gençleri Teşkilatının Faaliyetleri

Cünbiş Gençleri Teşkilatının Genel Başkanı Mesut Ahmet Mesut'un kendisi ile yaptığımız mülakatta belirttiği gibi *"Afganistan Cünbiş Gençleri Teşkilatı, ülkenin siyasal ve toplumsal gelişmelerinde aktif olarak yer almış, siyasi olarak General Dostum'un ilkelerini benimsemiş ve desteklemiştir. Bu durum 2004 yılında kurulduğu sırada somut olarak Fâryâb ilinde kendini göstermiştir. Olayın nasıl patlak verdiğine geçmeden önce önemine binaen Fâryâb ili hakkında birkaç cümle yazmamız yararlı olacaktır. Fâryâb Afganistan'ın kuzeyinde yer alan, yoğun olarak Özbek ve Türkmen Türklerinin yaşadığı bir ildir. Kitabın Cünbiş Partisinin kuruluşu bölümünde geçtiği gibi Cünbiş Partisi de ilk defa burada varlığını ilan etmiştir. Dolaysıyla Cünbiş Gençleri Teşkilatını burada güçlü olması ve bir il valisinin aksi davranışları yüzünden şehirden çıkartmaları beklenen bir durumdur."*[430]

Hamid Karzai'nin 2004 yılında seçilmiş ilk cumhurbaşkanı olarak göreve başlaması, Dostum ve bunun gibi güçlü

[430] İzzetullah Zeki, *Tarihte ve Günümüzde Fâryâb,* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bitirme Tezi, 2012, s. 1.

liderlerin tasfiye etmesine fırsat tanıdı. Buna binaen Karzai, 1992'dan beri Taliban dönemi hariç ilk defa Dostum karşıtı eski bir kadı olan İnayetullah İnayet'i Fâryâb iline vali olarak atadı. Vali de kısa bir süre sonra Karzai'nin tasfiye etme siyasetini uygulamaya kondu, katıldığı her sosyal aktivite ve etkinliklerde Dostum'u eleştirerek karalamaya başladı. Tabii olarak Dostum bu durumda sessiz kalmadı, Cünbiş Gençleri Teşkilatı ve halkı demokratik eylemlere teşvik etti. Protesto eylemleri o kadar ileri gitti ki, eylemciler valinin bulunduğu konutun kapılarına kadar dayandı, Valinin korumaları tarafından protestoculara ateş açıldı, protestocu gençlerden dört kişi hayatını kaybetti. Ona yakın kişi de yaralandı. Bu esnada Vali İnayatullah İnayat vilayeti terk ederek kaçmak zorunda kaldı. BBC Farsça'nin aktardığına göre şehrin kontrolünü ele geçirmek üzere Kâbil'den gelen 750 askeri şehre girdi ve stratejik yerlere yerleşti.[431] Neticede Vali İnyatullah İnayat bir daha vali olarak şehre gelemedi, Karzai ile Dostum'un üzerine anlaştığı eski mücahit komutanlardan Özbek asıllı Abdüllatif İbrahimi yeni Fâryâb Valisi olarak atandı.

Cünbiş Gençlerinin aktif bir şekilde yer aldığı ikinci olay ise *"Yedi Cevza"* olarak bilinen, Afganistan'ın kuzey illerinden Cüzcan ilinde gerçekleşen, Fâryâb hadisesine benzer bir hadisedir. BBC Özbek programı muhabirleri Kanişka Türkistani ve Kargar Nuroğlu'nun anlattığına göre, Mayıs 2007 tarihinde ortaya çıkan bu hadise yine Dostum karşıtı ilin valisi Cuma Han Hemdert ile General Dostum yanlısı Cünbiş Gençlerinin karşı karşıya gelmesi ile başladı. Protestoculara il polisleri tarafından açılan ateş sonucunda başta Cüzcân İl Teşkilat başkanı Kurban olmak üzere on kişi feci şekilde hayatını kaybetti ve onlarca kişi yaralandı.[432] Ertesi gün Fâryâb ilinden konvoy

[431] BBC Persion, "Yüzlerce Asker Faryab'a Sevk Edildi", http://www.bbc.com/persian/afghanistan/story/2004/04/printable/040410_v-afghanfaryab.shtml, (04.04.2004).

[432] Harun Necafizade, "Şibirgan'da General Dostum Taraftarlarının Protestolarının Devamı", http://www.bbc.com/persian/afghanistan/story/2007/05/070529_k-ram-jozjan-aftermath.shtml, (29.05.2007).

şeklinde taziye için Şibirgan şehrine girdiğimizde şehrin korkunç bir havası vardı. Dükkânlar kapalıydı.

Neticede Cüzcan Valisi ili terk etti, bu olay kanlı *"Yedi Cevza"* olayı olarak tarihe geçti. İli terk eden vali yerine, Türkiye'de yüksek lisans yapmış, Dostum yanlısı, Cünbiş Partisi Yardımcısı Mohammad Âlim Saiee getirildi. Bu da Dostum'a karşı aldığı olumsuz tavırları sonucunda Cuma Han Hemdert'in akıbetine uğrayacaktır.

Yukarıda bahsedildiği ve General Dostum'un eski gençlik danışmanı Muhammed Fahim Tinmes'in anlattığına göre Muhammed Âlim Saiee, General Dostum'un en güvendiği adamlardandı. General Dostum, Saaie'yi Tahar ili Cünbiş milletvekili adayı olarak göstermiş, meclise milletvekili olarak girmişti. General Dostum işte böyle bir adamını vali olarak Cüzcan'a atanmasını kendisi ve partisi için bir rahatlama dönemi olarak düşünmüştü. Ancak Saiee ile Dostum karşı karşıya geldi, Cünbiş Partisi haricinde başka yol aralamaya çalıştı. Saiee'nin bu hareketlerini yakından takip eden Dostum, Saiee ile yakından görüşerek sorunları ele almak için Saiee'nin konağına doğru yola çıkınca[433] üzerine ateş açılır, Dostum geri dönmek zorunda kalır. Saiee, bu durumu Dostum, benim eve saldırdı diyerek medyaya duyurur. Hadiseden çekilen görüntüye göre Saiee, asker üniforması giyinmiş, elinde kaleşinkofla polislere şöyle seslenir: *"Siz benim korumam değil misiniz? Vurunuz, sorumlunuz benim."* Yanında bulunan il jandarma komutanı soğukkanlılığını koruyarak *"sayın valim kimi vuracaklar, çocuk değilsiniz"* diye tavrını ortaya koyar. Bu videoyu izleye halk ve Cünbiş Gençleri protesto gösterileri yapar, valinin ili terk etmesini dile getirirler. Çaresiz kalan Saiee, ili terk etmek zorunda kalır.[434]

---

[433] BBC Persion, "General Dostum ve Saiee Taraftarları Çatıştılar", http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/06/130617_k03_clash_between_dostum_and_local_governmetn_jozjan, (17.06.2013).

[434] Arvin Afşar, "Tavtia-i Alim Saiee", https://www.youtube.com/watch?v=rldjaKPIEg, (21.06.2013).

Anlaşıldığı üzere Cünbiş Gençleri Teşkilatı kuruluş amacına göre hareket eder. Teşkilat demokrasi, insan hakları ve protesto gibi söz ve eylemlerle Cünbiş Partisi ve liderini korur. Cünbiş Gençleri Teşkilatı, adeta Dostum'un arka bahçesi olarak çalışır. Ama çoğu zaman bu gençler umdukları desteği Dostum'dan görmezler. Dostum, en güçlü olduğu dönemde dâhil teşkilatın mensuplarına verdiği sözü yerine getiremez. 2014 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde gençler için bir bakanlık üzerine anlaştığını dile getirmiş ancak daha sonra kendinin itirafı üzerine uygulamaya konulmamıştır. 2014 Cumhurbaşkanlık seçimlerinde fedakârca çalışan gençler seçim sonrası işsiz kalmış ve parti ve teşkilattan soğumuş ve ayrılmışlardır.

4.2.2.3.2. Dostum ile Görüşmelerim

Abdürreşid Dostum'u çocukluğumdan beri takip ederim, sadakatini çok severim. Kendisini hep savundum, parti programları ve Cünbiş Gençleri Teşkilatının kurultay ve programlarına katıldım. Seçim kampanyalarına ise yakından ve aktif bir şekilde katıldım. Ancak onun sadakati hep saflığa dönüştü. Özellikle Afganistan Türkleri her zaman yanında yer alarak seçimler kazandı. Fakat herhangi bir sonuç alınmadı. Seçim sonrası desteklediğimiz koalisyondan şikâyet edilerek, kandırıldık, haksızlık yapıldı vs. sözler gündeme geldi. Özellikle Ahmet İşçi olayı ile sürgüne gönderilmesi, görevinden uzaklandırılması tüm Dostum'un liderliğine en büyük zararı verdi. Yerine geçen oğlu Batur Dostum, akıllı, ve Türkiye'de eğitim görmüş bir gençtir. Dindar ve ahlaklıdır. Ancak babası hayatta olduğu müddetçe bağımsız hareket edebilmesi mümkün gözükmemektedir. Büyük kızı Hacı Rahile Dostum da deneyimli ve zeki bir kızıdır. Babasına danışmalık yaptığı nakledilmektedir. Asker kökenli oğlu Yar Muhammed ise günümüzde Şibirgan Garnizyon müdürlüğünü yapmaktadır. Diğer kızı Ay Cemal siyasetle pek ilgi-

lenmez. Ufak oğulları Babür ve Mustafa Kemal da eğitimini almış, babalarının yakın koruması olarak çalışmaktadırlar.

Dostum ile ilk görüşmem 2009 yılında Ankara'da gerçekleşti. O zamanlar Dostum dönemin Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai ile arası bozulmuş, bir müddet Kâbil'de ev gözetiminde kaldıktan Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının gönderdiği özel bir uçak Türkiye'ye getirilmişti. Biz de Türkiye'de okumakta olan Afganistanlı öğrenciler olarak Afganistan Cünbiş Gençler Birliği Türkiye Temsilcisini seçmek için Ankara'ya gitmiştik. Seçim sonrası Konya'dan gelen öğrenciler olarak Dostum'u ziyaret isteğinde bulunduk ve Dostum bizi kabul etti. General Dostum ile görüştüğümüzde tabii çok heyecanlandık. Çünkü sürekli cesaretiyle ün yapmış bir liderle görüşüyor ve onun fikirlerinden yararlanıyorduk.

Dostum bizi çok sıcak bir şekilde karşıladı ve tanışma faslına geçtik. Sıra bana gelince kendisinden izin alarak bir şiir okudum. Kendisinin kahramanlıklarını anlatan şiir toplantıdakilerin beğenini kazandı. Ardından General Dostum bize hangi bölümlerde okuduğumuzu sordu. Bizim Konya grubunun çoğu ise Diyanet Vakfının burslu ilahiyat öğrencileriydi. General Dostum gülerek bizde ilahiyat okuyan çoktur, doktor ve mühendise de ihtiyacımız var dedi ve ardından Afganistan'da başından geçenleri anlatmaya, bize tavsiyeler etmeye başladı:

"Gençler biz çok geri kalmışız. Siyasetten ve idarecilikten tamamen uzaklaştırılmışız. Geçmiş krallar bizi kendisiyle çektiğimiz fotoğraflarla kandırmış ve çok zamanımızı almışlardır. Büyüklerimiz senatör olarak Kâbil'e geldiklerinde kral ile bir fotoğraf çekmiş ve o fotoğraf karesiyle biz kral hazretleriyle fotoğraf çektirdik diyerek evlerine dönermişlerdir. Siz böyle olmayınız! Akıllı ve mantıklı siyaset izleyiniz! Bir belediye başkanı ve bir vali olarak atanayım diye

davanızı ve milletinizi satmayınız[435] diyerek adeta kendinin yapamadığını, başka bir ifadeyle özlenilen durumu bize anlattı.

Benim anlattığım betimleme ve General Dostum'un sözlerinin özeti şudur: Dostum yıllardır savaşla hayatını geçirmiş bir general olmasına rağmen ilme hayran, milletinin geleceğini düşünen bir liderdir. *O, dikkatli olunuz! Satılmayınız!* İfadeleriyle aslında başından geçenlerle bizi uyarırdı. Çünkü kendisi fazla okumadığı ve siyaset ilmini bilmediği için, seçimleri sonrası yalnızlaştırılmış ve dolaysıyla sistemden uzak kalmıştı. Benim anladığım başka bir önemli bir nokta ise Dostum'un gururlu ve kibirli olmaması ve bunun yanında çok açık ve net siyaset izlemesidir ki bu da çoğu zaman aleyhinde olmuştur. Benim düşündüğüm kadarıyla siyaset yapan insan çok açık ve saf olmaması gerekir. Neyse bu da General Dostum'un özelliğidir. Belki de bu yönüyle halkın gönlünü kazanmıştır.

Dostum ile bir başka görüşmem Ocak 2015 tarihinde Kâbil Başbakanlık binasında oldu. Tam beş yıl sonra Dostum ile görüşüyordum. Bu kere Dostum Devlet Başkanı Birinci Yardımcısıydı. Biz de yüksek lisansı bitirmiş, işe atanmak üzere Dostum ile görüşüyorduk. Dostum ile tokalaştığımız anda *nerede ne okudunuz* diye sordu. Biz de yüksek lisansımızı Türkiye'de bitirdiğimizi söyleyince:

"Gençler! Artık doktora yaparak ülkenize dönünün! Benim binden fazla yüksek lisans yapan elemanım var ama birkaç tane doktora elemanım var" diyerek daha fazla okumamızı istedi. Bu arada aramızda Amerika'da doktorasını tamamlayan bir arkadaşımız vardı: "Liderim ben doktoramı bitirdim" deyince General Dostum hemen yanındakilere onun özgeçmişinin alınması gerektiğini söyledi ve biz de aday olarak gösterildiğimiz kurumların ismini hatırlatarak yanından ayrıldık. Ancak kendim dâhil görüşmede bulunan arkadaşlarımızın çoğu parti tarafından siyasi atamalar listesine alınmadı. İsmi

[435] Gözlemlerim ve videosu da bulunmaktadır.

alınanların dosyası da günler, aylar ve yıllarca köşkte bekletildi, cumhurbaşkanı onaylamadı.

Dostum ile üçüncü görüşmem Abdürreşid Dostum'un Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın resmi davetlisi olarak Çanakkale Şehitlerini Anma Programına davet edildiğinde gerçekleşti. Dostum'un üç günlük resmi ziyaretine eşlik ediyorduk. Resmi ziyaretlerin son gününde Dostum, beraberinde Afganistan'dan gelen heyetle oturmaya karar vermişti. Tabii ki, bu oturumdan hedef Afganistan'daki gelişmeleri ve Türkiye'deki resmilerle geçen görüşmeleri değerlendirmekti. General Dostum ile özel bir otelde değerlendirme faslına geçildi. Söz konusu Afganistan olunca güvenlik konusundaki fikirlerini açık ve ayrıntılı olarak anlatmaya başladı. Afganistan'daki gelişmeleri ve terör saldırılarını ele aldı. Afganistan güvenliği için 20 bin asker fikrini öne sürdüğünü ve bunu devlet yetkilileri tarafından kabul edilmediğini ve bu duruma geldiğini anlattı. Bu durumdan çok rahatsız olduğunu ve eğer biraz karışacak olunca sistemin çökeceğini ve yeni bir iç çatışmanın başlayabileceğini ve bunu asla istemediğini dile getirdi. Kısacası Dostum'un Afganistan güvenliği için bir plan ve projesinin var olduğu, buna hükümetin ve dolaysıyla büyük güçlerin sıcak bakmadığı açıktı. Bu durumda Dostum'un da çaresiz ve yalnız kaldığı görülmektedir.

4.2.4. Hizb-i Âzad-ı Afganistan

Afganistan Türklerini temsil eden ikinci parti Hizbi Âzad-ı Afganistan'dır. Bu parti Özbek Türkü General Abdülmelik tarafından kuruldu. Fâryâblı olan General Abdülmelik 1994 yılına kadar General Abdürreşid Dostum'un liderliğini yaptığı Afganistan Milli İslâmî Cünbiş partisinde önemli statülerde görev yaptı. 1994 yılında Taliban örgütü ile birleşince Dostum Taliban'a karşı yenilerek Türkiye'ye sığınmak zorunda kaldı.

General Abdülmelik ise Cünbiş Partisinin ismini Afganistan İslami Cünbiş Partisi olarak değişti. Fakat Dostum bir müddet sonra Türkiye'den dönerek Cünbiş Partisinin başına geçti. General Abdülmelik ise 2001 Hamid Karzai öncülüğünde kurulan geçici hükümet dönemine kadar yurtdışında kaldı. 2001 yılından sonra ülkeye General Abdülmelik partisini adını Hizbi Âzad-ı Afganistan olarak değiştir. Laik bir çizgide Abdülmelik eski komünist partisi Hizbi Peder Vatanın üyesiydi. 2001 sonrası partisini Adalet Bakanlığına Afganistan Özgürlük Partisi anlamına gelen Hizbi Âzad-ı Afganistan olarak kaydetti. Hizbi Âzad-ı Afganistan bağımsız ve sosyal, siyasal bir parti olup milli insanları tarafına çekmek ve İslami değerlere göre ülkenin demokratikleşmesi için aşağıdaki hedefler doğrultusunda mücadele edecektir:

1. Hizbi Âzad-ı Afganistan, din-i Mübin-i İslam'ın değerleri ile Afganistan halkının kabul görmüş adet ve geleneklerine saygılıdır.
2. Devletin millî egemenlik ve toprak bütünlüğünü muhafaza ederek her türlü sabotaj, dış müdahale ve bölücülüğe karşıdır.
3. Kadınların konumlarına saygılı, sosyal ve siyasal haklarının temin edilmesi için çalışır.
4. Birleşmiş Milletlerin kanunları, dünya insan hakları ilkeleriyle tüm kabul görmüş uluslararası usullere saygılıdır.
5. Barışı yanlısı siyaseti destekleyerek tüm dünya halkalarıyla dostluk içinde işbirliği yapmaktır.
6. Ülke halklarının menfaati ve sosyal adalet doğrultusunda demokrasinin yerleştirilmesine yönelik çalışır.
7. Bütün halkların milli birlik ve eşitliğini siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi açıdan koruma altına alır.
8. Millî güvenlik elemanlarının herhangi bir ideolojiye bağlı kalmadan birliğini korur.
9. Cumhurbaşkanı, parlamento ve valilerin serbest bir seçimle gelmelerine zemin hazırlar.

Özetle Afganistan Özgürlük Partisi tüzüğünde ifade edildiği üzere laik bir parti olup lideri General Abdülmelik eski komünist Demokratik Halk Partisi (Hizbi Vatan)'nin üyesiydi. Bundan dolayı parti üyeliğine dini ve mezhebi bağlılık aranmamaktadır. Dolayısıyla gayrimüslimler de üye olabilir. Parti teşkilatı genel kurultayı, yüksek liderlik konseyi, yüksek icra konseyi, il teşkilatı, ilçe teşkilatı ve idare komitesinden oluşmaktadır.[436]

4.2.5. Hizb-i Cünbş-i Nevin-i Afganistan

Afganistan Türklerini temsil eden üçüncü parti ise Hizb-i Cünbş-i Nevin-i Afganistan'dır. Parti 12 Haziran 2017 tarihinde Özbek Türkü Muhammed Âlim Saaie ve Ahmet İşçi gibi eski Cünbiş Partisi üyeleri öncülüğünde Afganistan Türklerini temsil eden güçlü partilerden Cünbiş-i Milli İslami Afganistan Partisinden bölünerek kuruldu. Parti temsilcileri komisyonlar ve kitle iletişim araçları aracılığıyla vatandaşlarla aktif iletişim kuracaklarını, ülkenin anayasası ve diğer yasaları ışığında çalışacaklarını, insanların kültürünü, gelenek ve göreneklerini göz önünde bulundurarak siyasi hedeflerine ulaşacaklarını dile getirmektedirler. Adaleti güvence altına alarak demokratik sistemin temellerini pekiştirmeyi, siyasi mücadele kültürünü barışçıl ve demokratik yollarla genelleştireceklerini, halk arasında güven ve bağlantı ortamını oluşturacaklarını, vatandaşlar arasında dostluk ve kardeşlik bağını pekiştireceklerini, çok kültürlülük ve çoğulculuk ilkeleri üzerinde çalışacaklarını ilan ettiler. Cünbiş-i Nevin yetkilileri, topluma inandıklarını vurgulayarak demokrasinin kurumsallaşmasına dikkat çektiler. Bu bilgileri sadece sosyal medya üzerinden taraftarlarına duyurdular. Böylece birçok Afgan vatandaşı sosyal medya üzerinden partinin resmi adı-

[436] http://www.payam-aftab.com/fa/doc/news/237/%D8%AD%D8%B2%D8%A8%DB%8C%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%D%A7%D9%86, Erişim Tarihi: (04.05.2019).

nı duymuş ve tanımış oldu. Doğal olarak zihinlere partinin hedefleri konusunda bazı sorular gelmeye ve bunlar dillendirilmeye başlayınca partinin bazı üyeleri, yakın gelecekte partinin resmi sayfası aracılığıyla yayınlanacak olan Tüzük ve Parti Kurallarına işaret ettiler. Partinin Geçici Yürütme Komitesi, Afgan vatandaşlarını bilgilendirmek üzere sosyal medya üzerinde şu açıklamalarda bulundular:

1. Hizbi Cünbiş-i Nevin Afganistan, Afganistan'ın anayasası ışığında oluşturulmuş olup faaliyetleri ülkedeki herhangi bir partiye veya siyasi sürece karşı değildir. Bu madde ile ayrıldıkları parti Cünbiş Partisine karşı oluşturulmadıklarını dile getirdiler.
2. Parti, modern çoğulculuk, siyasi çoğulculuk, çok seslilik, demokratik sistemi güçlendirmek için kurulmuştur.
3. Partinin üyeleri ve taraftarları, herhangi bir topluluk, tören, yayım ve paylaşımlarda İslami ve insani etik ilkeleri göz önünde bulundurarak partiye karşı olumsuz imaj oluşturacak davranış, adaletsizlik ve uygunsuz hareketlerden kaçınmaları gerekmektedir.
4. Partinin kendine özgün sosyal medya sayfası olup şimdilik resmi görüşlerini ve eleştirilerini bu sayfa üzerinden yayınlayacaktır.

Partiye göre Afganistan halkı, uzun yıllardır siyasi ve sosyal güvensizlik, insan hakları ihlalleri ve hükümetin adaletsizliklerine karşı hep katlana gelmişlerdir. Uzun süren savaş, yolsuzlukların hükümet ve toplumda yayılması, uluslararası yardımın yanlış kullanımı, yönetimin ve ulusal kurumların zayıflığı, saygın vatandaşların çeşitli devlet dairelerinden uzaklaştırılması ve buna benzer faktörler halkımızın büyük buhrandan kurtulmasını zorlaştıran konular arasında yer almıştır. Afganistan'daki siyasi hareketler de büyük zorluklarla karşı karşıyadır. Mevcut siyasi parti ve hareketler ülkeyi mevcut dezavantajlardan kurtarma ve ülke menfaa-

tindeki planları yerine getirmede, stratejik eylemler yapmada ve kısacası toplumu yönetmede başarısız olmuşlardır. Biz bilginin ve sosyo-politik dönüşümlerin hızlı gelişimi çağında yaşıyoruz. Ülke ve büyük insan toplumumuz her zaman küresel gelişmelerden etkilenmiştir. Halkımız ve genç neslimiz yaşamın her alanında değişim ve gelişimi dört gözle beklerken, zalimlerin, insafsız ve adaletsiz yöneticilerin, geleceğe yönelik verilen sahte vaatlerine kanarak onlara itaat etmek zorunda değillerdir.

Partiye göre öngörülmeyen zorluklara, gelecek nesillerimizi maruz bırakmamak gerekir. Bugün toplumumuzun acı geçmiş deneyimlerinden ders alarak ülkedeki krizden kurtulmanın yolları aranmalıdır. Afganistan Cünbiş-i Nevin Partisi, yakın zamanda Afganistan'ın geçmişten beri süre gelen derin isteklerine karşı taahhütte bulunacaktır. Parti, Afganistan'ın refahı ve yeniden inşası için net düşüncelerle sağlam hedefler çiziyor, siyasi faaliyetlerini demokratik ilkelere ve ortak liderliğe dayanan koşulların kapsamlı bir iç görüşü ve analizi ile yürütüyor. Parti, iç işlerine yönelik, üyelerinin düşüncelerine ve görüşlerine saygı duyar, liderlik ve karar almada asla despotizmliğe fırsat tanımıyor.

Parti mensupları topluma vaatlerini şu şekilde dile getirmektedirler: Çok uzun geçmişten beri toplumumuzun saygın ve değerli kesiminden olduğumuz için Afganistan halkını doğru yola yönelmelerine ve hayatlarını dünya ve ahiret hayatına göre doğru bir şekilde şekillendirmelerine dair önemli faaliyetlerde bulunabileceğimize inanıyoruz. Geçmiş yıllarda, savaş ve istikrarsızlığın bir sonucu olarak, toplumumuzun ahlaki ve kültürel değerleri zarar gördüğü muhakkaktır. Bu durum gelecek nesillerimize, kültürel ve sosyal yaşamımıza da zarar vereceği ön görülmektedir. Bunun için din görevlilerimiz, manevi liderlerimiz olarak toplumda her zaman gerekli ve etkili yere sahip olmalıdırlar. Afganistan Cünbiş-i Nevin Partisi, sosyal ve kültürel sorumluluklarını tam olarak

anlaşılması için din âlimlerine özel saygı duymaktadır. İnsani amaçlarının yerine getirilmesi için ulemanın desteğini de önemli görmektedir. Benzer şekilde, Afganistan'daki aşiret liderlerinin sosyal istikrarın sağlanmasında önemli rolleri olduğunun farkındadır. Entelektüellerin bilgileriyle toplumun geri kalmasına sebep olacak zorluklara karşı mücadele edeceklerine inanmaktadır. Afganistan Cünbiş-i Nevin Partisinin nezdinde bu tabaka insan çok önemli bir yere sahiptir. Afgan entelektüel ve aktivistlerinin bilinçli bir şekilde en zor şartlarda insani ve tarihi görevlerini yerine getirmekten vazgeçmedikleri ve bu yolda canlarının pahasına zorluklara ve tehlikelere karşı mücadele ettikleri bilinen ve kabul görmüş bir gerçektir. Partimizin temel hedefi halkımızın refahı ve kurtuluşu olduğu için entelektüel ve aktivistlerin kültürlü kişiler ve düşünürlerin bilgilerini halkımızın gelişmesi için kullanmalarından yanadır.

Yine parti yöneticileri şöyle devam ederler: "Çalışmalarımız ve çabalarımız sonucunda, Afganistan halkının maddi ihtiyaçları her zaman karşılandı ve yaşamları devam etmektedir. Bizim için tüccarlar, köylüler, işçiler toplumun yararına çalışanlar önemli kesimlerdir. Bizim hareketimiz, bu kesimin ve toplumun kendi kendine yeterliliği ve ekonomik refahı için önemli rolü üstlenmekte ve kendini sorumlu görmektedir. Bize göre günümüzdeki siyasi partiler, kadınların temel hak ve hürriyetlerini savunmada sloganın ötesine geçemedikleri görülmektedir. Hiçbir toplum kadınların katılımı olmadan toplumsal dayanışma, toplumun refaha kavuşması gibi ekonomik ve kültürel alandaki hedeflerine ulaşamaz. Afgan kadınları tarih boyunca en doğal haklarından mahrum bırakılmışlardır. Afganistan Cünbiş-i Nevin Partisi, kadınların temel haklarından yoksun bırakıldıklarının farkında olup bu uğurda en ciddi çabayı gösterecektir.

Gençler toplumun dinamik yapılarıdır. Bunlar da siyasilerce kandırılmış ve sahte vaatlerle hayal kırıklığına uğra-

tılmışlardır. Son yıllarda ülkemizin insanları özellikle kız ve erkek gençlerimiz işsizlikten dolayı zor günleri geçirmektedirler. Biz gençlerimizi ülkemizin temel sermayesi olarak kabul eder ve asla kaderlerine mahkûm edemeyiz. Afganistan Cünbiş-i Nevin Partisi, bilgili, cesur ve bilinçli gençlerimizin irade ve güçlerine dayanarak, bayrağımızı bir gün en yüksek noktalara dalgalandıracağı inancındadır. Afganistan Cünbiş-i Nevin Partisinin kurucuları tüm vatansever ve iyi niyetli insanlar, özellikle âlimler, aşiret liderleri, sivil toplum örgütleri, medya mensupları, tüccarlar, işadamları, köylüler, işçiler ve kadınların desteğiyle Afganistan halkının birlik ve beraberlik içinde refah bir yaşam sürdürmelerini arzu etmektedir."

Görüldüğü üzere tabanını Afganistan Türkleri oluşturan üçüncü parti, ülkenin birlik ve beraberliğine vurgu yapmakta, kendilerinden önceki rakiplerini yetersizlikle suçlamaktadır. Bu da tabii olarak iktidara gelebilmek veya hitap ettiği kitle içinde söz sahibi olabilmek için izlenilen bir klasik bir yöntemdir. Cünbiş-i Nevin partisinin mensupları daha çok okuyan kesimden teşekkül bulan, kendilerinin haksızlığa uğradıklarını veya yalnızlaştırıldıklarını iddia eden bireylerden oluşmaktadır. Yeni kurulmasına rağmen 2018 yılı parlamento seçimlerinde Bektaş İşçi, Muhammed Âlim Sai gibi aktif üyelerinin Afganistan Temsilciler Meclisine girmeyi başardıkları görülmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Afganistan'ın stratejik bir konuma, altın ve mücevher gibi yer altı zenginliklere sahip olması her zaman doğu ve batı güçlerinin çatışma ve çıkar alanı olmuştur. Bundan dolayı 19. asrın ortalarında İngilizlerin başını çektiği batı işgaliyle karşı karşıya kalmıştır. 1839 yılında İngilizler, Hindistan'ın ardından ülkedeki Sihlerle işbirliği yaparak Afganistan'ı işgal etmiş, fakat Afganistan emiri Dost Muhammed Han, İngilizleri ülkesinden çıkartmayı başarmıştır. Bununla birlikte İngiliz işgali ülkedeki birliğin bozulmasına ve dağınıklığa yol açmış, iç karışıklıkları beraberinde getirmiştir. İngilizler, Ruslarla işbirliği yaparak 1878 yılında ülkeyi ikinci kez işgal etmişlerdir. İkinci İngiliz işgali, 1880 yılında sona ermiş, Rusya'nın desteğiyle Emir Abdurrahman Han, Afgan tahtına oturmuştur. Abdurrahman Han, 1893 yılında İngilizlerle yaptığı Durand Sınır Anlaşmasıyla ülkenin doğu ve güney sınırlarına dayanan İngilizlerle yeni bir anlaşma yapmıştır. Çaresizlikten imzalanan anlaşma bugüne dek oluşan birçok siyasi problemin de temelini oluşturmuştur. Bugün Afganların arasında çokça eleştirilen Durand Anlaşması, Kral Abdurrahman'ın çaresiz kalmasından dolayı imzaladığı bir teslimiyet anlaşması olarak değerlendirilmektedir. Abdurrahman'dan sonra yerine Habibullah Han geçmiştir. 19 Şubat 1919 tarihinde Habibullah'ın öldürülmesi üzerine yerine yenilik yanlısı oğlu kral Amanullah Han gelmiştir. Amanullah Han'ın Ruslara yaklaşması üzere İngilizlerle arasında savaş çıkmış, bu savaş

8 Ağustos 1919 tarihinde Ravalpindi Anlaşması'yla sona erdirilmiş ve Afganistan bağımsızlığına kavuşmuştur.

1919 yılından bağımsızlığına kavuşan ülke 1973 yılına kadar tarafsız krallar tarafından yönetilmiştir. 1973 yılında SSCB'nin tahrikiyle kraliyet sona ermiş, cumhuriyetin kurulmasıyla Afganistan'da siyasal partilerin çoğalması ve gelişmesi için bir milat yaşanmış ve doğu bloğunu temsil eden Rusya hâkim olmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren ülkede sol ve sağ olmak üzere günümüze kadar yüzden fazla siyasi parti kurulmuş ve ülkeyi siyasi partiler koalisyonları yönete gelmiştir. Her ne kadar zaman zaman askeri darbeler yapılsa da genel olarak baktığımızda siyasal partiler, etnik grupların örgütlenmesinde başrolü oynamıştır. Farklı etnik grupları barındıran ülkede siyasi partiler, her bir etnik grubun sığınacağı ve altında barınacağı bir çatı olmuştur. Genel olarak bakıldığında sol görüşlü partilerde Peştunları Halk, Perçem Partileri, Tacikleri Sitem-i Milli Partisi, Hazara Türklerini Şule-i Cavit Partisi temsil ederken, sağ görüşlü partilerde ise Peştunları Hizbi İslami, Afgan Millet, Tacikleri Cemiyeti İslami, Türkleri ise Kuzey Afganistan Mücahitleri İslam İttihadı ile Cünbiş-i Milli İslami Partisi ve sonradan kurulan yeni partiler temsil etmiştir.

Ülke 1973 yılından itibaren bir kez daha doğu ve batı mücadelesi alanına girmiş, Rus yanlısı cumhuriyet kurulmuştur. Bu durumda sessiz kalmayan batı, Cumhuriyeti temsil eden Muhammed Davut Han'a karşı İslami örgütleri Pakistan'da barındırarak silahlandırmıştır. Batı, 1992 yılına kadar SSCB işgali ve onun desteklediği kukla hükümetlere karşı mücahitlerle beraber mücadele vermiştir. 1989 yılında Rusların çıkmasıyla batının ülke üzerindeki hayalleri güçlenmiş, 1992 yılında destekleyip büyüttüğü İslami örgütleri devletin başına getirmiştir. İslam cumhuriyetini kuran mücahit örgütler kendi aralarında anlaşamamış ve iç savaş dönemi başlamıştır. Artık mücahitlerden de ümidini kesen batı, Pakistan'da yaş-

makta olan Afgan muhacirlerini Pakistan'ın ISI istihbaratı danışmanlığında Taliban adı altında eğitmeye başlamıştır. 1996 yılında iç savaşı fırsat bilerek ülkenin güneyinden Taliban'ı içeriye sokmuştur. 2001 yılına kadar ülkeyi idare eden Taliban'la başta ABD olmak üzere batının arası bozulmuş, ikiz kuleler vurulmuş, 11 Eylül terör saldırısının faili olarak görülen Usame bin Ladin'in ülkede sığındığı bahanesiyle askeri müdahale başlamış, kısa bir sürede Taliban yönetimi devrilerek ülke işgal edilmiştir. Her ne kadar yerel yöneticiler iş başında olsa da batı hakimiyeti devam etmektedir.

Ülkede bu gelişmeler yaşanırken Afganistan Türklerini temsil eden Afganistan Milli İslami Cünbiş Partisi de önemli askeri ve siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Her ne kadar 1989 yılında SSCB'nin yıkılışı zamanında resmi bir tüzel kişiliğe sahip olmasa da, SSCB yanlısı, komünist rejimin son ayağı olan Dr. Necibullah hükümetinin devrilmesi ve İslam Devriminin gerçekleşmesinde başrolü oynamıştır. Bundan sonraki geçiş döneminde, İslami hükümetin kurulmasında milli sorumluluk ve görevini yapmış, geçici devlet başkanı seçilmesinde barışçıl bir yol izlemiştir.

Cünbiş Partisi, 1992 yılında merkezi yönetimden uzak kalarak Kuzey Afganistan bölgesel özerkliğini ilan etmiştir. Bu müddet içinde kendini geliştirmiş ve dünyaya varlığını belirtmiş, komşu ülkelerde temsilcilikler açmış ve ülkede bağımsız Cünbiş Parasını basmıştır. Başta askeri alan olmak üzere, siyasal, kültürel ve özellikle eğitim alanında büyük adımlar atılmıştır. Bölgede okullar, üniversiteler açılmış ve yurtdışına yüzlerce öğrenci gönderilmiştir.

1996 yılı sonrasında ortaya Taliban terör örgütüne karşı amansız mücadele vermiş ve bölgesini korumaya çalışmıştır. Taliban örgütü ülke yönetimini ele geçirince Cünbiş Partisi dağıtılmış, liderleri komşu ve kardeş ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır. Ülke halkı, işgalci terör örgütü zulmü altın-

da ezilmiş, yeraltı zenginlikleri, taraf ülkelere götürülmüştür. Ne yazık ki, 2001 yılı sonrası Cünbiş Partisi çok başarılı olamamıştır. Eski gücünü kaybetmiş, bölünmelere uğratılmış, türlü sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Merkezi yönetim de gizli ve aleni saldırılarda bulunmuştur. Hatta eskiden bölgesel bir yönetime sahip olan parti kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Asker kökenli liderleri Abdürreşid Dostum, suikastlara uğramış, düşmanın pusularına düşmüş, sürgüne gönderilmiş, seçimle kazanılan haklarını koruyamamıştır. Bu sebeplerden dolayı Afganistan Türklerini temsil eden Cünbiş Partisi, Hizb-i Âzad-ı Afganistan ve Hizb-i Cünbiş-i Nevin-i Afganistan partileri adı altında bölünmüştür.

KAYNAKÇA

AKA, İsmail, *Timur ve Devleti,* I. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

ALAN, Hayrunisa, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360–1506),* I. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.

ALBAYRAK, Recep; Afganistan Türkleri, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2004.

ANDİCAN, Ahat, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, I. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul, 2003.

ATAİE, Mohammad Khalid, *Pakistan ve Kökten Dinci Akımlar: Pakistan'ın Afganistan Politikasında Kökten Dinciliğin Yeri,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2014.

BAYSUN, Abdullah Recep, *Türkistan Milli Hareketleri,* I. Baskı, İstanbul, 1945.

BAYUR, Hikmet, *Hindistan Tarihi, I,* II. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

BEGİ, Rauf, *Adı Afganistan'dı Talibanların Eline Nasıl Geçti?,* I. Baskı, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

BURGET, Fazıl Ahmed, *Türkistan Milli Mücadelesi ve Sonrasında Afganistan Türkleri,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2004.

BÜYÜKBAŞ, Murat *Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı,* SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2006.

CARGON, Victor, *Rusya ve Afganistan,* hz: Aziz Aryanpûr, Moskova, 2009.

CORONA, Laurel, *Afganistan,* I. Baskı, çev: Fatıma Şadab, Kakanus Yayınları, Tahran, 2002.

DEDEMEN, Fatih, *Antropolojik İstihbarat Açısından 11 Eylül 2001 Sonrası Afganistan Örneğinin İncelenmesi,* Genelkurmay Başkanlılığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

DUAGUY, Mehdi, *Ruydadhay-i Penc Deha-i Ahir Der Afganistan,* I. Baskı, Müesses-i İntişarat-i El Ezer, Peşaver, 2005.

DUMAN, Selçuk, *Afganistan'da Türkler,* Berikan Yayınevi, Ankara, 2019.

DURDUYEV, Murat ve Şöhrat Kadirov, *Dünyadaki Türkmenler*, I. Baskı, Aşkabat, 1991.

EMİNİ, Muhammed Kazım, *Coğrafya-i Umumi Fâryâb,* I. Baskı, Afgan Mesleki Yayınları, Kâbil, 2009.

----------, *Yadnâme-i Nefir Fâryâbi,* I. Baskı, Afgan Mesleki Yayınları, Mezar-i Şerif, 2004.

ENSÂRÎ, Beşir Ahmed, *Taliban,* çev: Nasiruddin Mazhari, Kayıt Yayınları, İstanbul, 2015.

GOLUBEV, Gleb, *Uluğ Bey,* I. Baskı, çev: Abdrasul İshakov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

GUBAR, Gulam Muhammed *Afganistan Der Mesir-i Tarihi*, I. Baskı, Meyvend Yayınları, Kâbil, 2005.

HADİD, Veli Muhammed, "Niye Seçimlerde Özbekçe Afişler Yok?"

HAN, Ahmet K. "Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük Afganistan'a Süper Güç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme", Orta Doğu Etütleri Dergisi, Ocak C. 2, S. 2. s.s. 2011, 65–67.

HAN, İjas, *Afganistan'da Terörle Savaş: Seçenekler, Pragmatizm ve Karar*, I. Baskı, çev: Gökhan Yavaş, Stratejik Öngörü Yayınları, 2003.

HAYA, Babor, *Uluslararası Alanda 11 Eylül Sonrası Afganistan,* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2014.

HAYRİ, Aysultan *Afganistan'da Türkçe Öğretiminin Tarihi,* Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 99.

HOCAYEV, Murat Baba, *Mübarizât-ı Merdüm-i Afganistan Der Râh-ı İstiklal (Ceng-i Evvel-i Afgan ve İngiliz 1838-1842),*çev: Aziz Aryanpûr, İntişarat-ı Edebiyat-ı Hâver, Moskova, 1960.

KAFESOĞLU, İbrahim *Hârizmşahlar Devleti Tarihi,* I. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

KAKAR, Muhammed Hasan, *Ceng-i Duvum-ı Afgan-İngiliz,* I. Baskı, nşr. Muhaz-ı Milli-i İslami-i Afganistan, Matbaa-ı Riyaset-i Ferhengi, Kâbil, 1989.

KASANİ, Seyit Mübeşşir, *Afganistan Der Du Nim Karn-i Ahir,* I. Baskı, çev: Muhammed Kazım Emini, Ceride-i Azad-i Meymene, Fâryâb, 2009.

KESKİN, Faruk, *Afganistan'da İnsan Hakları***,** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Tezi, 2012.

KHALFİN, Naftula Arnuvich, *Şikest-i Tecâvüz-i Britanya Ber Afganistan,* çev. Aziz Aryanfur, Moskova, 1959.

KODAMAN, Timuçin Haktan Birsel, "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Diş Politikası", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 16, S. 2, Elazığ, 2006, s.s. 421–422.

LABİB RAOF, Farida, *Türkiye'nin Afganistan Politikasının Türkiye-Avrupa Birliği Açısından Önemi*, Başkent Üniversitesi Avrupa Birliği ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Avrupa Birliği Yüksek Lisans Tezi, 2012.

MERÇİL, Erdoğan "Afganistan'daki Özbekler", Türk Kültürü Dergisi, S. 39, Ocak, 1996. s. 11.

NDI (National Democratic Institute For Inernatoinal Affairs, Guide to Afghan Politics, April, 2011, s.s. 54–238.

NEKPEY, Muhammed Sena Metin, *Şerh-i Zamanı Ruydadhay Muhimm-i Siyasi Afganistan,* I. Baskı, Aryayi Yayınları, Toronto, 2005.

NOORULHAK, Ahmad Jawid, *İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslamlaşma Süreci,* SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2005.

ÖZER, Özkan Direniş **(***Insurgency) ve Karşı Direniş Harekâtı (Conunterinsurgency) Afganistan Örneği 2001–2011,* Kara Harp Kuvvetleri Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Anabilimleri Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2004. **POLAT,** İrfan, "11 Eylül Terör Saldırıları ve Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan Müdahalesi" SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2006.

----------, *11 Eylül Terör Saldırıları ve Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan Mücadelesi, Süleyman* Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2006.

RASULİ, Khalilullah *1991'den Günümüze Kadar Afganistan Türkiye İlişkileri,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2008.

SAİEE, Mohammad Alem, *Afganistan'da Siyasi Partiler Tarihçesi*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2009.

SELİM, Yavuz, *Afganistan ve Dostum,* I. Baskı, Hiler Yayınları, Ankara, 2004.

ŞAHRANİ, İnyatullah, *Tarihçe-i Akvam-ı Afganistan***,** I. Baskı, edt: Burhaneddin Namık, Encümen-i Ferhengi Aydın Afganistan Yayınları, 2010.

ŞAKİROV, Kutlu Han Adnan Aslan, *Timur'un Günlüğü (Tüzûkât-ı Timur),* I. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010.

ŞÂMÎ, Nizamüddin, *Zafernâme,* II. Baskı, çev: Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

ŞARİK, Bahruddin, *Tarih-i Muhtasar-i Türkistan-ı Cunubi,* I. Baskı, İntişarat-ı Endişe-i Nev, Tahran, 2009.

ŞEBÂNKÂREYÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecma'u'l-Ensâb II,* II. Baskı, nşr: Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1984.

TOGAN, Zeki Velid-i *Hatıralar,* II. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012.

UTBÎ, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî, Tercüme-i Târîh-i Yemînî, I. Baskı, çev: Ebü'ş-Şeref Nâsih b. Zafer Curfadekânî, thk: Cafer Şiâr, Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran, 1966.

ÜLKÜ, İrfan, *Büyük Oyundaki Türk Enver Altaylı,* 2008.

VAROL, M. Ahmet, *Afganistan Gerçeği,* 1. Baskı, Yöntem Yayınları, İstanbul, 2001.

WİLLİAMS, Brian Glyn, "General Dostum and the Mazar-i Sharif Campaign: New Light on the role of Northen Alliance warlords in Operation Enduring Freedom", University of Massachusetts, Dartmouth, MA, USA, December, 2010, s. 611–612.

YARİNG, Gunar, *Şerh-i Peyramunu-ı Türk Tabaran-ı Afganistan,* I. Baskı, çev: Berna Asifi, Neşerat-ı Ceride-i Azad-ı Meymene, Meymene, 2011.

YAZICI, Orhan, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu,* Mengüceli Yayınları, Malatya, 2011.

YILMAZ, Aliye, "Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010, S. 21. s.s. 1–5.

----------,*Afganistan'da Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi,* SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

YUSOFİ, Sayed Hanan, *Afganistan'da Siyasi Partiler (1990–2010),* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2013.

YÜCEORAK, S. Kamil "Afganistan Türklerinin Son Durumu", Türkler Ansiklopedisi, XX, Ankara, 2002.

ZEKİ, İzzetullah, Gazneli Mahmud'un Dinî Siyaseti, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2018.

----------, *Tarihte ve Günümüzde Fâryâb,* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bitirme Tezi, 2012.

ZİYAİ, Najiba, *Afganistan Türklerinin Dini, İnanç ve Yaşayışları,* SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Dil Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Arvin Afşar, "Tavtia-i Alim Saiee", https://www.youtube.com/watch?v=rldjaK-PIEg, Erişim Tarihi: (21.06.2013).

BBC Persion, "General Dostum ve Saiee Taraftarları Çatıştılar", http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/06/130617_k03_clash_between_dostum_and_local_governmetn_jozjan, (17.06.2013).

BBC Persion, "Yüzlerce Asker Fâryâb'a Sevk Edildi", http://www.bbc.com/persian/afghanistan/story/2004/04/printable/040410_v-afghanFâryâb.shtml, Erişim Tarihi: (04.04.2004).

BBC Persion, "Özbekçe ile İlgili Basın-Yayının Gelişmesi", http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/05/130504_k03_uzbik_media_televisions, Erişim Tarihi: (13.12.2015).

Halil Rahman Salahşur, "Afgan Öğrenciler Türkiye Cünbiş Gençleri İftarına Katıldılar", http://www.turklar.com/?p=5036, Erişim Tarihi: (25.06.2015).

Harun Necafizade, "Cünbiş Partisinin Kapatılması İçin İtirazlar", http://www.bbc.com/persian/afghanistan/story/2006/08/060813_ram-Fâryâb-demo.shtml, Erişim Tarihi: (22.08.2006).

Harun Necafizade, "Şibirgan'da General Dostum Taraftarlarının Protestolarının Devamı", http://www.bbc.com/persian/afghanistan/story/2007/05/070529_k-ram-jozjan-aftermath.shtml, Erişim Tarihi: (29.05.2007).

http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2013/09/130924_l09_election_advertise_afghanistan Erişim Tarihi: (27.06.2015).

http://www.payam-aftab.com/fa/doc/ news/237/%D8%AD%D8%-B2%D8%A8%D8%A2%D8%B2%D8%A7%D8%AF%DB%-8C%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%-D8%AA%D %A7%D9%86, Erişim Tarihi: (04.05.2019).

İhlas Haber Ajansı, "Diplomasını Cumhurbaşkanının Elinden Aldı", http://www.iha.com.tr/haber-diplomasini-cumhurbaskaninin-elinden-aldi-386875/, Erişim Tarihi: (30.07.2015).

Milliyet Gazetesi, "Taliban'ın Dostu Erbakan", http://www.milliyet.com.tr/2001/09/23/siyaset/siy03.html, Erişim Tarihi: (23.09.2001).

Milliyet, "Babacan, Dostum Bir Süre Türkiye'de Kalacak", http://www.milliyet.com.tr/babacan--rasit-dostum-bir-sure-turki-

ye-de-misafir-olacak/siyaset/siyasetdetay/05.12.2008/1025203/default.htm, Erişim Tarihi: (05.12.2008).

Milliyet, "Dostum Ankara'ya Sığındı", http://www.milliyet.com.tr/1997/05/26/siyaset/dostum.html, Erişim Tarihi: (25.05.1996).

Müneccimzade, "General Dostum Asker mi Yoksa Siyasetçi", http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=84404, Erişim Tarihi (02.07.2015).

N. Hatunoğlu, "Türk Dostu General Raşit Dostum", https://guney-turkistan.wordpress.com/2010/07/30/turk-dostu-general-rasit-dostum/, Erişim Tarihi: (03.07.2010).

Seda-i Amerika Farsça, "General Dostum Üçüncü Kez Silah Cehphanelerinin Devlete Teslim Etti", http://www.darivoa.com/content/a-48-a-2004-10-11-7-1-94073434/142 2843.html, Erişim Tarihi: (027.06.2015).

TİNMES, Muhammed Fahim Bir Türk Lider Olan Org. Abdurreşid DOSTUM, http://www.turansam.org/makale.php?id=1373, Erişim Tarihi: (06.05.2010).

TRT Haber, "Cumhurbaşkanı Erdoğan Afganistan'da", http://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-afganistanda-148122.html, Erişim Tarihi: (24.12.2015).

TRT Haber, "Erdoğan, Dostum'u Kabul Etti", http://www.trthaber.com/haber/gundem/erdogan-dostumu-kabul-etti-180932.html, Erişim Tarihi: (25.04.2015).

TV5Haber, Raşid Dostum'dan Orta Asya ziyareti, http://www.tv5haber.com/26729_Rasid-Dostum-dan-Orta-Asya-ziyareti.html, Erişim Tarihi: (03.02.2014).

Yeni Şafak, "Türk Dışişlerinden Film Gibi Operasyon, Raşit Dostum Türkiye'ye Getirili", http://www.turktime.com/haber/TURK-DISISLERI-NDEN-FILM-GIBI-OPERASYON-RASIT-DOSTUM-TURKIYE-YE-GETIRILDI/40046, Erişim: (05.12.2008).

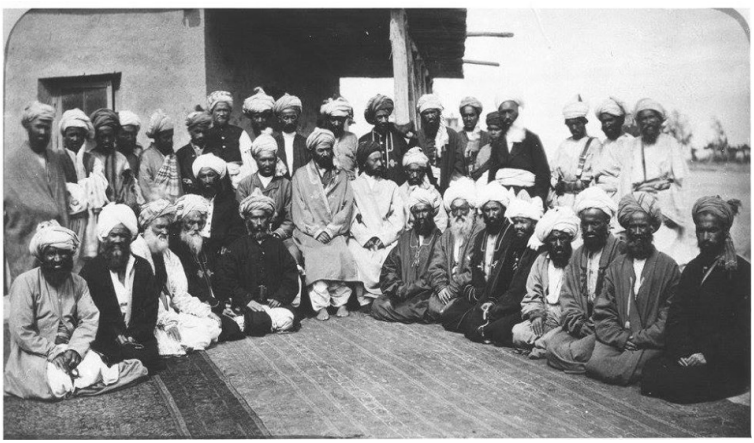
I.Bölüm İngiliz Hâkimiyet Mücadelesi Döneminden Fotoğraf Kareleri 1809-1919

Emir Şir Ali Han 1863-1879 yılları arasında Afganistan'ın emirliğini yaptı.
(foto: John Boruck1869)

Emir Şir Ali Han, oğlu Şehzade Abdullah Can ve devlet erkânı 1869,
(Jan Brouk 1905 yılında öldü.)

Kûhistan büyüklerinin 1879-1888 yılları arasında Kâbil'de toplanmaları. Fotoğraf Jan Bourk)

Afganistan Emlerinden Emir Muhammed Yakup Han ve Çocukları

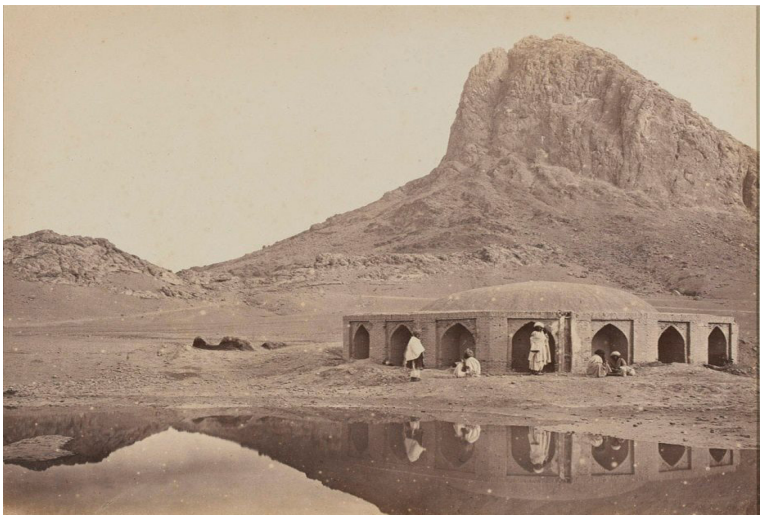
Kasım 1878 Kûtel Pure İngiliz Afgan savaşından Afganların eline geçen ganimetler.

1879-1880 yılında İngiliz işgaline karşı Afganistan'ın farklı
bölgelerinde toplanan Kabile reisleri.

İngilizlerin Sir Pierre Louis Napoleon Cavagnari adlı temsilcilerinin öldürülmesi ardından
1880 yılında intikam almak için tahrip ettikleri Kâbil Kalesi Bala Hisarı

Herat valisi ve Emir Şir Ali Han'ın oğlu Serdar Muhammed Eyyüp Han'ın 1880 yılında İngiliz işgaline karşı Kandahar Fil Kûh (Kûtel-i Baba Veli) bölgesinde oluşturduğu savunma cephe. (Fotoğraf Bunjamin Seminson)

Bir grup Afganistan direnişçileri, 1878 Celalâbâd.

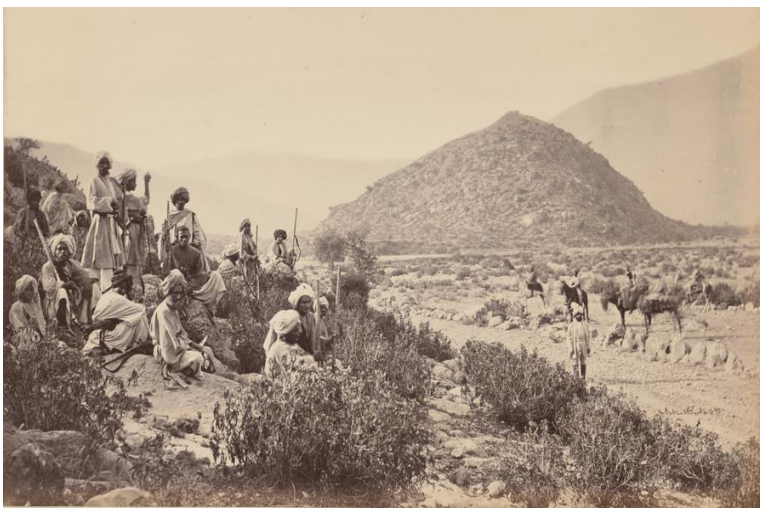
1879 yılında ikinci İngiliz işgaline karşı ayaklanan sivil Afganistanlılar

Kâbil Babür Şah Köşkünde bulunan mescit, 1879.

Kâbil Bâlâ Hisarının içi, 1880.

1878 yılında İngiliz işgaline karşı ayaklanan Kuhistan bölgelerindeki Aferidi Kabilesi

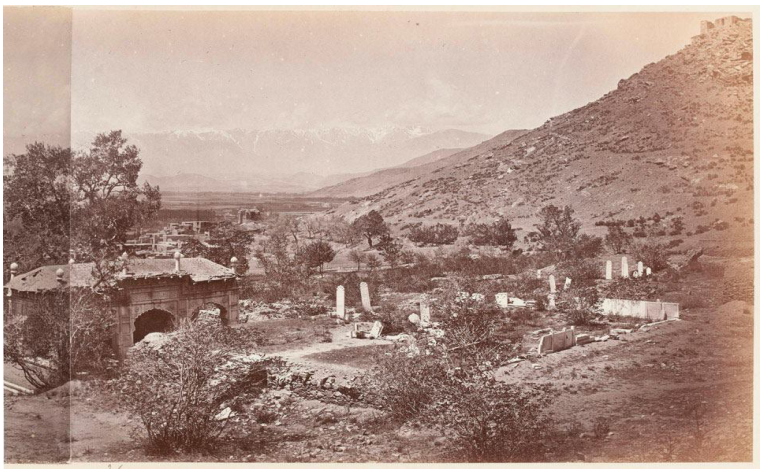
İngiliz Sir Pierre Louis Napoleon Cavagnari ve Kunar valisi Seyid,
1878 yılında Celalâbâd'da çekilmiştir.

İngilizlere karşı mücadele eden Serbuland Han, Açikzayi Hanı, 1878.

İngilizler 1880 yılında Kandahar Argandab Nehri civarında piknik yaparken (B. Simpison)

1879 Kâbil Babür Şah Köşkü

Biri Kûhistanlı diğer Hazara iki Afganistanlı direnişçi 1879 (Jan Boruk)

Emir Şir Ali Han Kandahar Kadınlar Köşkü, 1881

Afganistan Emirlerinden Muhammed Yakup Han 1879.

Emir Abdurrahman Han 1879-1880 yılları arası

İngilizlere karşı direnişe geçen Lalpur bölgesindeki Mumend kabilesi 1879.

Lalpur Han'ı Nevruz Han, 1878-1880 yılında İngilizlerin gönderdiği
siyasi temsilci Kulnul Sair Robert Warbortun ile

Emir Muhammed Yakup Han'ın Gendumek bölgesindeki askerleri, 1879.

1879 yılında İngilizlerin siyasi temsilcilerinin katli üzerine Kâbil Şirpur askeri bölgesine yerleşerek intikam almaya hazırlandıkları anlar.

Behsudi Hazaralarının önderleri 1878 yılı Kâbil

İkinci İngiliz işgali sırasında Kâbil toprak ağaları ve çiftçileri (1879-1880)

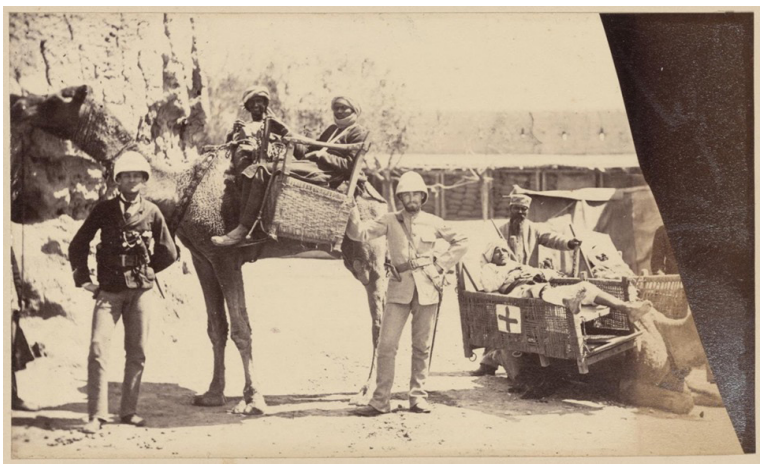
Hayber hanları İngiliz siyasi temsilcisi Capitan Taker ile Cemrud bölgesinde 1878-1880.

Kâfiristan (günümüz Nuristan) gulamları 1879-1880.

Emir Muhammed Yakup Han'ın Mayıs 1879 yılında İngiliz temsilcisi Gendumek yakınlarında bulunan Sefid Seng bölgesinde ilk görüşmesi.

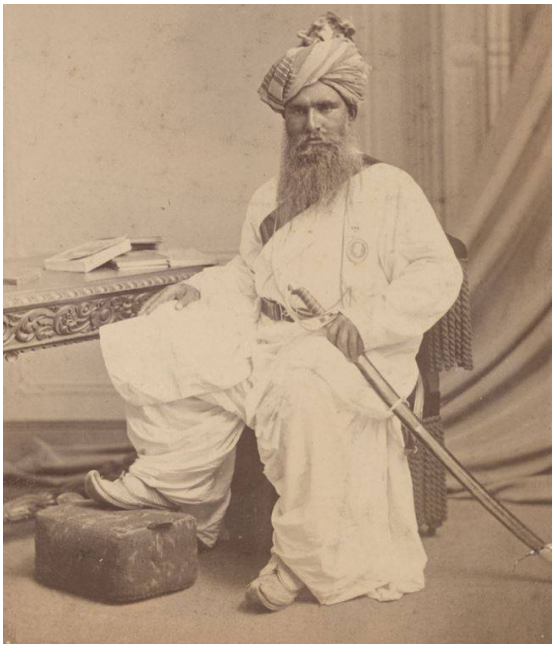
1879-1880 yılları arasında işgalci İngilizlerin yaralılarını taşıyan binekler

İngilizleri Meyvend Savaşında mağlup eden Herat valisi Emir Eyüp Han'ın elçileri 1881.

İngilizlerle yapılan Gendumek Anlaşması Zirvesi, sağdan birinci Habibullah Müstevfi, ikinci dışişleri bakanı Davut Şah, üçüncü Emir Muhammed Yakup Han, dördüncü ve beşinci İngiliz Jankeniz ve diğer İngiliz heyeti

Bir Afgan direnişçi 1879.

1878 yılında modern silahlara sahip olan Aferidi Kabilesi

Afgan direnişçiler 1879.

Afgan polisleri 1879.

Gılzayi kabilesi reisi Serdar Habibullah Han Gılzayi ve arkadaşları 1879.

Kâbil Bâlâ Hisarı 1879.

İngilizler tarafından tahrip edilen Kâbil Bala Hisarı 1879.

Hayber'in Hurred bölgesinde İngiliz ve Hindûların gözetiminde bulunan Afgan esirleri 1878.

Kabile reisleri Muhammed Zahir Han, Aslem Han ve arkadaşları 1879-1880.

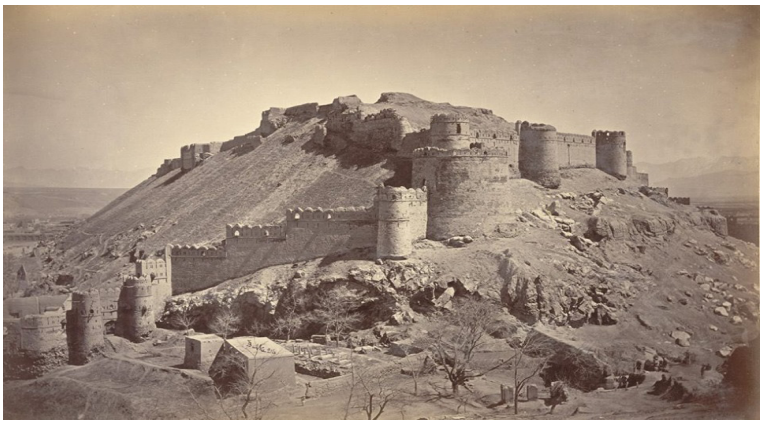
Afganistan Müstevfisi Habibullah 1879-1880.

İşgal sonrası İngiliz General Roberts Afgan büyükleriyle 1879.

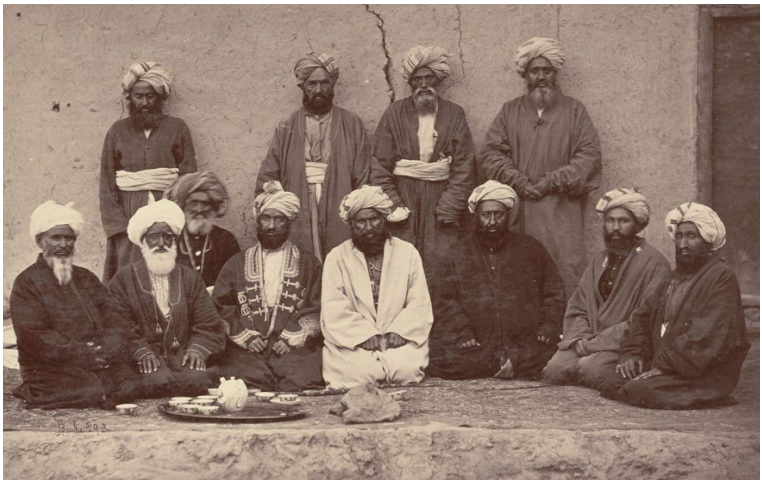
Hayber Geçidi 1879.

İkinci İngiliz işgali sırasında tahrip edilen Kâbil Hisarı 1879.

Türkistan (Orta Asya) tüccarları 1879.

İşgal dönemindeki tabipler ve kimyacılar 1879.

İşgal dönemindeki ulema 1879.

İşgal dönemindeki fen ve edebiyatçılar 1879.

İşgal dönemi Herat halkı, Türkmen olmaları muhtemeldir. 1879.

İngilizler tarafından esir edilen beş Kunarlı Seyit ailesi mensubu.

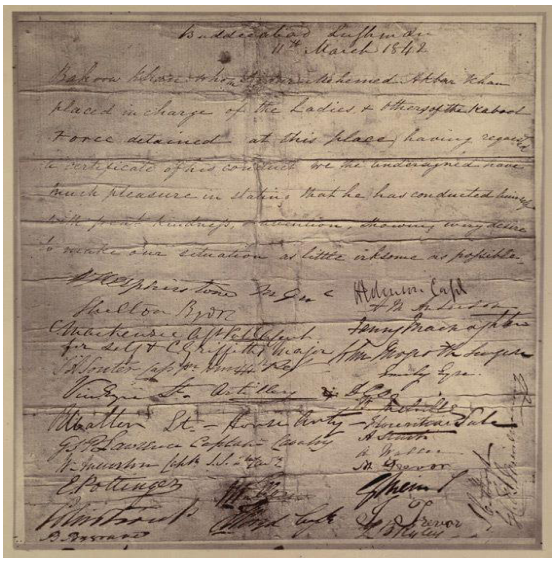
Timurlulardan (Kızılbaş) bir grup insan, 1878-1880

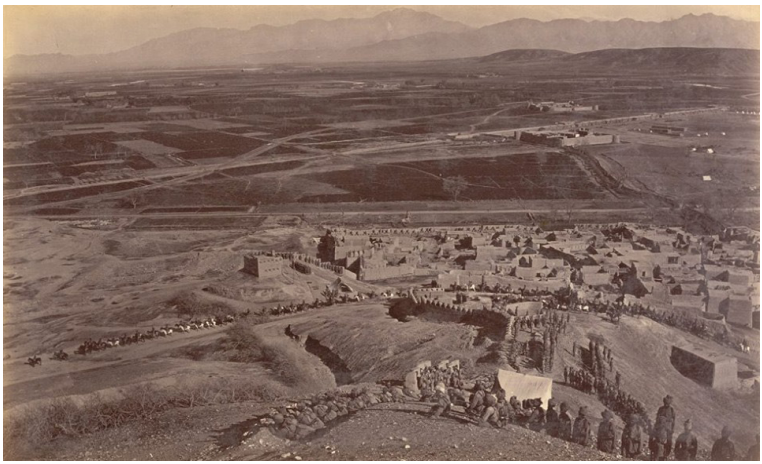
İngilizler tarafından tahrip edilen Kâbil Bâlâ Hisar Kalesi, 1878-1880.

Murat Hanî büyükleri, Kâbil, 1879-1880.

Zindandaki İngiliz askerlerinin pişmanlık mektupları, 1842.

İngilizlerin 18879-1880 yılları arasında Kâbil Şirpur bölgesini işgal ettiği anlar.

Meydan Vardak melikleri, 1879.

Murat Hanî ve diğer büyükler, 1879.

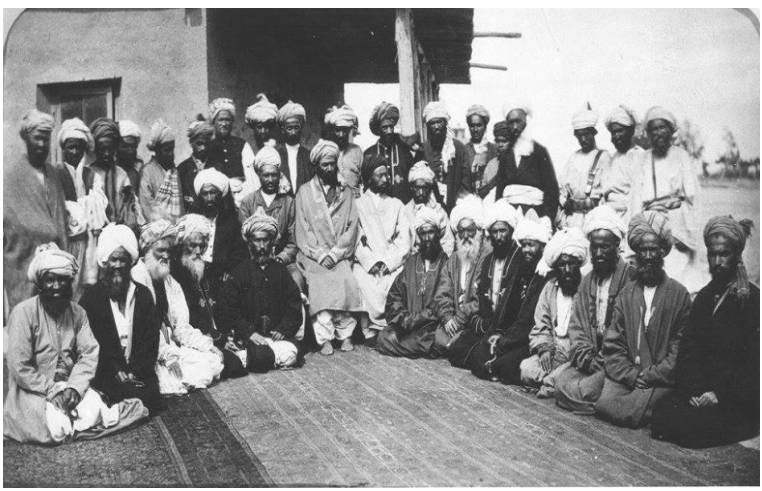
Emir Muhammed Yakup Han'ın resmini Jan Bourk çekerken
Faridrak Weyler tarafından çizilmiştir.

Afgan Kabileleri 1879.

Paktia ilinin Piure Kuteli savaşında İngilizlerden alınan ganimetler, 1878.

Kûhistan büyükleri, Kâbil, 1879.

Emir Muhammed Yakup Han ve oğulları

1879-1880 yılları arasında Kâbil'de toplanan bazı Afganistan büyükleri.

Afganistan Kralı Amanullah Han, Mustafa Kemal Atatürk'le birlikte, Ankara. (25.05.1928)

Soldan Emir Habibullah Kalakani (1928-1929) ve Kral Muhammed Nadir Şah (1929-1933).

II.Bölüm Rus Hâkimiyet Mücadelesi Döneminden Fotoğraf Kareleri

Afganistan kırk yıl hüküm süren son selamlayan Kral Muhammed Zahir Şah (1933-1973).

Üst Soldakiler son Kral Muhammed Zahir Şah, ilk Cumhurbaşkanı Muhammed Davut, ilk komünist Devlet Başkanı Nur Muhammed Taraki, Hafizullah Emin, Babrak Karmal ve son Komünist Devlet Başkanı Dr. Necibullah'tır.

Alt soldakiler ilk İslam devleti başkanı Sibgatullah Müceddidi, Burhaneddin Rabbani, Taliban emiri Molla Muhammed Ömer ve ABD müttefiki Devlet Başkanı Hamid Karzayi'dir.

1959 yılında kral Muhammed Zahir döneminde ABD başkanı
Dwight D. Eisenhower Afganistan'ı ziyaret ediyor.

1961 yılında Kral Muhammed Zahir Döneminde Afganistan

Ruslar 1979 yılında Afganistan'a böyle işgal ettiler.

Ruslar Afganistan'da 1979-1989

Rus işgali döneminde Afganistan

Ruslar Afganistanlı özgürlükçüleri tutukluyorlar 1979-1989

Rus işgalinde evler bombalanıyor, masum çocukları yıkılan binalardan çıkarılıyor

Rus işgalinin vahim sonuçları 1979-1989

Ruslar tarafından yakalanan Afganistanlı sorguya çekiliyor 1979-1989.

Hem karadan hem havadan ülke ateş altına alınıyor. 1979-1989.

Afganistanlılar işgale karşı direniyorlar 1979-1989.

Rus helikopterleri Afgan mücahitleri tarafından düşürülüyor. 1979-1989.

Meşhur mücahit Ahmet Şah Mesut Ruslara karşı mücadele ediyor.

Taşlar arasındaki Afganistan mücahitleri 1979-1989.

Tam on yıl sonra Ruslar ülkeyi terk ediyor, son komünist
Devlet Başkanı Dr. Necibullah onları uğurluyor.

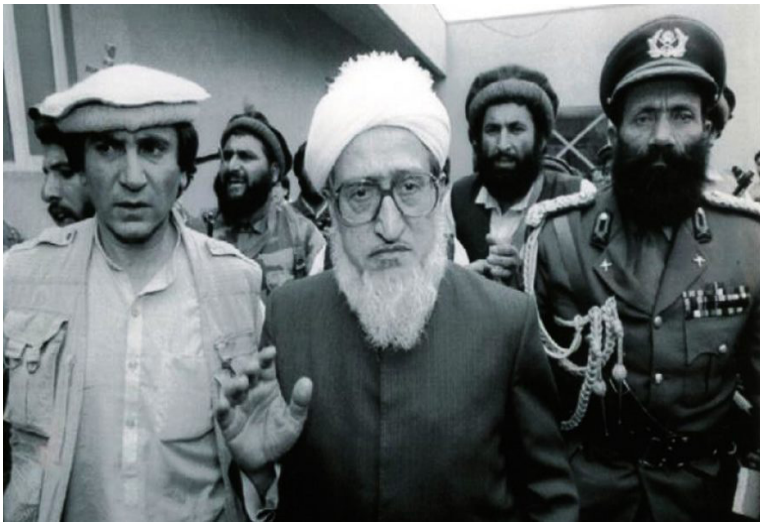

Rus kadınları Afganistan'ı terk ediyorlar 1989.

Ruslar Özbekistan üzerinden Afganistan'ı terk ediyorlar. 1989.

III. Bölüm ABD'nin Afganistan Hâkimiyet Mücadelesinden Fotoğraf Kareleri

İlk Afganistan İslam Devleti Başkanı Sibgatullah Mecddidi NİSAN 1992-HAZİRAN 1992

Devlet Başkanı Burhaneddin Rabbani 1992-2001

İç savaşın önemli aktörleri 1992-1996

Taliban Dönemi 1994-2001

Taliban Militanları

Eylül 2001 tarihinde başta ABD olmak üzere batı işgali başladı.

ABD askerleri 2001'den Sonra devlet başkanı olacak Hamid Karzayi'i böyle getirdiler.

ABD ve batı işgalindeki ülke

İşgal 2050 yılına kadar uzatıldı, batı askeri ülkeye akın ediyor.

Bombaların Anası (GBU-43) işgal ülkesinde deneniyor.

İşgalin gerçek yüzü, ortadaki ABD Dışişleri Bakan John Kerry, sağdaki Muhammed Eşref Gani'yi devlet başkanı, soldaki Abdullah Abdullah'ı İcra başkanı tayin ediyor 2014.

İşgale göz yuman veya sessiz kalmayı tercih eden günümüz Afganistan liderleri.

Halkın seçimi değil ABD'nin atadığı iki eş devlet başkanı Eşref Gani %50(devlet başkanı) ve Abdullah Abdullah (icra başkanı) %50 haklara sahiptir.

IV. Bölüm Afganistan Türklerine Ait Fotoğraf Kareleri

İlk Afgan Türk partisi Kuzey Afganistan İlleri Mücahitleri İslam İttihadının Lideri Özbek Türkü Azat Beg Kerimi (1948-1997)

Cünbiş Partisi Lideri Raşit Dostum (1953-)

Muhammed Resul Pehlivan ve Afganistan Türkleri için mücadele verip şehit düşen diğer komutanlar.

Hizb-i Âzda-ı Afganistan Partisinin lideri General Abdülmelik

Hizb-i Cünbiş-i Nevin-i Afganistan'ın ilk kurultayı Kâbil 2019.